

БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС
МИНИСТАРСТВА
УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

„БЕЗБЕДНОСТ“
Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Доц. др Божидар Оташевић, доцент Криминалистичко-полицијског универзитета,
Проф. др Миливој Донсај, редовни професор Факултета спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду,

Доц. др Ивана Бодрожих, доцент Криминалистичко-полицијског универзитета,

Проф. др Тијана Шурлан, судија Уставног суда Републике Србије,

Проф. др Бојан Милисављевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду,

Проф. др Миле Шикман, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Бања Луци, начелник Управе за полицијску обуку, Министарства унутрашњих послова Републике Српске,

Проф. др Младен Милошевић, ванредни професор Факултета безбедности Универзитета у Београду,

Владимир Илић, помоћник министра, начелник Сектора за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,

Др Слободан Малеших, помоћник директора полиције, Дирекција полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,

Др Жељко Бркић, начелник Центра за полицијску обуку, Сектор за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,

Др Жељко Нинчић, начелник Одељења за оперативну полицијске вештине и опремање полиције, Управа полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,

Др Наташа Радосављевић-Стевановић, начелник Одељења за физичко-хемијска и токсиколошка вештачења, Национални центар за криминалистичку форензику, Управа криминалистичке полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,

Доц. др Владимир Шебек, шеф Одсека за борбу против корупције, Управа криминалистичке полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,

Илија Раџић, главни координатор I, Дирекција полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,

Марина Васић, координатор I, Одељење за развој запослених и организације, Сектор за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Доц. др Божидар Оташевић

УРЕДНИК

Јасмина Владисављевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Јасмина Милетић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николенџић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА: Булевар Зорана Ђинђића 104

011/3148-734, 3148-739, e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ (тираж: 800 примерака)

PDF верзија часописа доступна је на адреси: <http://www.mup.gov.rs> у поднаслову Публикације

Архива старих бројева од 1/2000 до 3/2015 доступна је на линковима:

http://prezentacije.mup.gov.rs/upravaobrazovanje/bezbednost_s3.html

http://prezentacije.mup.gov.rs/upravaobrazovanje/bezbednost_s4.html

http://prezentacije.mup.gov.rs/upravaobrazovanje/bezbednost_s5.html

ШТАМПА: БИРОГАФ, Атанасија Пуље 22, Београд

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Проф. др Саша МИЈАЛКОВИЋ Доц. др Вера АРЕЖИНА	5	ИЗВОРИ САЗНАЊА У ПРОЦЕСУ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА БЕЗБЕДНОСНИХ ПОЈАВА
Доц. др Владимир М. ЦВЕТКОВИЋ Марко НИКОЛИЋ	25	УЛОГА ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА У СМАЊЕЊУ РИЗИКА ОД КАТАСТРОФА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА БЕОГРАДА
Проф. др Александар ЂОРЂЕВИЋ Проф. др Јелена МИЛОВАНОВИЋ Ања ЗЛАТАНОВИЋ	43	ПОСЛЕДИЦЕ ШУМСКОГ ПОЖАРА ПО ЗЕМЉИШТЕ И ПОПУЛАЦИЈЕ ЕНДЕМИЧНИХ ВРСТА СТАРЕ ПЛАНИНЕ

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Dr Romeo DROBAROV Biljana POPOVSKA Dr Igor GELEV	57	IMPACT OF COVID – 19 ON SUSTAINABILITY OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS IN THE WESTERN BALKAN REGION
Проф. др Петар СТАНОЈЕВИЋ Проф. др Горан МАНДИЋ	77	ОРГАНИЗАЦИОНО-УПРАВЉАЧКИ АСПЕКТИ ЛОГИСТИЧКОГ ОДГОВОРА НА КРИЗУ ИЗАЗВАНУ ПАНДЕМИЈОМ КОВИДА 19 У СРБИЈИ
Бојан КУЗМАНОВИЋ Проф. др Срђан БЛАГОЈЕВИЋ	97	ЗНАЧАЈ ПОЛИТИЧКЕ ДИМЕНЗИЈЕ ОРУЖАНЕ ПОБУНЕ НА ПРИМЕРУ СЕВЕРНЕ ИРСКЕ
Проф. др Даница ВАСИЉЕВИЋ-ПРОДАНОВИЋ Маја ДЕНЧИЋ	113	ДРУШТВЕНА РЕАКЦИЈА НА УПОТРЕБУ КАНАБИСА
Др Боро МЕРДОВИЋ Др Марина КОВАЧЕВИЋ-ЛЕПОЈЕВИЋ Александар САКАЧ	131	АКТУЕЛНОСТ БИОСОЦИЈАЛНИХ ИСТРАЖИВАЊА У КРИМИНОЛОГИЈИ
Слађана ЂУРЧИЋ	145	ФАКТОРИ КОРУПЦИЈЕ СА ОСВРТОМ НА СТАЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
	163	ДОПРИНОС НАСТАВНИХ САДРЖАЈА ОСНОВНОГ И СРЕДЊЕГ ОБРАЗОВАЊА ИЗГРАДЊИ БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ МЛАДИХ
Др Биљана ТЕШИЋ Др Драган ОБРАДОВИЋ	187	ЗНАЧАЈ ИНФОРМАЦИОНО- КОМУНИКАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА ЗА ПОВЕЋАЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ САОБРАЋАЈА НА ПУТЕВИМА ИЗ УГЛА ПОЛИЦИЈЕ У ВАЉЕВУ
	209	РАДОВИ ОБЈАВЉЕНИ У ЧАСОПИСУ „БЕЗБЕДНОСТ“ У 2021. ГОДИНИ
	215	УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

CONTENTS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

- Prof. dr Saša MIJALKOVIĆ 24 SOURCES OF KNOWLEDGE IN THE
Doc. dr Vera AREŽINA PROCESS OF SCIENTIFIC RESEARCH
OF SECURITY PHENOMEN
- Doc. dr Vladimir M. CVETKOVIĆ 42 THE ROLE OF SOCIAL NETWORKS IN
Marko NIKOLIĆ DISASTER RISK REDUCTION:
A CASE STUDY OF BELGRADE
- Prof. dr Aleksandar ĐORĐEVIĆ 56 CONSEQUENCES OF FOREST FIRE
Prof. dr Jelena MILOVANOVIĆ ON SOIL AND ENDEMIC SPECIES
Anja ZLATANOVIĆ POPULATIONS OF STARA PLANINA

REVIEW PAPERS

- Dr Romeo DROBAROV 76 COVID – 19 I NJEGOV UTICAJ NA
Biljana POPOVSK ODRŽIVOST ORGANIZACIJA CIVILNOG
Dr Igor GELE DRUŠTVA U REGIONU ZAPADNOG
BALKANA
- Prof. dr Petar STANOJEVIĆ 96 ORGANIZATIONAL AND MANAGERIAL
Prof. dr Goran MANDIĆ ASPECTS OF THE LOGISTICAL
RESPONSE TO THE CRISIS CAUSED BY
THE COVID-19 PANDEMIC IN SERBIA
- Bojan KUZMANOVIĆ 112 THE SIGNIFICANCE OF THE POLITICAL
Prof. dr Srđan BLAGOJEVIĆ DIMENSION OF ARMED REBELLION
ON THE EXAMPLE OF NORTHERN
IRELAND
- Prof. dr Danica 129 SOCIAL REACTION TO CANNABIS USE
VASILJEVIĆ-PRODANOVIĆ
Maja DENČIĆ
- Dr Boro MERDOVIĆ 143 TOWARDS ESTABLISHING A
Dr Marina KOVAČEVIĆ-LEPOJEVIĆ BIOSOCIAL CRIME PREVENTION
Aleksandar SAKAČ 161 FACTORS OF CORRUPTION WITH
REFERENCE TO THE SITUATION
IN THE REPUBLIC OF SERBIA
- Sladana ČURČIĆ 186 THE CONTRIBUTION OF THE
TEACHING CONTENTS OF PRIMARY
AND SECONDARY EDUCATION TO THE
DEVELOPMENT OF THE SECURITY
CULTURE OF YOUNG PEOPLE
- Dr Biljana TEŠIĆ 207 THE IMPORTANCE OF INFORMATION
Dr Dragan OBRADOVIĆ AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES FOR INCREASED
ROAD SAFETY FROM THE CITY OF
VALJEVO POLICE PERSPECTIVE

Проф. др Саша МИЈАЛКОВИЋ*

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

Доц. др Вера АРЕЖИНА**

Факултет политичких наука Универзитета у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2103005M

УДК: 327.84:001.8

Оригинални научни рад

Примљен: 21. 3. 2021. године

Ревизија: 17. 5. 2021. године

Датум прихватања: 1. 12. 2021. године

Извори сазнања у процесу научног истраживања безбедносних појава

Апстракт: *Безбедносне појаве се научно спознају у процесу научног истраживања, посредством извора научног сазнања. Нивои и врсте научног сазнања и научних извора су бројни. Циљ овог рада су дефинисање, дескрипција и класификација нивоа (квалитета и квантитета) научног сазнања и извора из којих се оно стиче. С тим у вези, у раду се разматра вредновање сазнања и извора сазнања, указује се на различите персоналне и материјалне изворе сазнања, односно на разне јавне и поверљиве – писане и аудиовизуелне научне изворе и предмете. Закључак аутора је да је вредновање извора научног сазнања, као и самих научних чињеница, важно за исход процеса истраживања и постизање истинитог и објективног научног сазнања о безбедносним појавама.*

Кључне речи: *научно сазнање, извори научног сазнања, безбедносне појаве, безбедносне науке, методологија научног истраживања.*

Увод

Предмет овог истраживања јесу извори научне спознаје (научног сазнања) који се користе у истраживању безбедносних појава.

* sasa.mijalkovic@kpu.edu.rs

** v.arezina@yahoo.com, vera.arezina@fpn.bg.ac.rs

Потреба за оваквим истраживањем потекла је из специфичности извора научног сазнања, које су условљене специфичностима безбедносних појава. Наиме, безбедносна појава је свака појава природног, људског, техничко-технолошког или комбинованог порекла (субјект, радња, збивање и/или стање) која врши позитиван или негативан утицај на безбедност, односно на заштићеност референтних вредности и интереса појединца, друштва, државе и/или међународне заједнице. Дакле, то су истовремено све могуће појаве којима се достиже, штити и унапређује безбедност, односно појаве којима се безбедност угрожава (Мијалковић, 2009: 129).

Ситуацију посебно чини сложеном то што се за одређене појаве не може рећи да су искључиво појаве стварања односно угрожавања безбедности. Те појаве имају комбиновани карактер јер су истовремено и конструктивне и деструктивне. На пример, „изградњом нуклеарне електране осигурава се енергетска безбедност, односно трајније и ефикасније снабдевање становништва и привреде енергентима, по приступачној цени. Међутим, рад нуклеарне електране скопчан је са извесним ризицима загађења животне средине и угрожавања здравља људи, а у случају озбиљнијих хаварија и са ризицима угрожавања међународне и глобалне безбедности. Стога је логично да постоје опречне струје ‘за’ и ‘против’ нуклеарне енергије, обе са аргументима који су у извесној мери оправдани“ (Мијалковић, Поповић, 2016: 102).

С друге стране, систем безбедности који спречава и сузбија угрожавајуће појаве комплекс је складног деловања више организација безбедности које обављају специфичне (пот)функције безбедности, у чему се ослањају на друштво, на његову безбедносну културу, национално и међународно право, као и на међународне савезнике, што резултира извесним стањем/квалитетом безбедности. Велика динамичност велике структуре условљава бројност и компликованост безбедносних ситуација, што отежава њихово истраживање.

Очигледна је, дакле, специфичност/сложеност безбедносних појава, па њихово научно спознавање захтева комплементарно и (неретко) истовремено коришћење разноврсних извора сазнања. Да бисмо указали на посебност научног истраживања безбедносних појава, у раду је учињен осврт на појам, врсте и вредновање научног сазнања, као и на појам, типологизацију и вредновање извора из којих се наведена научна сазнања стичу.

Појам и нивои научног сазнања

Научно сазнање стиче се у поступку научног истраживања. Овај процес назива се још и „*научном спознајом*“ предмета и проблема истраживања. „Истраживање је логички, епистемолошки и технички систем умних и других пратећих активности којима се, применом научних метода, верификује већ постојеће, или стиче ново научно сазнање“ (Михајловић, 2004: 65). Истраживањима се „опажају, описују, класификују, откривају и прогнозирају појаве и процеси, чиме се непрекидно проверавају, проширују, продубљују и критички систематизују научна сазнања“ (Милосављевић, Радосављевић, 2013: 31).

Нису сва (са)знања научна; научна сазнања су посебна врста знања и одликују се посебним карактеристикама:

– *објективност*, поузданост и проверљивост, јер научна сазнања морају да одговарају реалном стању ствари, да буду лишена било каквих субјективности и личних интереса истраживача, те да други истраживачи, применом исте, сличне или различите методологије, могу да дођу до идентичних резултата. Тиме се проверавају, односно потврђују резултати претходних истраживања. Објективност је већа уколико су резултати истраживања поткрепљени валидним емпиријским доказима, којих је више и који су добијени из више различитих научних извора. Дакле, научна сазнања настају у процесу истраживања, а не на основу произвољног мишљења;

– *опитност и систематичност* научних сазнања подразумевају најопштију презентованост, разумљивост и беспрекоран поредак знања. То значи да је знање представљено на општем нивоу апстракције, да је схватљиво, прихватљиво и актуелно, те да је приказано у следу од општег, преко посебног, ка појединачном нивоу општости, које је смислено класификовано и повезано у логични систем знања. Остварују се на основу кохерентности делова науке, научних теорија и научних закона;

– *прецизност*, тако да употреба језичких термина буде јасна и разумљива због „природних“ промена унутар различитих језика (Арежина, 2016: 301–299). Важна је сликовитост, али и недвосмисленост исказаних научних садржаја, без простора за ширеконтекстно тумачење, осим уколико се изричито не наглашавају могућности или контексти екстензивних приступа тумачењу предметних садржаја. Уколико временом дође до

„промене значења одређених термина, те промене се морају тачно одредити“ (Милошевић, Милојевић, 2001: 13);

– *променљивост*, тако што је динамичност знања одраз реалних приказа динамичности друштва и стварности, али и тиме што се кроз иновативност у науци тежи унапређењу квалитета живота и осавремењивању друштвених и других процеса. Променљивост знања је последица објективности у његовом стицању и развоју;

– *применљивост*, јер знања која нису употребљива, сврсисходна и друштвено оправдана, нису ни научна.

Различити су нивои научног сазнања. Према циљевима истраживања, то су: научни опис (дескрипција), научно сврставање, научно објашњење, научно предвиђање и научно откриће (Сакан, 2006: 440–447):

– *научна дескрипција* (опис) је почетни/најнижи ниво научног сазнања којим се описује одређена појава, процес или понашање. Реч је о сликовитом описивању/констатацији битних својстава/обележја и о евидентирању очигледних и јасних узрочно-последичних односа, на бази личне опсервације/научног третирања (посматрања, испитивања, мерења, експеримента, анализе садржаја) предметне/проблемске појаве;

– *научна класификација* (типологизација) је нижи ниво научног сазнања у којем се процеси, „појаве и њихова својства могу сврстати у одређене категорије, класе и типове, према критеријуму сличности или на други начин“ (Адамовић et al., 2009: 19). Тиме се уводи ред/поредак међу научне категорије истоврсног или различитог нивоа значаја, садржаја и општости;

– *научно објашњење* је виши ниво научног сазнања о односима, узрочностима и законитостима између или унутар одређених појава или процеса (Marczyk et al., 2005);

– *научна прогноза* је још виши ниво научног сазнања, којим се утврђују тенденције и предвиђања одређених безбедносних и повезаних појава, процеса и догађаја;

– *научно откриће* је највиши ниво научног сазнања „о до тада непознатим, неоткривеним својствима, одредбама, чиниоцима, односима, активностима“ у вези са предметом и проблемом истраживања (Милосављевић, Радосављевић, 2013: 443).

Осим тога, према исходу истраживања, односно према квалитету сазнања, у области безбедности евидентна су три нивоа научног

сазнања. То су нивои: индикатора, податка и/или информације. Слична је и класификација нивоа обавештајних сазнања (упореди са: Мијалковић, Милошевић, 2013: 120–115).

Научни индикатор је основни, најнижи ниво необрађеног сазнања о предмету интересовања, чије значење и степен објективности и комплетности у тренутку његовог стицања нису поуздано познати (реч/синтагма/реченица, физички предмет/објекат, број, слика, звук, мирис, лице). Тај почетни показатељ је сигнал о неопходности даљег прикупљања сазнања, чијим је повезивањем могуће доћи до виших нивоа научне истине.¹

Научни податак је виши ниво знања који је продукт логичких операција суђења и закључивања током укрштања и обраде научних индикатора, односно обраде других научних извора на које је упутио научни индикатор. Према ужем схватању, „податак је констатовање постојања – непостојања одређеног индикатора“ (Милосављевић, Радосављевић, 2013: 478). Подацима се приказује шири, али изоловани опис неког аспекта или својства безбедносне појаве (субјекта, објекта, идеје, радње, стања, збивања, односа). Објективност и комплетност података такође нису апсолутно поуздани, па би оваква сазнања требало проверити из више различитих извора, односно применом више различитих метода.

На крају, *научна информација* је највиши ниво истраживачког сазнања о конкретном предмету и проблему истраживања, који је продукт научног повезивања и тумачења прикупљених индикатора и података. Реч је о смисленој проверљивој мисаоној целини којом се дају објективно тумачење и интерпретација безбедносне појаве, односно комплетан, недвосмислен и истинит одговор на питање научног проблема. Реч је о знању које се саопштава научним језиком, због чега може да буде предмет научног комуницирања и употребљиво је приликом истраживања и обрађивања других индикатора и података. Након озбиљније провере, научна информација може да постане део корпуса наука о безбедности, у одређеној научној области односно теорији.

¹ У безбедној пракси то је почетни, непроверени показатељ о безбедној појави (тзв. индиција). Индикатори се у безбедној (као и у свакој другој) науци односе на варијабле појединачних хипотеза: „Они су видљиве манифестације суштине варијабле, односно појаве која се истражује, преко којих се та појава може уочити, препознати, објаснити и сазнати“ (Сакан, 2005: 126); такође, индикатори „могу бити и вредносни судови, субјекти, објекти, средства, активности, квантитети, квалитети, резултати и слично“ (Сакан, 2006: 509).

Иако је реч о различитим квалитативним нивоима научног сазнања, и иако је научни индикатор по правилу почетно сазнање о предмету истраживања, ваља имати на уму то да није немогуће да се на први мах стекну научни подаци или научне информације (нпр., увидом у оригинални документ чији су извор, објективност и истинитост неспорни). Иначе, индикатори и подаци се збирно називају *изворним сазнањима*, док се информације називају још и *научним сазнањима* (научно сазнање схваћено у ужем смислу речи). У свакодневном жаргону безбедносне „теорије и праксе“, за све нивое научног сазнања користи се синоним „научни податак“ (научно сазнање схваћено у ширем смислу речи).

Извори сазнања о безбедносним појавама

Извори сазнања су сви посредници који носе индикаторе и податке, а неретко и информације на основу којих се сазнају истине о предмету истраживања.

Генерално, и у жаргону безбедносне теорије и праксе, сви извори сазнања грубо могу да се поделе на *персоналне* (тзв. *живе*) и *материјалне* (тзв. *неживе*) изворе.

Персонални извори научног сазнања

Персонални извори сазнања су појединци, групе или одређене организације из руководећих, координирајућих и извршилачких нивоа националног система безбедности и институција међународне безбедности, агенција/служби безбедности, преко политичких партија, до синдиката, невладиних организација и грађана, али и илегалних организација, криминалних и терористичких група. Понашање, размишљање и ставови тих респондента су „најдиректнији, најактуелнији, најпотпунији, највалиднији и најверодостојнији извор података“ (Милосављевић, Радосављевић, 2013: 479). Ово, свакако, уколико из неких разлога нису вољно или невољно необјективни, и уколико су спремни да сарађују у процесу научног истраживања.

Појединци, односно респонденти имају одређене мотиве/интересе да учествују у активностима/делатностима одређене групе/организације, и са тим у вези имају и одређена искуства, знања

и ставове, што их чини значајним изворима научног сазнања. Истовремено, „водећа група, вође, имају своје циљеве које намећу као циљеве организације“, односно спроводе прокламоване циљеве владиних и међувладиних организација. Стога се њихова знања, искуства и ставови могу разликовати од знања, искустава и ставова појединаца. „Организација опстаје, у начелу, док у организацији постоји схватање о подударности, спојивости и међузависности циљева организације и интереса чланова организације“ (Термиз, Милосављевић, 2008: 391), односно док оснивач (влада, међувладина платформа) не одлучи другачије.

Дакле, извори сазнања су унутрашњи/интерни актери колектива: појединци, групе и читави колективи – руководиоци, извршиоци, вође и следбеници (упореди са: Ђорђевић, 2012: 83). То су, такође, и спољни/екстерни актери: грађани, посматрачи, аналитичари.

За стицање научног сазнања важно је и тзв. *невербално понашање*, које чини „у просеку 60–65% извора информација и преношења порука између комуникатора. Пошто људи нису увек свесни да комуницирају невербално, говор тела је често искренији од вербалних исказа, који се могу свесно прилагођавати постизању говорникових циљева“ (Наваро, 2008: 22).

Понашање одређеног субјекта обухвата изразе лица, гестикулације, позе, покрете као и начин одевања и фризура (Термиз, Милосављевић, 2008: 468). То је важно средство преношења информација, преко којег се може доћи до сазнања о намерама субјекта или до појашњавања изговорених речи. Да бисмо то постигли, важно је да посматрамо уобичајено понашање субјекта, затим контекст, тј. одређену животну ситуацију, и све промене које наступе у понашању субјекта. „Изненадне промене у понашању могу нам помоћи да откријемо како особа прихвата, обрађује и процесуира одређене информације, или како се емоционално прилагођава одређеним догађајима... Уочавање тих промена може вам омогућити да предвидите шта ће се десити, дајући вам очигледну предност“ у праћењу следа догађаја и владања ситуацијом (Наваро, 2008: 34–35).

Посматрањем понашања одређеног субјекта може се пуно тога закључити и о истинитости његовог исказа, али и о *намерама и осећањима*. На пример, ако се посматра невербално понашање руку, „у тражењу знакова удобности, неудобности, пријатности, непријатности, самопоуздања и других исказивања осећања, руке су добри

преносиоци емоција... Руковање је обично први – понекад и једини физички контакт с другом особом. Начин руковања, укључујући ту снагу, чврстину и трајање стиска, може имати утицаја на то како нас доживљава особа с којом се на тај начин поздрављамо“ (Наваро, 2008: 139, 170).

Посматрањем невербалног понашања лица добијају се подаци који имају већи степен *поузданости*, због непосредности и краћег протока времена од догађања неке појаве. Такође, могуће је да неки неважни догађај скрене пажњу посматрача „што би умањило *валидност* истраживања... Многи истраживачи покушавају да прикупе што више различитих података посматрањем (на пример, могу покушати да прикупе говор, положаје људи, говор тела, изразе лица, итд.). То није немогуће, али је веома тешко“ (Matthews, Ross, 2010: 261). Такође, на основу посматрања невербалног понашања, можемо уочити потребу неког субјекта да успостави доминацију над осталима. „Особе вишег статуса рукама ће заузимати више територије од оних мање самопоузданих особа нижег друштвеног положаја. ...Ако сте новајлија у некој организацији, обратите пажњу на појединце који или користе своје личне ствари (свеске, роковнике, бележнице, календаре) или руке да заузму више простора од других. Чак и за конференцијским столом, површина која се заузима реципрочна је моћи и статусу; зато пажљиво пратите невербална понашања и употребите их да процените стварни или претпостављени статус дате особе“ (Наваро, 2008: 152).

Након разматрања карактеристика и нивоа научног сазнања, као и персоналних извора сазнања, у наредном делу рада пажња ће бити посвећена појму и класификацији материјалних извора сазнања.

Материјални извори научног сазнања

Материјални извори сазнања могу бити писани и аудиовизуелни извори, као и предмети.

Писани извори обухватају сав материјал који садржи текстове о предмету истраживања. Генерално, то могу да буду:

- 1) прописи међународног, националног и упоредног права, као и подзаконски акти субјеката система безбедности;
- 2) институционални подаци које друштво ствара независно од научних интереса, а који се односе на:

(а) квантитативно праћење појава од значаја за безбедност, пре свега евиденције и статистички извештаји државних органа (владе, парламента, полиције, обавештајних служби, војске, правосудних органа итд.), невладиних организација, органа других држава и међународних организација;

(б) документа из архива поменутих државних институција, међународних, невладиних и других струковних организација;

3) стручни и научни радови о безбедносним појавама које су обрађене из безбедносне перспективе, али и из перспективе других дисциплина (криминологије, казненог права, међународног права, међународних односа, војних наука, криминалистике итд.);

4) садржаји електронских и писаних медија, нарочито званична саопштења државника, државних и других органа и институција за јавност, односно резултати тзв. истраживачког новинарства (Термиз et al., 2010: 80–98); веома су значајни документарни и играни филмови који су засновани на истинитим догађајима, односно на историографској и (ауто)биографској писаној грађи, као и сведочења (интервјуи) актера појединих безбедносних појава (Мијалковић, Поповић, 2016: 76).

Са аспекта оригиналности, могу се разликовати *примарни* и *секундарни извори сазнања*.

У *примарне изворе* убрајају се оригинална документа као што су извештаји, процене, директиве, наредбе, упутства, инструкције, одлуке, планови, правилници, решења и депеше, али и изводи из матичних књига, личне карте, путне исправе, дипломе, сведочанства, купопродајни уговори, полисе осигурања, потврде о боравишту, платама, пензијама и другим личним примањима итд.

Оригинали су само они документи које је издао овлашћени/надлежни орган, у прописаном поступку, и који садржи обележја изворности/оригиналности (потпис овлашћеног/одговорног лица, печат, штамбиљ установе и друге механизме заштите и доказа оригиналности као што су чип, холограм, серијски број, објављивање у службеном гласилу или истицање на огласној табли државног органа и сл.). Копија оригинала је фотографија, фотокопија односно филмски приказ оригиналног документа. Копија коју је оверио надлежни државни орган (нотар, суд, општински или други државни/овлашћени орган) има правну снагу оригиналног документа.

Секундарни извори података су документи у којима је садржај оригиналних докумената интерпретиран, односно научно обрађен/

приказан. Истинитост, поузданост и објективност тих података условљени су научним квалификацијама и моралним квалитетима интерпретатора. „Новински чланак који је написан на основу оваквих података је само секундарни извор“ (Good, Scates, 1967: 159).

Најзад, *фалсификат* је документ који није издао надлежни орган и који не садржи апсолутно тачне податке, иако на први поглед има сва обележја оригиналног документа. Посебна врста фалсификата је тзв. *интелектуални фалсификат*, што је заправо документ који је издао надлежни орган у прописаном поступку и који садржи све заштитне елементе оригиналности, али су у њему намерно приказани нетачни подаци.²

По правилу, највећи значај за истраживање безбедносних појава имају оригинални *документи*, који могу имати *тајни* и *јавни* карактер, а у којима је забележен прецизан, недвосмислен, објективан и истинит опис конкретног догађаја или безбедносне појаве. Његова „тежина“ је тим већа што је аутор/издавач документа државни орган, међународна организација, специјализована агенција или какво друго струковно тело или невладина организација.

С тим у вези, истраживач би своју пажњу морао да усмери ка тајним, јавним и личним документима, који могу да буду у форми *писаних (материјалних)* и *техничких докумената* (звучни, магнетно-електронски и визуелни записи):

– *тајни документи* су документи чији садржај има посебан значај за националну безбедност и националне интересе, које је овлашћени државни орган категорисао као тајне и доделио им одређени степен тајности. Таквим подацима се рукује у посебној процедури, и само од стране овлашћених лица. С тим у вези, мала је вероватноћа да ће истраживач доћи у посед докумената са ознаком тајности. Ако се то и догоди, ризикује да изврши кривично дело које је повезано са повредом тајности података и са одавањем тајне. Међутим, овде треба имати у виду то да неким категоријама тајни

2 Када службено лице, на пример, унесе неистините податке у службену исправу, спис или књигу, или овери својим потписом и службеним печатом исправу, спис или књигу са неистинитим садржајем. „Нека писма која се приписују Линколну садрже грешке које је скоро немогуће приписати самом Линколну. У једном писму датираним 9. маја 1834. налази се реченица ‘That north east quarter of Section 40’. Пошто је Линколн био искусан геометар, он је морао бити добро упознат с чињеницом да конгресно градско насеље садржи 36 секција, па према томе није могао учинити такву омашку. У истом писму тврди да је породица ‘Вихбу отишла ове недеље у Канзас’, а познато је да је територија Канзаса организована и отворена за насељавање тек 1854. године“ (Good, Scates, 1967: 166).

статус тајних података престаје по истеку одређеног периода, када могу да се користе као научни извор (детаљније, у: Закон о тајности података, 2009; Закон о евиденцијама и обради података у области унутрашњих послова, 2018);

– *јавни документи* су исправе/писмена која издају надлежни државни органи, овлашћене установе или тела међународних организација, а којима се утврђује чињенично стање или став, односно представљају одлуку о одређеној ствари (саопштења и наредбе државних органа, изјаве функционера, судске пресуде, сведочанства, личне исправе и сл.). На пример, извештаји међународних организација (EUROPOL, 2017; UNDP, 2007). Посебан значај имају тзв. беле књиге, у којима државни органи приказују званично стање у некој области живота државе и друштва (нпр., Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији, 2003). Не постоје ограничења у погледу анализе садржаја оваквих докумената у истраживањима (Arezina, Sklabinski, 2019: 159–161), осим оних која се односе на заштиту података о личности (детаљније, у: Закон о заштити података о личности, 2018). У случају да државни орган или установа избегава да истраживачу учини доступним документ у којем су подаци од јавног значаја, истраживач може да активира механизме заштите права на доступност информацијама од јавног значаја (види: Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, 2010);

– *лични документи* су приватно власништво појединаца – писма, дневници, белешке, фотографије и слично. Они могу бити извор корисних сазнања уколико је њихов власник на било који начин фиксирао безбедносну појаву која је предмет истраживања. Овде такође треба водити рачуна о праву на приватност лица и о заштити података о личности (види: Закон о заштити података о личности, 2018), али и о части и угледу лица који могу бити угрожени евентуалном увредом или клеветом изношењем личних података. Морално је недопустиво коришћење оваквих докумената без сагласности власника, односно његових правних наследника. Изузетак су подаци које је лице само објавило о себи, што је данас масовна појава на интернету (лични сајтови, блогови, профили на друштвеним мрежама, као нпр. на фејсбуку, инстаграму, твитер на-лозима и сл.);

– *звучна (аудио) документа, магнетни и електронски записи* су тајни, јавни или лични документи који су снимљени на електромагнетним тракама и плочама (магнетофонске траке, грамофонске плоче, компакт дискови, аудио-касете), односно на савременим електронским облицима меморије (магнетне траке, дискови, дискете, оптички дискови, УСБ драјвери, екстерни хард-дискови, рачунари и друго). Уколико је реч о материјалима државних органа и служби безбедности (стенограми), садржаји оваквих докумената су, по правилу, фиксирани и извесном писаном документацијом (извештаји, записници и сл.);

– *визуелна документа* су тајни, јавни или лични документи у форми слика, фотографија, филмова, микрофилмова, негатива, дијапозитива, ТВ снимака, цртежа, шема, карата, дијаграма и друго. Осим криминалистичких, обавештајних и војних служби, оваква документа је могуће пронаћи и у правосудним и другим органима управе, образовним и научним установама итд. Од тих докумената стварају се посебне збирке у виду албума фотографија, филмотеке, видеотеке, базе микрофилмова и слично;

– *аудиовизуелна документа*, која представљају комбинацију звучних и визуелних докумената, у форми филмских записа (упореди са: Ђорђевић, 1987: 82–86; Милошевић, 2001: 83–84).

Уз све што је наведено за аудио и визуелна документа, овде треба нагласити и то да значајан извор сазнања могу бити и документарни филмови који су засновани на озбиљном истраживачком новинарству, али и играни филмови и серије³ који су засновани на реалним историјским догађајима и личностима и који су лишени сензационализма и идеолошке оптерећености, односно чији су аутори врхунски познаваоци тематике (види: Семјонов, 1978).

Предност анализе звучних и визуелних докумената може бити могућност утврђивања личног односа активних и пасивних актера безбедносне појаве према појави и њеним последицама, за шта је потребно ангажовање стручњака за психолошко профилисање, чиме ће се заправо извршити анализа садржаја понашања лица. Ограничења у анализи садржаја звучних, магнетних и електрон-

³ На пример, историографски документарцац *Џејмс Бонд је Србин*, Прва ТВ, Србија, 2016; или игране серије о обавештајној делатности и шпијунажи: *Семнадцать мгновений весны*, Государственный комитет СССР по телевидению и радиовещанию & Киностудия имени М. Горького, СССР, 1973; *The Assets*, Baltic Film Services & Lincoln Square Productions, USA, 2014.

ских записа, и визуелних докумената, иста су као и наведена ограничења коришћења тајних, јавних и личних докумената.

Најзад, анализом *предмета* (физичке ствари са употребном вредношћу) може се доћи до сазнања о њиховом саставу, конструкцији, начину производње, начину употребе и исходима употребе. Таква сазнања, преточена у научну информацију, од великог су значаја за безбедносну праксу. На пример, анализом нових најсавременијих непознатих прислушних уређаја може се доћи до закључака о начину њихове употребе, њиховим техничким могућностима и начину њиховог откривања, што је од великог значаја за противприслушну заштиту личности и објеката; анализом експлозивних направа непознатих конструкција може се доћи до података сличне природе, који су драгоцени за противтерористичку заштиту итд. Дакле, јасно је да је динамичност научног сазнања делом условљена динамичношћу делинквентске тактике и технике, односно динамичношћу метода националног система безбедности.

Вредновање научног сазнања и извора научног сазнања

Вредновање је процес „оцењивања информација и података и заснива се на више битних, по рад аналитичке службе, позитивних и стимулативних својстава. Прво, то су истинитост, садржајност, веродостојност, употребљивост, итд. Тај скуп позитивних (и негативних) својстава основ је за вредновање расположивих информација у распону од највише трајне вредности до невредних“ (Термиз, Милосављевић, 2008: 457).

У контексту наведеног одређења вредновања, *аналитичком службом* означава се аналитичка група истраживачког/пројектног тима, рецензент/рецензентска комисија, односно репрезенти одређене истраживачке школе/правца који конкретно научно знање уграђују у теорију науке, или на бази њега креирају нове теорије, а ређе нове истраживачке школе/правце.

Вредновање извора научног сазнања може се разликовати према субјектима и према критеријуму употребљивости. Као извори података, субјекти могу бити:

– *компетентни*, јер имају сазнања, или су учествовали у неком безбедносном процесу или појави;

– *некомпетентни*, који имају посредна сазнања јер су о неким процесима чули од учесника тих догађаја, или из разних (ниских) мотива симулирају компетенције које заправо немају.

Индикатори употребљивости извора научног сазнања јесу:

„ – *доступност*;

– *правременост*, са становишта временског одређења предмета и терминског плана истраживања, *да је могуће „ићи у корак“ са истраживаном појавом* (итал. прим. аут.);

– *адекватност садржаја*, да извор садржи релевантне податке који су потребни за проверу постојећих хипотеза;

– *истинитост*, веродостојност података, које извор својим садржајем, обликом и проверљивошћу пружа;

– *потпуност*, схваћена као довољан број међусобно смислено организованих података да се од њих у вези са предметом истраживања, хипотезом односно варијаблама и индикаторима може оформити информација и конструисати јединствен став“ (Милосављевић, Радосављевић, 2013: 496–497).

Дакле, код вредновања извора научног сазнања неопходно је утврдити: „који је извор коришћен, колико је поуздан, да ли је непристрасан, да ли је проверљив и колико је доступан“ (Термиз et al., 2010: 98). Томе би додали још и његову употребљивост – сврсисходност за достизање научног циља који је постављен пројектом истраживања.

У поступку *вредновања сазнања*, њихова истинитост, поузданост и веродостојност утврђују се на основу узорака који су квалитативни и квантитативни (узорак докумената или испитаника, као и учесника у експерименту или посматрању). Веродостојност података утврђује се на основу веродостојности извора, односно на основу веродостојности респондената или службеног и јавног документа (Термиз, Милосављевић, 2008: 261). Истинитост података се „обезбеђује унапред, избором извора података, инструмената и поступака у прикупљању података“ (Милосављевић, Радосављевић, 2013: 498).

О поступку вредновања сазнања из персоналних извора већ је било речи. Истинитост, поузданост и валидност анализе садржаја докумената зависе од извора података, односно од тога да ли је реч о документима државних и међународних институција, стручним и научним радовима, или су то садржаји електронских и писаних медија, друштвених мрежа и твитер налога. Осим извора података, за утврђивање истинитости, поузданости и валидности, документ би требало оцењивати у односу на друге изворе информација. „Да би

сведочанства садржана у документу била достојна проверавања, прибегава се њиховом упоређивању и комбиновању са сведочанствима добијеним интервјуом и посматрањем“ (Ристић, 2016: 192–193).

Прикупљена почетна сазнања поменуте аналитичке службе/под-тимови истраживачких/пројектних тимова најпре обрађују логичким операцијама суђења и закључивања, које се заснивају на индукцији као посебном научном методу, те на процесу извођења закључака на основу анализе (од посебног ка општем) појединачних чињеница (индиција, па података). Овај процес је неретко веома сличан аналитичком процесу/методици коју користе најсавременије обавештајно-безбедносне агенције; тачније, савремене обавештајно-безбедносне агенције користе принципе методологије научног истраживања, првенствено принципе формалне логике, епистемологије и гносеологије ради провере поузданости и тумачења значења прикупљених сазнања (упореди: Копал et al., 2003; US Government, 2009).

Традиционално, сви извори података деле се на оне који се оцењују као *поуздани*, *непоуздани* и на оне чија *поузданост у датом тренутку није потврђена*. С друге стране, с обзиром на тачност њихове садржине, сазнања се могу поделити на проверене (проверено тачне или проверено нетачне – дезинформације), *делимично проверене* и *непроверене* (Ђорђевић, 1987: 88–89).

Ова матрица је у теорији и пракси савремене криминалистичко-обавештајне аналитике додатно операционализована и познатија је као систем „4 x 4“, „5 x 5“, „6 x 6“ итд., у зависности од тога колико варијабли се укршта у оцењивању квалитета и квантитета обавештајног сазнања. У зависности од стратешког опредељења, службе бирају различите моделе оцене поузданости извора података и самих података. На пример, систем „4 x 4“ примењује Служба за борбу против организованог криминала МУП Републике Србије, док систем „6 x 6“ примењују обавештајне јединице Царине САД (Бошковић, 2011: 136–137).

Систем оцене поузданости „4 x 4“ садржи:

I. Категорије за оцену поузданости извора:

- A) нема сумње у квалитет и веродостојност извора;
- Б) извор се у прошлости у највећем броју случајева показао као поуздан;
- В) извор се у прошлости у већини случајева показао као поуздан;
- Г) у овом тренутку не могу се проценити извор и поузданост података.

II. Категорије за оцену поузданости податка:

- 1) податак који је настао као последица сопственог опажања или је недвосмисленог порекла;
- 2) податак не потиче из сопственог запажања, али знамо да је извор имао директан приступ податку;
- 3) непотврђен податак, али се може потврдити преко других података;
- 4) непотврђен податак који се на други начин не може потврдити.

Систем за процену података „6 x 6“ садржи:

I. Категорије за оцену поузданости извора података:

- A) *потпуно поуздан* – нема сумње у веродостојност и аутентичност извора; извор је компетентан и до сада је увек био потпуно поуздан;
- B) *обично поуздан* – постоји сумња у поузданост извора; извор је обично поуздан и компетентан у већини случајева;
- B) *прилично поуздан* – обично има сумње у аутентичност и компетентност извора; извор је понекад поуздан;
- Г) *обично није поуздан* – дефинитивно постоји сумња у аутентичност и компетентност извора; до сада је извор био само понекад поуздан;
- Д) *непоуздан* – постоји озбиљна сумња у аутентичност, поузданост и компетентност извора;
- Е) *без процене* – податке које даје извор није могуће проценити и не постоје подаци на којима би се могла засновати одлука о поузданости извора.

II. Категорије за оцену поузданости податка:

- 1) *потврђен* – податак су потврдили независни извори; логичан је и слаже се са другим изворима који се тичу предмета;
- 2) *вероватно истинит* – податак није потврђен из независних извора; логичан је и слаже се са другим подацима који постоје о предмету;
- 3) *могуће истинит* – податак није потврђен из независних извора; разумно је логичан и слаже се донекле са другим информацијама о предмету;
- 4) *тешко да је истинит* – податак није потврђен од других независних извора; није логичан, није му се веровало када је примљен, али је могућ;
- 5) *невероватан податак* – потврђено је супротно; податак је нелогичан и противурече му други подаци;

б) *нема процене* – подаци се не могу проценити; нема података на основу којих се може донети одлука.

Методика утврђивања поузданости и значаја прикупљених сазнања развијена је с циљем избегавања „губљења времена и енергије“ на: проверавање неважних сазнања, која немају везе са предметом истраживања/обrade; проверавање онога што је већ поуздано познато; проверавања онога што није могуће сазнати (нпр., интервју са лицем које није живо).

Закључак

Дефинисање научног сазнања и различитих нивоа научног сазнања полазиште је одређивања извора сазнања о безбедносним појавама, који су класификовани као јавни и поверљиви, односно као персонални и материјални – писани, аудиовизуелни и предмети. Указано је на то да су у области безбедности, према квалитету сазнања, евидентна три нивоа научног сазнања: индикатор, податак и информација. Слична је и класификација нивоа обавештајних сазнања. Научна информација је највиши ниво сазнања о конкретном предмету и проблему истраживања, и продукт је научног повезивања и тумачења прикупљених индикатора и података, којима се безбедносне појаве објективно тумаче и интерпретирају.

На основу категорија за оцену поузданости податка и категорија за оцену поузданости извора података, закључујемо да је вредновање извора научног сазнања слично са вредновањем обавештајног сазнања. Истинитост, поузданост и валидност анализе садржаја докумената зависе од извора података, односно од тога да ли је реч о документима државних и међународних институција, стручним и научним радовима, или су то садржаји електронских и писаних медија, друштвених мрежа и твитер налога. Осим извора података, за утврђивање истинитости, поузданости и валидности, документ би требало оцењивати у односу на друге изворе информација.

Коначни закључак је да су евидентне компатибилност, међузависност и суплементарност науке и праксе безбедности у области стицања нових знања, јер су нивои научног сазнања слични нивоима обавештајног сазнања, извори научног сазнања су у највећој мери идентични изворима обавештајног сазнања и вредновање научног сазнања делом је слично вредновању обавештајног сазнања.

Литература

1. Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији. (2003). Београд: Влада Републике Србије, <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=19991>, доступан 11. 3. 2021.
2. *A Tradecraft Primer: Structured Analytic Techniques for Improving Intelligence Analysis*. (2009). US Government, file:///C:/Users/HP/Downloads/20945.pdf, доступан 11. 3. 2021.
3. Адамовић, Ж., Ивић, М., Вуковић, В. (2017). Методологија израде научних радова. Бања Лука: Универзитет за пословни инжењеринг и менаџмент.
4. Arežina, V., Sklabinski, M. (2019). Content Analysis: Waste Management Strategy in the Republic of Serbia for the period 2010–2019. *IAI Academic Conference Proceedings 2019*. (p. 159–166). Rome: International Academic Institute. <https://ia-institute.com/iai-academic-conference-proceedings-rome-2019>, доступан 10. 3. 2021.
5. Арџина, В. (2016). Значај језика у политичким наукама. *Култура полиса*. 29 (18): 295–307.
6. Бошковић, Г. (2011). Организовани криминал. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
7. Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis, *NursingPlus Open*, Vol. 2, <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S2352900816000029?token=2886F8C5F5E93D136FD27A618E317C1D064D573AF09FE07119646BC0AF0E5AC3C74C9C432EB7FE4637F0803E2E471AD3>, доступан 22. 1. 2021.
8. Good, C. V., Scates, D. E. (1967). Методе истраживања у педагогији, психологији и социологији, Отокар Кершовани, Ријека.
9. Ђорђевић, М. (2012). Истарживање политике: бихејвиорални приступ, Службени гласник, Београд.
10. Ђорђевић, О. Ж. (1987). Основи државне безбедности, ВШУП, Београд.
11. *Early Warning Report Kosovo – Report No. 17* (2007). United Nations Development Program (UNDP), http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnadm245.pdf, доступан 11. 3. 2021.
12. Закон о заштити података о личности, Службени гласник Републике Србије, бр. 87/2018.
13. Закон о тајности података, Службени гласник Републике Србије, бр. 104/2009.

14. Закон о евиденцијама и обради података у области унутрашњих послова, Службени гласник Републике Србије, бр. 24/2018.
15. Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, Службени гласник Републике Србије, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010.
16. Копал, Р., Бартош, В., Бринцика, Ж. (2003). *Увод у криминалистичку обавештајну аналитику*. МУП Републике Хрватске, Загреб.
17. Mayring, P. (2014). *Qualitative Content Analysis. Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution*, https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/39517/ssoar-2014-mayring-Qualitative_content_analysis_theoretical_foundation.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2014-mayring-Qualitative_content_analysis_theoretical_foundation.pdf, доступан 28. 1. 2021.
18. Marczyk, G., DeMatteo D., Festinger D. (2005). *Essentials of Research Design and Methodology*. John Wiley & Sons Inc., New Jersey.
19. Matthews, B., Ross L. (2010). *Research Methods – A Practical Guide for the social sciences*. Pearson Education Limited, Harlow.
20. Мијалковић, С.; Поповић, М. (2016). Увод у студије безбедности – методолошко-истраживачке и теоријске основе безбедности. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
21. Мијалковић, С., Милошевић, М. (2013). Савремене обавештајне службе: организација и методика обавештајног, безбедносног и субверзивног дјеловања. Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука.
22. Мијалковић, С. (2009). Национална безбедност. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
23. Милосављевић, С., Радосављевић, И. (2013). Основи методологије политичких наука. Службени гласник, Београд.
24. Милошевић, Н., Милојевић, С. (2001). Основи методологије безбедносних наука. Полицијска академија, Београд.
25. Милошевић, М. (2001). Систем државне безбедности. Полицијска академија, Београд.
26. Михајловић, Д. (2004). Методологија научних истраживања. Факултет организационих наука, Београд.
27. Наваро, Џ. (2020). Шта нам свако тело говори. Лагуна, Београд.
28. Ристић, Ж. (2016). Обједињавање квантитативних и квалитативних истраживања. Европски центар за мир и развој (ЕЦПД) – Универзитет за мир Уједињених нација, Београд.

29. Семјонов, Ј. (1978). Лозинка није потребна/Нежност; Трећа карта/Шпанска варијанта; Алтернатива 1; Алтернатива 2; Мајор Вихор и 17 тренутака пролећа (комплет 6 књига, библиотека Ратни романи). Глобус, Загреб.
30. Сакан, М. (2005). Хипотезе у науци. Прометеј, Нови Сад.
31. Сакан, М. (2006). Методологија војних наука. Војноиздавачки завод, Београд.
32. Сакан, М. (2008). Методологија науке. НУБЛ, Бања Лука.
33. SOCTA 2017 – European Union Serious and Organized Crime Threat Assessment (2017). European Police Office – EUROPOL, Hague.
34. Термиз, Ц., Милосављевић, С. (2008). Аналитика. Медиа план институт, Сарајево.
35. Термиз, Ц., Милосављевић, С., Арежина, В. (2010). Аналитика медија. Лукавац – Графит, Сарајево.
36. Фиццералд, Ц., Фокс, С. (2001). Методологија истраживања у криминалистичким наукама. Факултет криминалистичких наука, Сарајево.

Sources of Knowledge in the Process of Scientific Research of Security Phenomena

Abstract: *Sources of scientific knowledge and the process of scientific research are necessary for defining security phenomena. The levels and types of scientific knowledge and scientific sources are numerous. The aim of this paper is to define, describe and classify the levels (quality and quantity) of scientific knowledge and sources of that knowledge. In this regard, the paper discusses the evaluation of knowledge and sources of knowledge, points to various personal and material sources of knowledge, and various public and confidential - written and audio-visual scientific sources and objects. The conclusion of the author is that the evaluation of the source of scientific knowledge, as well as the scientific facts themselves, is important for the outcome of the research process and the achievement of true and objective scientific knowledge about security phenomena.*

Keywords: *scientific knowledge, sources of scientific knowledge, security phenomena, security sciences, scientific research methodology.*

Доц. др Владимир М. ЦВЕТКОВИЋ*
Факултет безбедности Универзитета у Београду
Марко НИКОЛИЋ**
Министарство унутрашњих послова

ДОИ: 10.5937/bezbednost2103025C
УДК: 316.472.4:005.931.11(497.11 Београд)
316.776:004.738.5]:614.8 (497.11 Београд)
Оригинални научни рад
Примљен: 27. 9. 2020. године
Датум прихватања: 1. 12. 2021. године

Улога друштвених мрежа у смањењу ризика од катастрофа: студија случаја Београд

Апстракт: Полазећи од теорије одлучивања, која објашњава начине доношења одлука, предмет истраживања представља испитивање улоге и значаја друштвених мрежа у различитим фазама интегрисаног управљања ризицима од катастрофа (ублажавање, припремљеност, одговор, опоравак) у Републици Србији. Методом вишеетапног случајног узорковања анкетирани су 143 пунолетна грађанина на подручју града Београда. Из богате ризнице добијених података, резултати истраживања показују да би једна трећина испитаника проследила информације у вези с катастрофама чак иако није сигурна да су такве информације тачне односно истините, што може проузроковати озбиљне импликације у процесу управљања ризицима од катастрофа. Сprovedено истраживање отвара нова истраживачка питања и актуелизује разноврсне тематске оквире унутар којих би требало детаљније преиспитати све димензије и факторе који утичу на коришћење друштвених мрежа у процесу управљања у катастрофама, односно процесима директног или индиректног смањења ризика од катастрофа. Импликације истраживања су врло значајне, полазећи од тога да доносиоци одлука у Србији морају

* vmc@fb.bg.ac.rs; vladimirkpa@gmail.com

** markonikolic.mup@gmail.com

посебну пажњу посветити све бржој индустријализацији и развоју савремених технологија које се могу користити како би се већи број живота људи спасао у краћем периоду.

Кључне речи: *безбедност, катастрофе, друштвене мреже, управљање ризицима.*

Увод

Сваким даном људи бивају све више суочени са тешком реалношћу која се односи на повећање учесталости броја и последица катастрофа (Aleksandrina, Budiarti, Yu, Pasha, Shaw, 2019; Cvetković, Nikolić, Nenadić, Ocal, Zečević, 2020; Cvetkovic, 2019; Kumiko, Shaw, 2019; Ocal, 2019; Öcal, Cvetković, Baytiyeh, Tedim, Zečević, 2020; Rico, 2019). Глобализација, унапређење технолошког развоја друштва, праћено је и повећањем броја опасних материја које се свакодневно појављују на тржишту и узрокују све већу сложеност катастрофа. Управо зато менаџери ризика од катастрофа морају континуирано унапређивати своја знања како би могли што ефикасније и квалитетније да се супротставе негативним последицама катастрофа (Цветковић, 2018) у свим фазама њихове прогресије: настанку, акумулацији и ширењу опасности у свим сферама природе и људске делатности. У свом еволутивном успону човек је многе опасности које су га угрожавале успео да редукује или да пронађе ефикасне начине заштите од њих, док је, истовремено, допринео појави других, са посве новом димензијом и значајем.

Преко друштвених мрежа се лако може доћи и до информација о ургентним потребама људи у погледу неопходних залиха воде и хране, прве медицинске помоћи итд. У зависности од врсте друштвене мреже, разликују се и информације које се могу добити. Генерално, постоје мреже за друштвено повезивање (Фејсбук, Твитер), за дељење мултимедијалних садржаја (Јутјуб), информативне, професионалне и научне мреже (*research.gate, academia.edu*) (Cvetković, Filipović, Dragičević, Novković, 2018: 312). Врло је важно истаћи да се функције друштвених мрежа у смањењу ризика од катастрофа разликују у односу на временску и просторну димензију њене употребе у процесу управљања ризицима од катастрофа. У периодима пре самог настанка катастрофа, друштвене мреже могу се користити за издавање упозорења угроженом ста-

новништву, спровођење евакуације, подизање нивоа припремљености и свести итд. У току катастрофе, оне се могу користити за организацију и пружање конкретне помоћи и подршке угроженом становништву, у виду преноса најрелевантнијих информација о врсти и смеру ширења штетних дејстава катастрофа, али и прикупљања одређене помоћи. И свакако, друштвене мреже могу имати велики значај у процесима помоћи, рехабилитације и опоравка од катастрофа. У том периоду спроводе се разноврсне асанационе активности које се умногоме могу олакшати организацијом људи и дељењем свих информација преко друштвених мрежа (Cvetković, Filipović, 2017a; Keim, Noji, 2011; Landwehr, Carley, 2014; Lindsay, 2011). Друштвене мреже се могу користити као примарно средство комуникације или као алтернативни или додатни методи комуникације. Оне омогућавају бесплатан и једноставан начин ширења велике количине информација великим групама људи, веома брзо и ефикасно. Када се искористи могућност ширења информација мрежом људи на интернету, а затим ова почетна група даље прошири те информације електронским и неелектронским путевима до других људи који су онлајн или нису, тиме се демонстрира темељ на којем се друштвене мреже могу исправније употребити. То пружа шансу да праве информације буду доступне правим људима у правом тренутку. Овакво окружење помаже да се у реалном времену подрже потребе доносиоца одлука од јавног интереса у процесу управљања ванредним ситуацијама (White, 2012).

Полазећи од теорије одлучивања која објашњава начине доношења одређених одлука, истраживањем се желе испитати улога и значај друштвених мрежа у различитим фазама интегрисаног управљања ризицима (ублажавање, припремљеност, одговор, опоравак) од катастрофа у Републици Србији, са посебним фокусом на разноврсним модалитетима смањења ризика од катастрофа.

Преглед литературе

У студијама катастрофа приметне су две групе истраживања у којима се актуелизује питање друштвених мрежа у интегрисаном процесу смањења ризика од катастрофа: 1) коришћење друштвених мрежа у процесима координације разноврсним активностима управљања у катастрофама; 2) дисеминационе активности

и методе ширења информација пре, за време и након катастрофе од стране жртава и друге шире јавности (Bharosa, Appelman, de Bruin, 2007; Latonero, Shklovski, Management, 2011; White, 2011). Узимајући у обзир разноврсне димензије и карактеристике катастрофа као што су непредвидивост, разорне последице и отежано функционисање критичне инфраструктуре, друштвене мреже омогућавају интервентно-спасилачким службама да прикупљају различите информације непосредно на самој територији захваћеној последицама таквих догађаја (Merchant, Elmer, Lurie, 2011; Palen, Hughes, 2018; Цветковић, 2017). То могу бити информације о карактеристикама катастрофе као што су интензитет опасности (ниво и брзина воде, подрхтавање тла итд.) и њен утицај на људе и њихова материјална добра итд. Друштвене мреже могу се користити као подршка комуникацији о ризику на више начина. Пре свега, оне су колаборативне, а дискусије које се воде на мрежи могу повећати свест о одређеној ситуацији. Такође, оне су децентрализоване. Информације могу брзо да циркулишу међу актерима, путем Фејсбука или Твитера, и да буду одмах доступне многим организацијама. Затим, друштвене мреже су популарне и доступне. Оне обезбеђују податке који могу бити географски и временски праћени. Тако постаје могуће надгледати географски и временски развој кризе захваљујући дигитално генерисаном садржају (Wending, Radisch, Jacobzone, 2013). Оне могу помоћи у повезивању људи и обављању функција из домена људских ресурса. Неке од њих укључују: помоћ у проналажењу посла; прилике за развој каријере; повезивање са признатим, поузданим појединцима; контактирање релевантних људи из домена ванредних ситуација и појединаца који могу пружити помоћ; формирање тимова; усмеравање младих менаџера за катастрофе и пружање више праксе професионалцима, новим у одређеној области (White, 2011).

Ширење нетачних, лажних и неразумљивих информација може бити инхерентни проблем с обзиром на природу платформе друштвених мрежа и број људи који шире информације. Студије су откриле да су за време катастрофа друштвеним мрежама дистрибуиране застареле, нетачне или лажне информације. У неким случајевима није тачно пријављено место опасности или претње. У случају земљотреса и цунамија у Јапану из марта 2011. године, твитови за помоћ били су „ретвитовани“ након спасавања жртава.

Информације које су лажне, нетачне или застареле могу да измене свест о неком догађају и последично ометају или успоравају напоре у прикупљању одговора. Нетачне информације такође могу угрозити безбедност особа које на њих реагују, као и заједнице уопште. Још једна брига која се тиче овог вида комуникације огледа се у томе што би неки појединци или организације могли намерно пружити нетачне информације како би збунили, пореметили, или на други начин осујетили напоре усмерене ка исправној реакцији. Злонамерна употреба друштвених мрежа током катастрофа варира од несташне подвале до терористичких чинова. Друштвене мреже би се могле користити као средство за такве сврхе, упућивањем позива за помоћ некој области или обавештавањем званичника о лажној опасности или претњи која захтева одговор (Lindsay, 2011).

Методи

Предмет истраживања представља испитивање значаја и улоге друштвених мрежа у процесу управљања ризицима од катастрофа. Циљ истраживања је научна дескрипција модалитета коришћења друштвених мрежа у различитим фазама управљања ризицима од катастрофа. Коришћењем вишеетапног случајног узорковања анкетирани су испитаници на подручју Београда. У првом кораку, одабране су насељене области и улице у којима је спроведено анкетирање испитаника у сваком другом домаћинству са леве стране улице почевши од првог непарног броја.

Узорак

Узорком је обухваћено 59,4% испитаника мушког и 39,2% испитаника женског пола. Дакле, узорком је обухваћено више испитаника мушког пола него женског, што је пропорционално популацији у Републици Србији. Затим, у односу на године испитаника, узорком су највећем броју обухваћени испитаници од 18–28 година. Највећи број испитаника обухваћених узорком поседује виши ниво образовања, при чему је општи просек испитаника остварен током средњег и основног образовања у највећем броју одличан, док је образовање родитеља испитаника у највећем проценту средње. Затим, узорком је обухваћено више испитаника који су у браку, немају

децу или живе са оцем, док је број чланова домаћинства у највећем проценту 3. Резултати указују на то да је највећи број испитаника запослено, и то у јавном сектору, са оквирним месечним приходима на нивоу домаћинства од 50.000–75.000. Насупрот томе, најмањи проценат испитаника обухваћених узорком (6,3%) има минималне приходе, до 25.000. Незапослени испитаници углавном похађају школу или факултет, а најмањи проценат њих стажира (табела 1).

Табела 1. Структура узорка (N = 143)

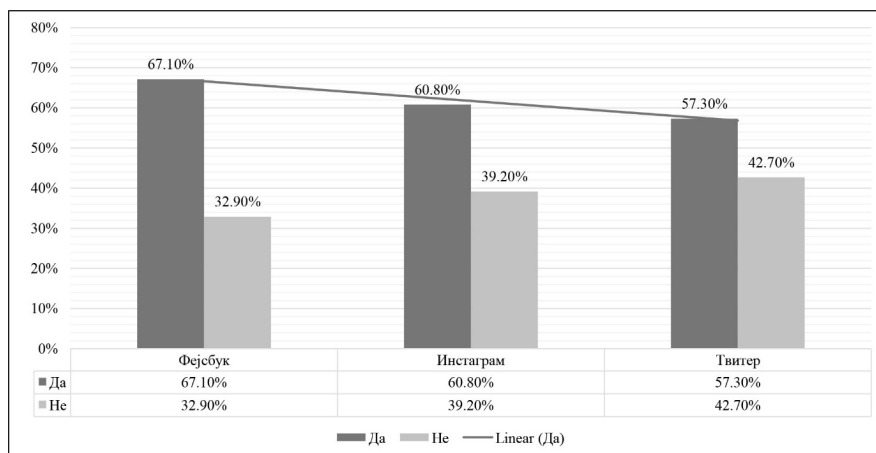
Варијабла	Категорија	N	%
Пол	Мушки	84	59,4
	Женски	56	39,2
Године	18–28	41	28,7
	29–38	40	28,0
	39–48	38	26,6
	49–58	17	11,9
	Више од 59	7	4,9
Ниво образовања	Основно	6	4,2
	Средње/трогодишње	23	16,1
	Средње/четворогодишње	45	31,5
	Више	27	18,9
	Високо	32	22,4
	Мастер	10	7,0
Просечна оцена	Довољан	1	0,7
	Добар	11	7,7
	Врло добар	51	35,7
	Одличан	67	46,9
	Вуковац	13	9,1
Брачни статус	Самац/самица	44	30,8
	У вези	27	18,9
	Верен/верена	6	4,2
	Ожењен/удата	52	36,4
	Разведен/разведена	8	5,6
	Удовац/удовица	6	4,2
Родитељ	Да	60	42,0
	Не	83	58,0
Приходи домаћинства	до 25.000 дин.	9	6,3
	25.000–75.000 дин.	28	19,6
	50.000–75.000 дин.	52	36,4
	Преко 90.000 дин.	51	35,7
	Није дало одговор	3	2,1
Радни статус	Запослен(а)	104	72,7
	Незапослен(а)	39	27,3

Анализа података

Након што је спроведено анкетно испитивање, приступило се припреми података за даљу обраду и анализу. Прикупљени подаци су унети у базу и прегледани, како би се идентификовале евентуалне грешке. Даља анализа података укључивала је примену дескриптивне статистике. Примена статистичких тестова обухватила је Хи-квадрат тест независности. Од техника, су коришћене одговарајуће односно прикладне технике за истраживање разлика између група (нпр. полних разлика у ставовима).

Резултати

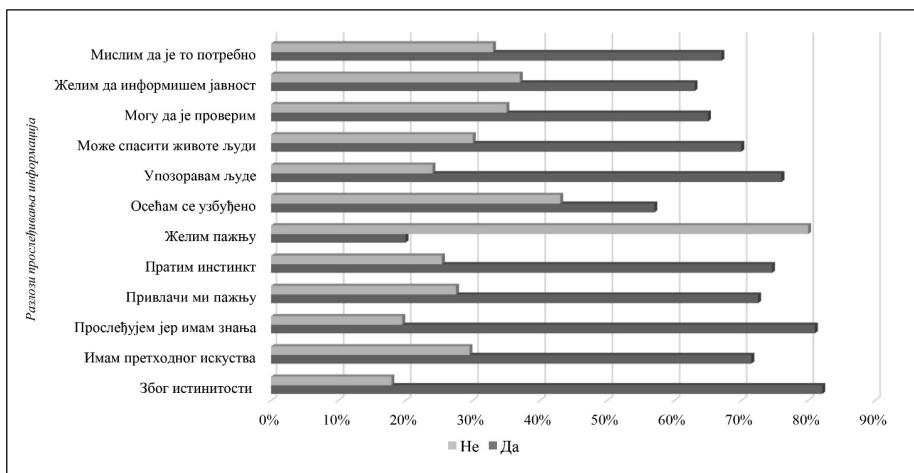
У првом делу истраживања сагледани су резултати дескриптивних статистичких анализа и том приликом се дошло до богате ризнице података. Имајући у виду предмет истраживања, испитаници су упитани да ли су доживели последице катастрофа. Утврђено је да 33 испитаника (23,1%) јесу доживела последице катастрофа, док је 110 испитаника (76,9%) одговорило да није. На питање да ли би информацију о катастрофи поделили на Фејсбуку, 96 испитаника (67,1% грађана) одговорило је са да, док је 47 испитаника (32,9%) одговорило са не. Информације о катастрофама би преко Инстаграма поделило 87 испитаника (60,8%), док 56 испитаника (39,2%) то не би учинило. Када је реч о Твитеру, 82 испитаника (57,3%) поделила би информације преко споменуте мреже, док 61 испитаник (42,7%) то не би учинио (графикон 1).

Графикон 1. Процентуална дистрибуција коришћења различитих друштвених мрежа за дисеминацију информација у условима катастрофа.

Извор: обрада аутора

У даљем раду, фокус истраживачког рада односио се на испитивање разлога за коришћење друштвених мрежа односно за прослеђивање информација преко њих (графикон 2). На питање да ли би проследили информације имајући у виду да истинита информација вреди више од лажне информације и да зато треба да се прошири, анализе показују да се 65 испитаника (45,5%) у потпуности слаже, 39 испитаника (27,3%) се углавном слаже, 22 (15,4%) су неутрална, 6 (4,2%) се углавном не слаже, а 11 (7,7%) се нимало не слаже. С друге стране, на питање да ли би проследили информацију уколико су већ искусили последице катастрофа, анализе показују да се 42 испитаника (29,4%) у потпуности слажу, 42 испитаника (29,43%) се углавном слажу, 34 (23,8%) су неутрална, 7 (4,9%) се углавном не слаже, а 18 (12,6%) се нимало не слаже. Осим тога, у даљем истраживању је испитано и то да ли би проследили информацију како би привукли пажњу људи и тако постали познати, анализе показују да се 6 испитаника (4,2%) у потпуности слаже, 14 испитаника (9,8%) се углавном слаже, 18 (1,6%) је неутрално, 11 (7,7%) се углавном не слаже, а 94 (65,7%) се нимало не слажу. Када је реч о прослеђивању информација зато што се осећају узбуђено што могу поделити информације у вези са необичном ситуацијом која се појавила у области катастрофа, резултати показују да се 36 испитаника (25,2%) у потпуности слаже, 33 испитаника (23,1%) се углавном слажу, 25 (17,5%) је неутрално, 9 (6,3%) се углавном не слаже, а 40 (28,0%) се нимало не слаже. Резултати истраживања о повезаности пола и ставова о прослеђивању информација услед узбуђености што могу поделити информације у вези са необичном ситуацијом која се појавила у области катастрофа показују да не постоји статистички значајна повезаност између посматраних варијабли $p = 0,469$.

Графикон 2. Процентуална дистрибуција разлога за прослеђивање информација преко друштвених мрежа.

Извор: обрада аутора

На питање да ли би проследили информацију како би упозорили друге људе, резултати показују да се 50 испитаника (35,0%) у потпуности слаже, 48 испитаника (33,6%) се углавном слаже, 24 (16,8%) су неутрална, 7 (4,9%) се углавном не слаже, а 14 (8%) се нимало не слаже са споменутом тврдњом. Даље статистичке анализе повезаности пола и ставова о прослеђивању информација с циљем упозоравања других показују да не постоји статистички значајна повезаност између посматраних варијабли $p = 0,120$. На питање да ли би проследили информацију јер верују да то може спасити животе других људи, анализе показују да се 57 испитаника (39,9%) у потпуности слаже, 42 испитаника (29,4%) се углавном слажу, 23 (16,1%) су неутрална, 10 (7,0%) се углавном не слаже, а 11 (7,7%) се нимало не слаже са тврдњом. Дакле, највећи број испитаника истиче да би прослеђивање такве информације могло допринети унапређењу спасавања живота људи погођених катастрофама. У односу на повезаност пола и ставова о прослеђивању информација услед веровања да то може спасити животе других, резултати показују да не постоји статистички значајна повезаност између посматраних варијабли $p = 0,650$.

У даљем истраживању испитаницима је постављено питање да ли би проследили негативан садржај зато што могу научити и

упозорити људе на основу свог примера и искуства. Резултати показују да се 40 испитаника (28,0%) у потпуности слаже, 49 испитаника (34,3%) се углавном слаже, 21 (14,7%) је неутралан, 12 (8,4%) се углавном не слаже, а 21 (14,7%) се нимало не слаже са тврдњом. Резултати показују и да се 35 испитаника (24,5%) у потпуности слаже, 50 (35,0%) се углавном слаже, 24 (16,8%) су неутрална, 11 (7,7%) се углавном не слаже, а 23 испитаника (16,1%) се нимало не слажу са прослеђивањем информација јер се тиме на временској линији омогућава размена мишљења и започињу дискусије на ту тему. У даљем истраживању, испитаницима је постављено питање да ли би проследили информацију за коју након провере утврде да је из поузданог извора, нпр. уколико је садржај исти на телевизији и у новинама. Добијени резултати показују да се 38 испитаника (26,6%) у потпуности слаже, 39 испитаника (27,3%) се углавном слаже, 39 (27,3%) је неутрално, 5 (3,5%) се углавном не слаже, а 22 (15,4%) се нимало не слажу са таквом тврдњом. Резултати истраживања о повезаности пола и ставова о прослеђивању информације за коју након провере утврде да је из поузданог извора показују да не постоји статистички значајна повезаност између посматраних варијабли $p = 0,173$.

На питање да ли би проследили информацију јер могу да потврде и провере информацију иако нису из тог места где се катастрофа догодила, анализе показују да се 38 испитаника (26,6%) у потпуности слаже, 46 испитаника (32,2%) се углавном слаже, 27 (18,9%) је неутрално, 11 (7,7%) се углавном не слаже, а 21 (14,7%) се нимало не слаже. Даље анализе показују да не постоји статистички значајна повезаност између пола и прослеђивања информација иако се не живи у истом месту $p = 0,952$. Добијени су различити резултати и у погледу следећег: 1) прослеђују информације јер мисле да је важно поделити информацију коју прочитају – 33 испитаника (23,1%) у потпуности се слажу, 49 (34,3%) се углавном слаже, 27 (18,9%) је неутрално, 9 (6,3%) се углавном не слаже, а 25 (17,5%) се нимало не слаже; 2) прослеђују информације јер желе да информишу јавност – 33 испитаника (23,1%) у потпуности слажу, 42 (29,4%) се углавном слажу, 28 (19,6%) је неутрално, 13 (9,1%) се углавном не слаже, а 27 (18,9%) се нимало не слаже; 3) прослеђује информације да би људи могли да сумирају све – 31 испитаник (21,7%) у потпуности се слаже, 35 испитаника (24,5%) се углавном слаже, 25 (17,5%) је неутрално, 15 (10,5%) се углавном не слаже, а 37 (25,9%)

се нимало не слаже; 4) прослеђују информације чак иако ништа не знају о томе—30 испитаника (21,0%) у потпуности се слаже, 41 (28,7%) се углавном слаже, 21 (14,7%) је неутралан, 15 (10,5%) се углавном не слаже, а 36 (25,2%) се нимало не слаже; 5) прослеђују информације чак и ако не познају садржај текста – 28 испитаника (19,6%) у потпуности се слаже, 40 испитаника (28,0%) се углавном слаже, 34 (23,8%) су неутрална, 8 (5,6%) се углавном не слаже, а 33 (23,1%) се нимало не слажу; 6) прослеђују информације јер желе да добију одговор од професионалног менаџера ризика који ће можда прочитати и написати појашњење – 30 испитаника (21,0%) у потпуности слаже, 45 (31,5%) се углавном слаже, 21 (14,7%) је неутралан, 13 (9,1%) се углавном не слаже, а 34 (23,8%) се нимало не слажу; 7) прослеђују информације јер мисле да је добро да свако поседује информације у вези катастрофа – 43 испитаника (30,1%) у потпуности се слажу, 39 (27,3%) се углавном слаже, 28 (19,6%) је неутрално, 13 (9,1%) се углавном не слаже, а 20 (14,0%) се нимало не слаже; 8) 36 испитаника (25,2%) у потпуности се слаже, 40 (28,0%) се углавном слаже, 28 (19,6%) је неутрално, 13 (9,1%) се углавном не слаже, а 26 (18,2%) се нимало не слаже. Поред споменутих резултата, утврђено је и да 67,2% испитаника прослеђује информације јер оне садрже чињенице; јер желе да добију савет како да се припреме (60,2%); због сигурности својих пријатеља (69,5%); јер функције хаштага помажу сабирање информација (52,7%); јер је садржај постављен од стране поузданог ауторитета (58,1%); осећају се напетом и очајно (48,4%); због животне средине (64,6%).

Резултати истраживања су показали да је скоро једна петина становника доживела последице различитих катастрофа и да би највећи део њих проследио разноврсне информације о катастрофама преко друштвених мрежа, што се свакако мора имати у виду приликом креирања образовних кампања и програма имплементације савремених технологија у процесима управљања ризицима од катастрофа.

Дискусија

У спроведеном истраживању дошло се до озбиљне ризнице разноврсних резултата који се могу сагледати из различитих углова и перспектива и довести у везу са резултатима многобројних истраживања. Полазећи од основних категорија, утврђено је да је

једна трећина испитаника доживела последице катастрофа. Такви резултати се могу протумачити у контексту тога да већина становника у појединим локалним заједницама не доживљава подједнако последице катастрофа (Cvetković, Filipović, 2017b; Gavrilović, 1981; Rejanović, 2015). Све то у великој мери утиче на процес доношења одлука када је потребно спровести одређене едукације људи у погледу смањења ризика од катастрофа. Конкретније речено, најпре ће се едуковати људи који живе у подручјима најугроженијим од катастрофа (нпр. становници приобалног подручја), а тек онда становници који живе даље од извора опасности (Cvetković, Ivanov, 2016).

У даљем раду је утврђено да би већина испитаника поделила информације о различитим аспектима катастрофа преко друштвених мрежа. Резултати истраживања су сагласни са резултатима претходних истраживања у којима је утврђено приближно слично стање (Hugelius, Adolfsson, Gifford, Örtengwall, 2017; Kim, Nastak, 2018). Може се претпоставити да је такво стање проузроковано јаким вољом грађана да учествују у пружању помоћи угроженом становништву и да олакшају припадницима интервентно-спасилачких служби спровођење различитих операција претраге и спасавања. Када је реч о другим друштвеним мрежама, резултати истраживања показују да би испитаници у великој мери поделили информације и преко Инстаграма (Sherchan et al., 2017), а нешто мање преко Твитера (Acar, Muraki, 2011). Полазећи од таквих резултата, може се претпоставити да је процентуално коришћење друштвених мрежа за потребе смањења ризика од катастрофа у директној вези са процентом уопштеног коришћења друштвених мрежа у приватне и друге сврхе. Свакако, доносиоци одлука и менаџери ризика од катастрофа требало би да узму у обзир све позитивне и негативне стране коришћења друштвених мрежа у сврхе смањења ризика од катастрофа и да у пуном обиму искористе њихове потенцијале. Када је реч о прослеђивању информација и њеној тачности, врло је важно преиспитати да ли се прослеђују све информације или само оне које су проверене и у апсолутној мери тачне. Резултати истраживања су показали да већина испитаника прослеђује информације о којима имају довољно знања и искуства. Такви резултати су у сагласности са резултатима истраживања спроведеним у великом броју других држава (Bird, Ling, Haynes, 2012; Jia, Kim, Nghiem, Doherty, Kafatos, 2020).

Судећи према резултатима истраживања, утврђено је и оно што је било очекивано: да се за прослеђивање различитих информација, када се катастрофе догоде, највише користи Фејсбук, затим Инстаграм и Твитер. Утврђено је и то да корисници прослеђују одређене информације иако нису довољни сигурни у њихову веродостојност, истинитост и аутентичност, што јасно указује на проблеме који могу настати у процесу управљања ризицима од катастрофа. Менаџери ризика од катастрофа морају бити посебно обучени и едуковани о могућностима манипулативних радњи у ситуацијама у којима је друштво или њена нека већа јединица угрожена. Свакако, резултати истраживања су недвосмислено показали и да би једна трећина испитаника проследила информацију чак иако није ни сигурна да ли су такве информације тачне односно истините, што, као што је и споменуто, може проузроковати озбиљне проблеме. Коришћење друштвених мрежа у фази опоравка од катастрофа може бити посебно значајно полазећи од тога да је могуће у врло кратком периоду проследити одређену фото-документацију која се може искористити за процену настале штете. Поред тога, дистрибуција добијене помоћи се такође може вршити преко друштвених мрежа, тако што ће се у првом кораку становништво информисати, а у другом кораку евидентирати тачне локације слања и коришћења одређених пакета помоћи.

Закључак

Истраживање улоге друштвених мрежа у процесу смањења ризика од катастрофа још дуго ће бити у фокусу академских кругова имајући у виду неоспорне чињенице да људи све више времена проводе у виртуелном простору. Разматрајући значај виртуелног простора у контексту његових могућности за интегрисано смањење ризика од катастрофа, у раду се дошло до великог броја чињеница које умногоме могу променити постојећа гледишта научника о неопходности коришћења друштвених мрежа у свим фазама управљања у катастрофама, као што су припрема, ублажавање, одговор и опоравак. Генерално говорећи, у припремној фази за катастрофе друштвене мреже могу бити искоришћене за следеће: 1) дисеминацију информација о различитим природним и техничко-технолошким ризицима који угрожавају људе и њихову имо-

вину; 2) упознавање људи са процедурама, тактикама и неопходној опреми за преживљавање односно минимизацију последица таквих догађаја; 3) подизање нивоа свести грађана о релевантности таквих мера и њиховој немерљивој вредности за унапређење и олакшавање опоравка од различитих катастрофа; 4) издавање одређених упозорења о карактеристикама и врсти надлазеће опасности и начинима избегавања тешких и ненадокнадивих последица итд.

У фази одговора, интервентно-спасилачке службе као што су полиција, ватрогасно-спасилачке јединице и служба хитне медицинске помоћи могу користити друштвене мреже као својеврсни сервис који ће олакшати предузимање одређених оперативно-тактичких и техничких мера усмерених ка ефикасном спасавању великог броја људи, као и ублажавање последица на њихова материјална добра и животну средину. Примера ради, коришћењем одређених бежичних дронова могуће је успоставити бежичну интернет мрежу која ће омогућити становништву да се повеже и да прослеђује различите податке о штети, али и о актуелној тренутној ситуацији на терену како би се забележило и документовало све што постоји. Поред тога, постоје одређене развијене апликације које умногоме олакшавају идентификацију и претрагу терена у циљу проналаска повређених људи. Дакле, примери коришћења друштвених мрежа у ове сврхе су заиста различити, а ограничени су техничким могућностима и интелектуалним способностима менаџера ризика од катастрофа.

Спроведено истраживање отвара нова истраживачка питања и актуелизује разноврсне тематске оквире унутар којих би требало детаљније преиспитати све димензије и факторе који утичу на коришћење друштвених мрежа у процесу управљања у катастрофама, односно процесима директног или индиректног смањења ризика од катастрофа. Импликације истраживања су врло значајне, полазећи од тога да доносиоци одлука у Србији морају посебну пажњу посветити све бржој индустријализацији и развоју савремених технологија које се могу користити како би се већи број живота људи спасао у краћем периоду. Ограничења спроведеног истраживања огледају се у чињеници да њиме није обухваћен целокупан геопростор Републике Србије, као и да је у анкетни упитник потребно додати још одређеније димензије како би се експлоративна природа истраживања сагледала на најбољи могући начин, из холистичке перспективе.

Литература

1. Acar, A., Muraki, Y. (2011). Twitter for crisis communication: lessons learned from Japan's tsunami disaster. *International Journal of Web Based Communities*, 7(3), 392–402.
2. Aleksandrina, M., Budiarti, D., Yu, Z., Pasha, F., Shaw, R. (2019). Governmental Incentivization for SMEs' Engagement in Disaster Resilience in Southeast Asia. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(1), 32–50.
3. Bharosa, N., Appelman, J., de Bruin, P. (2007). *Integrating technology in crisis response using an information manager: first lessons learned from field exercises in the Port of Rotterdam*. Paper presented at the Proceedings of the 4th International Conference on Information Systems for Crisis Response and Management ISCRAM2007, Delft.
4. Bird, D., Ling, M., Haynes, K. (2012). Flooding Facebook-the use of social media during the Queensland and Victorian floods. *Australian Journal of Emergency Management, The*, 27(1), 27.
5. Cvetković, V., Filipović, M. (2017a). *Information systems and disaster risk management*. Paper presented at the International scientific and professional conference – 40 years of higher education in the field of security – Theory and Practice, Skopje, Republic of Macedonia.
6. Cvetković, V., Filipović, M. (2017b). Posledice prirodnih katastrofa: faktori uticaja na percepciju građana Srbije – Consequences of natural disasters: factors of influence on Serbian citizens perception. *Ecologica*, 24(87), 572–578.
7. Cvetković, V., Filipović, M., Dragičević, S., Novković, I. (2018). *The role of social networks in disaster risk reduction*. Paper presented at the Eight International Scientific Conference “Archibald Reiss Days” October 2–3, 2018.
8. Cvetković, V., Ivanov, A. (2016). *Uticaj udaljenosti naselja od reke na spremnost građana za reagovanje na poplave u republici Srbiji*. Paper presented at the Deveta međunarodna znanstveno-stručna konferencija „Dani kriznog upravljanja“, Veleučilište Velika Gorica, Hrvatska.
9. Cvetković, V., Nikolić, N., Nenadić, R. U., Ocal, A., Zečević, M. (2020). Preparedness and Preventive Behaviors for a Pandemic

- Disaster Caused by COVID-19 in Serbia. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(11), 4124.
10. Cvetkovic, V. M. (2019). Risk Perception of Building Fires in Belgrade. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(1), 81–91.
 11. Цветковић, В. (2017). *Методологија истраживања катастрофа и ризика: теорије, концепти и методе*. Београд: Задужбина Андрејевић.
 12. Цветковић, В. (2020). *Управљање ризицима у ванредним ситуацијама*. Београд: Научно-стручно друштво за управљање ризицима у ванредним ситуацијама.
 13. Цветковић, В. (2018). Перцепција јавности о припремљености за биосферске катастрофе изазване епидемијама: импликације на процес управљања ризицима. *Безбедност*, 60(3), 5–25.
 14. Gavrilović, L. (1981). *Poplave u Srbiji u XX veku – uzroci i posledice*. Београд: Srpsko geografsko društvo (posebno izdanje 52).
 15. Hugelius, K., Adolfsson, A., Gifford, M., Örtengwall, P. (2017). Facebook enables disaster research studies: the use of social media to recruit participants in a post-disaster setting. *PLoS currents*, 9.
 16. Jia, S., Kim, S. H., Nghiem, S. V., Doherty, P., Kafatos, M. C. (2020). Patterns of population displacement during mega-fires in California detected using Facebook Disaster Maps. *Environmental Research Letters*.
 17. Keim, M. E., Noji, E. (2011). Emergent use of social media: a new age of opportunity for disaster resilience. *American journal of disaster medicine*, 6(1), 47–54.
 18. Kim, J., Hastak, M. (2018). Social network analysis: Characteristics of online social networks after a disaster. *International Journal of Information Management*, 38(1), 86–96.
 19. Kumiko, F., Shaw, R. (2019). Preparing International Joint Project: Use of Japanese Flood Hazard Map in Bangladesh. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(1), 62–80.
 20. Landwehr, P. M., Carley, K. M. (2014). Social media in disaster relief. In *Data mining and knowledge discovery for big data* (pp. 225–257): Springer.
 21. Latonero, M., Shklovski, I. (2011). Emergency management, Twitter, and social media evangelism. *International Journal of Information Systems for Crisis Response and Management (IJISCRAM)*, 3(4), 1–16.

22. Lindsay, B. R. (2011). Social media and disasters: Current uses, future options, and policy considerations. In: Congressional Research Service Washington, DC.
23. Merchant, R. M., Elmer, S., Lurie, N. (2011). Integrating social media into emergency-preparedness efforts. *New England journal of medicine*, 365(4), 289–291.
24. Ocal, A. (2019). Natural Disasters in Turkey: Social and Economic Perspective. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(1), 51–61.
25. Öcal, A., Cvetković, V. M., Baytiyeh, H., Tedim, F. M. S., Zečević, M. (2020). Public reactions to the disaster COVID-19: a comparative study in Italy, Lebanon, Portugal, and Serbia. *Geomatics, Natural Hazards and Risk*, 11(1), 1864–1885.
26. Palen, L., Hughes, A. L. (2018). Social media in disaster communication. In *Handbook of disaster research* (pp. 497–518): Springer.
27. Pejanović, L. S. (2015). Posledice Nato agresije na Saveznu Republiku Jugoslaviju. *Civitas*, 5(1), 33–53.
28. Rico, G. C. S. (2019). School-Community Collaboration: Disaster Preparedness towards Building Resilient Communities. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(2).
29. Sherchan, W., Pervin, S., Butler, C. J., Lai, J. C., Ghahremanlou, L., Han, B. J. I. J. o. R., Development. (2017). Harnessing Twitter and Instagram for disaster management, *61*(6), 8: 1–8.
30. White, C. M. (2011). *Social media, crisis communication, and emergency management: Leveraging Web 2.0 technologies*: CRC press.
31. Wendling, C., Radisch, J., Jacobzone, S. (2013). *The Use of Social Media in Risk and Crisis Communication* (No. 24). OECD Publishing.

The Role of Social Networks in Disaster Risk Reduction: A Case Study of Belgrade

***Abstract:** Starting from the decision theory that explains the ways of decision making, the subject of research is to examine the role and importance of social networks in different phases of integrated risk management (mitigation, preparedness, response, recovery) from disasters in the Republic of Serbia. Using the method of multi-stage random sampling, 143 adult citizens in the area of the city of Belgrade were surveyed. From the rich treasury of data obtained, the survey results show that one third of respondents would pass on information about disasters even if they are not sure whether such information is accurate or true, which can cause serious implications in the process of disaster risk management. The conducted research opens new research questions and actualizes various thematic frameworks within which all dimensions and factors influencing the use of social networks in the process of disaster management, i.e. processes of direct or indirect disaster risk reduction, should be examined in more detail. The implications of the research are very important, starting from the fact that decision-makers in Serbia must pay special attention to the accelerating industrialization and development of modern technologies that can be used to save more lives in a shorter period of time.*

***Keywords:** security, disasters, social networks, risk management.*

Проф. др Александар ЂОРЂЕВИЋ*

Проф. др Јелена МИЛОВАНОВИЋ

Животна средина и одрживи развој, Универзитет Сингидунум, Београд
Ања ЗЛАТАНОВИЋ,

Wayne State University, Department of Biological sciences,
Detroit MI, USA

ДОИ: 10.5937/bezbednost2103043D

УДК: 614.841.42:630(497.11 Стара планина)“2019“

502.172:502.211(497.11 Стара планина)“2019“

Оригинални научни рад

Примљен: 5. 4. 2021. године

Ревизија: 28. 4. 2021. године

Ревизија: 30. 11. 2021. године

Датум прихватања: 1. 12. 2021. године

Последице шумског пожара по земљиште и популације ендемичних врста Старе планине

Апстракт: Еколошка безбедност препознаје шумске пожаре као веома изазован ризик, који постаје још више актуелан у светлу климатских промена. Шумски пожари у планинским пределима, који су тешко приступачни, а локална заједница не располаже адекватним средствима за контролу и гашење, представљају једну од најизазовнијих категорија еколошког ризика. Пожар који је захватио подручје Парка природе „Стара планина“ у периоду од 28. октобра до 3. новембра 2019. године, проширио се на преко 2.100 хектара површине и девастирао станишта ендемских биљних врста *Cirsium heterotrichum* и *Senecio rancisi*. Циљ овог рада је истраживање промена агрохемијских карактеристика земљишта захваћеног пожаром, као и рекогносцирање терена у циљу установљавања степена обнове популација ендемских врста, годину дана након шумског пожара.

Кључне речи: пожариште, ендемити, Стара планина, последице.

* aleksandar.djordjevic.19@singimail.rs

Увод

Један од главних проблема на глобалном нивоу јесте појава шумских пожара. Ангажовање свих актера, од локалног до међународног нивоа, пресудно је за спречавање и ублажавање последица пожара. Сваке године у свети се региструје пола милиона пожара и 400.000 хектара опустошене земље. Ако знамо узрок и понашање шумских пожара, можемо деловати благовремено, превентивно и организовано, спречавајући њихову појаву и ширење (Алексић, Јанчић, 2010).

Фактори који пресудно утичу на ширење пожара јесу запаљивост материјала, клима, надморска висина, нагиб терена и слично. Запаљиви материјал има најважнију улогу у настанку и ширењу пожара, посебно његов састав и влажност. Највећи утицај на ширење пожара имају релативна влажност, температура, падавине и ветар. Влажност земљишта утиче на појаву и ширење пожара. Снага и правац ветра такође играју главну улогу у ширењу и јачини пожара. Нагиб терена и вегетацијски покривач утичу на стварање, развој и брзину ширења ватре. Осунчани положаји су изложенији брзом развоју пожара – на странама које су више изложене сунцу пожари се чешће јављају, брже се шире и имају већу разорну снагу (Алексић et al., 2009).

Последице пожара нарушавају биолошку разноврсност, јер услед појаве инвазивних врста након пожара нестају ретке, угрожене и рањиве врсте. Код земљишта се мењају микробиолошке, физичке и хемијске особине, а долази и до промене пејзажа и предела. Свака појава пожара доводи до нарушавања шумског екосистема. Зато је од непроцењивог значаја да се тај шумски екосистем врати у првобитно стање и да процес природног обнављања и ревитализације буде што бржи, а период обнове шуме што краћи (Вукићевић, 1965).

Материјал и методе

Опис подручја истраживања

Планински венац Стара планина налази се у Источној Србији. Омеђен је долинама Белог и Трговишког Тимока и Височице на западу, и државном границом на истоку. На северу почиње од обронака Вршке чуке (692 m) у околини Зајечара, постепено се повијајући на југоисток. Највиши врх Старе планине је Миџор (2.169 m) (Иванчевић et al., 2007).

Специфичне карактеристике Старе планине (геоморфолошке, климатске, геолошке и др.) омогућиле су велику разноврсност њене флоре. Висинске вегетацијске појасеве Старе планине чине: храстов појас (од 300–400 m до 1.100–1.200 m), буков појас (од 1.100–1.200 до 1.500–1.550 m), смрчев појас (од 1.500–1.550 m до 1.700–1.800 m), субалпијски појас (од 1.750–1.800 m до 1.900 m) и алпијски појас (изнад 1.900 m) (Иванчевић et al., 2007).

Стару планину одликује изузетна биолошка разноврсност. Према подацима Завода за заштиту природе Србије из 2016. године, на Старој планини препознато је око 1.200 врста и подврста виших биљака, 115 ендемичних врста биљака, преко 100 заштићених и строго заштићених врста, више од 50 врста које се налазе на списку угрожене европске флоре, 52 врсте шумске, жбунасте и зељасте биљне заједнице, око 150 врста птица гнездарица, 30 врста сисара, шест врста водоземаца, 12 врста гмизаваца и 26 врста риба (Мировић, 2016). Познато је да су на овом подручју присутне и две ендемске врсте, *Cirsium heterotrichum* и *Senecio pancici*, које су биле у фокусу истраживања овог рада.

Cirsium heterotrichum је вишегодишња биљка висока 30–80 cm (Слика 1). Одликује је хоризонталан ризом, на којем су поједине жиле репасто задебљале. Стабљика је усправна, избраздана, једноставна или издељена у једноставне дугачке гранчице, вунасто длакава. Листови су са доње стране паучинасто длакави, са горње стране зелени, по ободу са трепљама и бодљастим зупцима. Листови у доњем делу стабла су ланцетасти, сужени у дршку, а остали према основи сужени и увасти, седећи (Слика 1). Главица има 2–5, дугачке су 22–25 mm и широке 15 mm, скупљене на врху гранчице, седеће. Цветови су ружичасти. (Гајић, 1972). Ова биљка цвета од јула до септембра (Stoyanov, Kitanov, 1966). Представља ендемит планина Балканског полуострва, који расте уз потоке у планинском појасу између 1.800 и 2.600 m надморске висине (Stoyanov, Kitanov, 1966).

Слика 1. *Cirsium heterotrichum* (извор: Stoyanov, Kitanov, 1966)

Senecio pancici је вишегодишња зељаста биљка, висине 20–50 cm (Слика 2). Стабљика је усправна и граната. Доњи и приземни листови се налазе у розети, тестерасто су назубљени и дужине 5–9 cm. Горњи листови су линеарни и недељени. Цветови су језичасти, жути у гроњастим цвастима (Сарић, Диклић, 1986). Цвета у периоду од јуна до септембра. Представља балкански ендемит који расте на влажним ливадама и тресетиштима, уз потоке у брдима и планинама, између 1.800 и 2.600 m надморске висине (Stoyanov, Kitanov, 1966).

Слика 2. *Senecio pancici* (извор: Stoyanov, Kitanov, 1966)

Стару планину одликује континентална планинска клима коју карактеришу кратка и свежа лета и дуге и хладне зиме. Зими се температура ваздуха креће од -1 до -3 °C, а лети је око 15°C. Просечна температура ваздуха износи 5°C.

Према максималној измереној температури ваздуха, октобар 2019. године био је најтоплији од 1951. године, а према средњој тем-

ператури ваздуха четврти најтоплији у том периоду на територији Републике Србије. Узрок томе био је топлотни талас у трајању од 18 дана, који је захватио целу Србију у периоду од 12. до 29. октобра. Исти месец одликовала је и смањена количина падавина, па је то био једанаести најсушнији октобар од 1951. године. Мерења метеоролошке станице Црни врх показала су да је према средњој температури ваздуха ($16,6^{\circ}\text{C}$) то био најтоплији октобар, са најмање облачних дана. Према подацима Републичког хидрометеоролошког завода Србије (РХМЗ), средња температура ваздуха на Црном врху била је за $1,3^{\circ}\text{C}$ виша у односу на претходни максимум, измерен 1967. године. (РХМЗ, 2020).

Шумски пожар на Старој Планини горео је од 28. октобра до 3. новембра 2019. године, када је угашен, како захваљујући деловању ватрогасне службе тако и захваљујући киши која је почела да пада

Слика 3. Подручје Старе планине захваћено пожаром (аутор: Ђорђевић, 2020)

Према постојећим подацима укупна површина захваћена пожаром (па подручју Парка природе „Стара планина“) износи 2.107 ha. Скоро три четвртине захваћене површине чинили су пашњаци и површине под клеком (1.437 ha), а једна четвртина била је под шумом (670 ha) (Баковић et al., 2020).

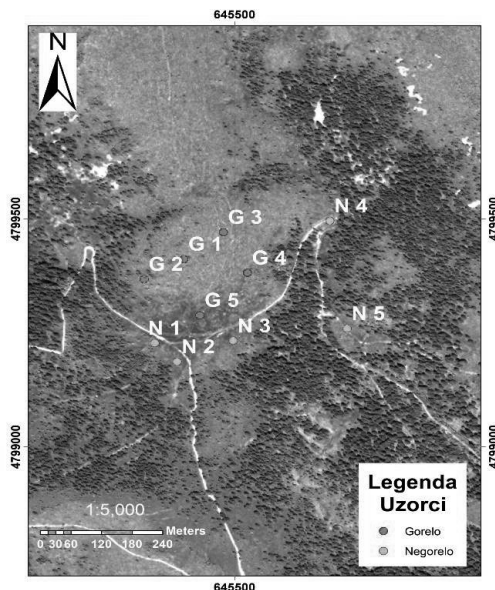
Прикупљање узорака земљишта

Узорци земљишта са површина захваћених пожаром и контролних површина, које нису биле захваћене пожаром (Табела 1 и Слика 4), прикупљени су годину дана након пожара. Сврха каснијег прикупљања узорака било је и рекогносцирање терена, у циљу утврђивања присуства јединки наведених ендемичних врста.

Сакупљено је десет узорака земљишта, и то пет узорака са површине захваћене пожаром и пет контролних узорака са површине која није горела. Присуство наведених ендемских врста забележено је на узоркованом подручју неколико месеци пре пожара.

Табела 1. Локације прикупљених узорака

Тачка	Назив	Географска ширина	Географска дужина	Надморска висина
1	Горело 1	43°20'0.58"N	22°47'36.87"E	1.731 m
2	Горело 2	43°19'59.22"N	22°47'33.37"E	1.713 m
3	Горело 3	43°20'2.45"N	22°47'40.41"E	1.730 m
4	Горело 4	43°19'59.53"N	22°47'42.42"E	1.704 m
5	Горело 5	43°19'56.59"N	22°47'38.19"E	1.705 m
6	Негорело 1	43°19'54.66"N	22°47'34.19"E	1.696 m
7	Негорело 2	43°19'53.30"N	22°47'36.11"E	1.701 m
8	Негорело 3	43°19'54.71"N	22°47'41.04"E	1.693 m
9	Негорело 4	43°20'3.12"N	22°47'49.70"E	1.684 m
10	Негорело 5	43°19'55.44"N	22°47'51.00"E	1.656 m

Слика 4. Просторни распоред прикупљених узорака

Узорци су узети на дубини од 10 cm. Просечна маса прикупљених узорака износила је 1,5 kg. Између прикупљања два узорка алат за прикупљање је чишћен, чиме је спречена контаминација узорака. Узорци су паковани у кесе, обележени етикетама и транспортовани у педолошку лабораторију.

Агрохемијске анализе земљишта

За потребе лабораторијских анализа припремљена су два репрезентативна узорка – један репрезентативни узорак горелог и један репрезентативни узорак негорелог земљишта. Добијени су мешањем по 0,2 kg сваког од прикупљених узорака.

Агрохемијска анализа земљишта обухватила је одређивање следећих параметара:

- одређивање текстурног састава земљишта;
- мерење рН вредности (метода: SRPS ISO 10390:2007);
- одређивање садржаја хумуса (%) (метода: UP-1-01-44, волуметрија);
- одређивање садржаја укупног азота (%) (метода: UP-1-01-44 (рачунски из хумуса));

- одређивање садржаја лакоприступачног фосфора (P_2O_5) mg/100g (метода: UP-1-01-46 (спектрофотометрија));
- одређивање садржаја лакоприступачног калијума (K_2O) mg/100g (метода: UP-1-01-47, пламена фотометрија).

Резултати са дискусијом Резултати анализе земљишта

Резултати агрохемијске анализе земљишта са горелих и негорелих површина на Старој планини приказани су у Табели 2.

Табела 2. Резултати анализе узорака горелог и негорелог земљишта

Параметар испитивања	Метода испитивања	Горело	Негорело
pH вредност у KCl	SRPS ISO 10390:2007 (Потенциометрија)	4,5	3,8
Садржај хумуса (%)	UP-1 -01 -44 (Волуметрија)	3,74	4,53
*Садржај укупног азота (%)	UP-1-01-44 (Рачунски из хумуса)	0,18	0,22
Садржај лакоприступачног фосфора (P_2O_5) mg/100g	UP-1-01-46 (Спектрофотометрија)	8,81	9,23
Садржај лакоприступачног калијума (K_2O) mg/100g	UP-1-01-47 (Пламена фотометрија)	17,14	28,50

Процес горења условио је значајне промене у физичким својствима земљишта, које се манифестују у промени структуре (која је постала нестабилна). Дошло је до појачаног заскелећивања земљишта, до његовог стврдњавања и смањења водопропусности. Шумски пожар, с обзиром на то да се десио на падини која је строма, негативно је изменио режим површинских вода атмосферског порекла, које су у корелацији са неповољним периодима кише и топљења снега. У таквим условима, у зони контакта ситнозрног покривача и стабилније стенске подлоге, напон смицања се увећавао услед повећане тежине zasiћеног тла, што је могло довести до појаве клизишта. Индиректне последице, услед поремећеног водног, ваздушног и топлотног режима, јесу квалитативне и квантитативне промене педофлоре и педофауне.

Због смањења киселости земљишта услед пожара, рН вредност земљишта је порасла. Такође, услед сагоревања органских материја, у земљишту је смањен садржај хумуса, укупног азота и лакоприступачног фосфора и калијума, што одговара наводима из литературе (Кпоерр, Swank, 1995).

Последице шумских пожара по земљиште

Пожари често доводе до нестанка органских материја из земље, што доприноси ослобађању угљеника у атмосферу и појачава глобално отопљавање. Сагоревање дрвне масе такође изазива ослобађање угљен-диоксида у атмосферу (FAO, 2015).

На пожариштима долази до настанка клизишта и разних облика ерозија. Појава пожара често је повезана са количином влажности у горивном материјалу, временским условима и активностима човека. Познавање и праћење узрока, појаве и понашања шумских пожара од изузетне је важности за превентивно деловање и за њихово благовремено и ефикасно гашење.

Пожари мењају морфолошке особине земљишта. У зависности од врсте пожара, покривач може потпуно сагорети, формирајући добро дефинисан пирогени хоризонт, или земљиште може само делимично сагорети, формирајући танак угљенисани слој на површини. Специфични микрорелефи такође доводе до неравномерног сагоревања земљишног покривача.

Од сагоревања настаје лакша компонената чађ, једињење растворљиво у води, и теже компоненте у облику угља и пепела, које услед протока воде могу да мигрирају у алувијалне хоризонте и геохемијски повезану дренажну мрежу. У првим месецима након пожара производи делимичног пирогеног разлагања органских остатака могу прећи у минералне хоризонте. У исто време, микрорелефи могу послужити за релативно брзо обнављање вегетационог покривача (Arroyo et al., 2008).

Шумски пожари поспешују хидрофобизацију и цементацију од пепела и настају јаке органско-минералне везе. Али, истовремено, у земљиштима која су делимично сагорела прекомерна цементација је мање изражена. У старим земљиштима је дијагностиковано неколико закопаних пирогених хоризоната. Те карактеристике су сачуване као морфолошки и аналитички знаци који се задржавају десетинама и стотинама година и одражавају савремену еволуцију земљишта (Думов et al., 2018).

Ватра у планинским пределима има улогу у постпожарном земљишту, где се повећава накнадна ерозија. Шумски пожари значајно мењају хидротермалне и физичке особине хоризоната горњег слоја земљишта, повећавајући хидрофобност, и тиме доприносе повећању површинског отицања у шумама погођеним пожаром.

Постпирогено земљиште се разликује од природног по бројним физичко-хемијским својствима. У неким случајевима је висок интензитет пожара у великој мери променио киселост. Повећање киселости у минералним хоризонтима јавља се непосредно после пожара. Смањење свих облика киселости у органским хоризонтима настаје упијањем земље годину дана после пожара, где пепео и угаљ имају значајну улогу на неутрализацију киселости. На хемијска својства земљишта пожари делују мање деструктивно. Промене се у хемијском погледу могу пре свега огледати у губитку хумуса, као и повећању садржаја тешких метала. Сагоревањем органске материје са површине земљишта настаје велика количина пепела и минералних материја, које се лако испирају и чине земљиште сиромашним (Kokaly et al., 2007).

Пожари одређују морфолошка својства тла (формирање пирогених хоризоната, карбонизација земљишта, настанак дрвеног угља). Пирогена земљишта карактеришу нижа киселост и површинска хидрофобизација горњих минералних хоризоната. Пирогена тла су обogaћена ароматичним полицикличним угљоводоницима и долази до смањења садржаја органских једињења растворљивих у води (Dymov et al., 2018).

На истраживаном подручју јављају се земљишта која се по генетско-еволуционој основи могу сврстати у две серије: земљишта развијена на киселим, силикатним стенама и земљишта која су развијају на базним, карбонатним стенама. Она су плитка, песковита, скелетоидна и релативно сиромашна хумусом, што је најчешће и карактеристика планинских земљишта. Генерално, могу се издвојити следећи типови земљишта: планинске црнице, смеђа земљишта на кречњаку, кисела смеђа земљишта, као и алувијална земљишта различитог степена развијености (Васић, 1992).

Према подацима из доступне литературе, шумски пожари имају велики утицај на земљиште. Вредност рН земљишта на пожариштима је већа него ван пожаришта, јер су након пожара уништене киселине органске фракције земљишта. Садржај тешких ме-

тала, бакра и цинка код неких биљака је већи на пожаришту, а код других на неопожареним површинама, што зависи од тога у којој мери биљка преко кореновог система усваја одређени метал из земљишта. Квантитативни садржај тешких метала, који је углавном увећан на пожаришту, повлачи са собом и повећање садржаја органских киселина. Биљке се различито прилагођавају измењеним условима после пожара (Danhelovsky, 1878).

Резултати рекогносцирања терена

Шумски пожари доводе до нарушавања законитости екосистема, што условљава квантитативне и квалитативне промене физичких и биолошких компонената животне средине, као што су вода, ваздух, земљиште и храна. То угрожава многе заштићене биљне и животињске врсте, као и њихова станишта (Живковић, 2018).

Прве године након пожара није уочен раст ендемских врста које су раније идентификоване на овој локацији. Претпоставља се да је исушивање тла узроковано пожаром створило непогодне услове за раст и развој тих биљних врста, с обзиром да њима погодује тресетно тло са високим садржајем воде. Аутори ће током предвиђеног периода цветања *Cirsium heterotrichum* и *Senecio pancici*, односно у периоду од јула до септембра 2021, обилазити ову локацију и пратити стање и појаву ендемских биљних врста.

Закључак

Шумски пожари могу довести до потпуног уништења шума. Климатске промене повећавају опасност од појаве и ширења шумских пожара, па ће у будућности овакве појаве бити све чешће.

Резултати овог прелиминарног истраживања стања земљишта и присуства ендемичних врста на опожареним површинама Старе планине показали су негативан утицај шумског пожара и неопходност даљих истраживања како би се утврдио степен угрожености станишта посматраних врста. Планирано рекогносцирање терена током периода цветања две ендемичне врсте на опожареној површини пружиће детаљан увид у стање популација и могућности обнове станишта.

Јачање капацитета за управљање Парком природе „Стара планина“, као и јединица за ванредне ситуације, ватрогасних служби и локалне заједнице, те свест о значају очувања ендемских врста након природних непогода и/или антропогених хазарда, допринеће бољем приступу приликом гашења самог пожара, али и касније, током обнове станишта.

Литература

1. Aleksić, P., Jančić, G. (2010). *Forest fires and climate changes*. Proceedings from International Scientific Conference, Belgrade, pp: 191–197.
2. Aleksić, P., Krstić, M., Jančić, G. (2009). Forest fires – ecological and economic problem in Serbia, *Botanica Serbica*, 33(2): 169–176.
3. Arroyo, L., Pascual, C., Manzanera, J. A. (2008). Fire models and methods to map fuel types: The role of remote sensing. *Forest Ecology and Management*, 256: 1239–1252.
4. Baković, Z., Čaldović, G., Kazimirović, M., Vasić, V. (2020). Šumski požar na Staroj planini 2019. godine – ekološke i ekonomske štete na površinama kojima gazduje JP „Srbijašume“, EMAN 2020 Conference Proceedings, *The 4th Conference on Economics and Management* (490–498), Belgrade: Association of Economists and Managers of the Balkans.
5. Danhelovsky, A. (1878). Četiri godine posle požara šume. *Šumarski list*, II(4): 219–225.
6. Думов, А. А., Абакумов, Е. В., Безкоровайнаја, И. Н., Прокушкин, А. С., Кузьяков, Я. В., Милановски, Е. Ю. (2018). Impact of forest fire on soil properties (review). *Theoretical and Applied Ecology*. <https://doi.org/10.25750/1995-4301-2018-4-013-023>
7. FAO (2015). *Global forest resources assessment*. Food and Agriculture Organization, Rome, pp. 244.
8. Гајић, М. (1972). *Sedum* L, У: Јосифовић, М. (ed.): *Флора СР Србије IV* – САНУ. Београд. 221–267.
9. Иванчевић, Б., Савић, С., Сабовљевић, М., Никетић, М., Златковић, Б., Томовић, Б. (2007). *Биодиверзитет Старе планине у Србији*, Резултати пројекта „Прекогранична сарадња кроз управљање заједничким природним ресурсима – Промоција умрежавања и сарадње између земаља Југоисточне Европе“.

10. Knoepp, J. D., Swank, W. T. (1995). Comparison of available soil nitrogen assays in control and burned forest sites. *Soil. Sci. Soc. Am. J.*, 59: 1750–1754.
11. Kokaly, R., Rockwell, B., Haire, S., King, T. V. (2007). Characterization of post-fire surface cover, soils, and burn severity at the Cerro Grande Fire, New Mexico, using hyperspectral and multispectral remote sensing. *Remote Sensing Environ.* 106, 305–325.
12. Мијовић, Д. (2016). Парк природе Стара планина, Завод за заштиту природе Србије, Пирот.
13. РХМЗ (Републички хидрометеоролошки завод Србије) (2020). Годишњи билтен за Србију 2019. година, Републички хидрометеоролошки завод Србије, Одељење за мониторинг климе и климатске прогнозе, Сектор Националног центра за климатске промене, развој климатских модела и оцену ризика елементарних непогода, Београд, 14. јануар 2020.
14. Сарић, М., Диклић, Н. (ур.) (1986). Флора СР Србије, 10. Српска академија наука и уметности, Београд.
15. Stoyanov, N., Kitanov, B. (1966). *Alpine plants in Bulgaria*. Science and art, Sofia.
16. Васић, М. (1992). Шумски пожари. Приручник за шумарске инжењере и техничаре, Јавно предузеће за газдовање шумама Србијашуме, Шумарски факултет, Београд.
17. Вукићевић, Е. (1965). *Сукцесија вегетације и природно обнављање шума на шумским пожароштитима у Србији*, Београд, Универзитет у Београду, Шумарски факултет, докторска дисертација.
18. Живковић, Ј. (2018). *Утицај шумских пожара на природне екосистеме области Висок*. Универзитет у Нишу, Факултет заштите на раду, магистарска теза.

Consequences of Forest Fire on Soil and Endemic Species Populations of Stara Planina

Abstract: *Environmental safety recognizes forest fires as a very challenging risk, which is becoming even more relevant in the light of climate changes. Forest fires in mountainous areas, which are difficult to access and the local community does not have adequate means to control and extinguish, are one of the most challenging categories of environmental risk. The fire that affected the area of the Nature Park Stara planina, in the period from October 28 to November 3, 2019, spread to over 2100 hectares and devastated the habitats of endemic plant species *Cirsium heterotrichum* and *Senecio pancici*. The goal of this work is to investigate the changes in the agrochemical characteristics of the land affected by the fire, as well as to conduct a field survey in order to establish the degree of renewal of endemic species populations one year after the forest fire.*

Keywords: *fire area, endemics, Stara planina, consequences*

Dr Romeo DROBAROV*
Biljana POPOVSKA**
Dr Igor GELEV***

DOI: 10.5937/bezbednost2103057D
УДК: 351.862.21]:616.98:578.834(497.7)

Прегледни научни рад
Примљен: 18. 10. 2021. године
Датум прихватања: 1. 12. 2021. године

Impact of COVID – 19 on Sustainability of Civil Society Organizations in the Western Balkan Region

***Abstract:** Authors of the study have tried to outline the impact of COVID 19 over the civil society sector in the Republic of North Macedonia. In this complex situation of a global pandemic they have focused on the allocation of funds. In addition, the cooperation between government institutions and citizens' associations in carrying out activities to deal with pandemic has also been examined. Content analyses have been applied to examine the regulations in which participation of the citizens' associations in the context of the pandemic is determined. In addition, comparative methods have also been applied to determine the degree of NGOs involvement in the use of budget and other donated funds. Finally, qualitative methods are also used to evaluate whether these funds have been the right choice of the associations in context of their sustainability to create opportunities to carry on with activities.*

When reviewing the whole paper, an impression is created that more comprehensive research with a larger number of respondents / NGOs is needed. Thus, through a case study answers will be provided to the issue of whether these NGOs are really non-profit or not. Also, whether in a certain period they fulfill certain government goals or other interests while profiting directly or indirectly on different bases.

* Dr Romeo Drobarov is employed in the Ministry of Interior Affairs of the Republic of North Macedonia. The research component and reflection in the paper are personal views of the author and are not related to the institution he comes from (drobarov_ga@yahoo.com).

** Biljana Popovska, MA is an advisor at the Ministry of Defense, PhD student at the University of Bucharest, Romania (bpopovska@yahoo.com).

*** Dr Igor Gelev is an officer in the rank of lieutenant colonel, employed in the Army of the Republic of Northern Macedonia. The research component and reflections in the paper are personal views of the author and are not related to the institution he comes from (igelev@yahoo.com).

Finally, the authors in specific conclusions and recommendations determine a possible course of further action in terms of more transparent, more efficient and more comprehensive work of the NGOs.

This research was supported by WBF and Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2021.

Keywords: *NGO, COVID-19, pandemic, sustainability.*

Introduction

The pandemic caused by the COVID-19 virus, which has had consequences for the global health, economic and social crisis, has brought significant challenges to civil society in the Western Balkans. It is exactly in such crisis situations, when developing countries, among which are the ones from Western Balkans including the Republic of North Macedonia, where providing the welfare of people from socially vulnerable categories largely depends on the availability of resources provided by NGOs.

Main purpose of having associations and foundations as non-governmental organizations is to contribute to maintaining peace, harmony and prosperity of the society through participatory democracy, rule of law, balanced and sustainable socio-economic development, non-violence and respect. With this primary goal as a starting point, while faced with the challenge of COVID-19 and the danger this pandemic brings, associations and foundations have been the first to recognize the need for urgency, and taking solidarity steps in their communities.¹ On the other hand, at the start of the pandemic, all countries in the Western Balkans declared a state of emergency with severe restrictions on movement aimed at preventing the spread of the virus. Consequently, Civil Society Organizations (CSOs) across the Western Balkans have struggled to adjust their operations and priorities to respond adequately to the emergency and meet the immediate needs of their constituencies while striving to reach their goals and address the lack of funding and support from states and donors - reasons that limited the implementation even of the basic plans and programs of the associations and foundations (Neshikj, I & Spasovska, 2020).

¹ Government of the Republic of Northern Macedonia, Council for Cooperation with and Development of the Civil Society (2020, April). Information on measures taken by associations and foundations in dealing with the COVID-19 pandemic and request for inclusion of representatives of associations and foundations in the relevant “anti-crisis bodies”. Skopje, p.2.

Nonetheless, changes in civil society are emerging even in countries with positive trends before the crisis, such as the Republic of North Macedonia. Because of the states of emergency, all countries in the region made decisions on coronavirus response measures without discussions in parliaments or the involvement of different stakeholders (FES, 2020).

Management activities in supply chain humanitarian initiatives involve versatile processes through which NGOs appeal to interested parties to acquire resources (Prasad et al., 2016). Mutual humanitarian aid activities are represented by (a) fundraisers through individual donations (Bekkers and Wiepking, 2011), organizational donations (Ballestros and Gatignon, 2019), and public donations (Ceptureanu et al., 2018); (b) the supply of services and goods to vulnerable categories (Weisbrod, 1975; Salamon, 1987); (d) participation of volunteers (Nemțeanu and Tarca, 2016; Touley and Hooks, 2020), and (e) public information campaigns through social marketing (Nemțeanu, S.M. & Dabija D.C. 2020).

Schwartz and Yen (2017) point out a connection between sustainable development and socio-economic crises, highlighting the direct role of non-governmental organizations (NGOs) in offering support to various vulnerable groups. In practice, NGOs are entities which, in extreme situations, can provide vulnerable groups with the material and human resources needed in overcoming adversity (Prasad et al., 2016; Schwartz and Yen, 2017). In this manner, the NGO becomes a key stakeholder between public institutions and the population (Portney and Cuttler, 2010). The NGO is both a relevant resource provider for public institutions and an active participant supporting vulnerable groups and ensuring their access to necessary resources.

In the study “Impact of COVID-19 on Nepali Civil Society Organizations”, authors Dipendra KC, Bijay Bhandari and Jay Jung Mahat give an example of the sustainability of the civil sector in the geographical area of Nepal, which differs in number and mentality from the Republic of North Macedonia. In the study they have analyzed the process of providing assistance from direct donors or organizations in the context of the COVID 19 pandemic in a defined period. However, analysis does not provide solution related to the conditions and legal regulations and circumstances that affect the process of communication and allocating grants to the civil sector. In addition, it does not provide scientifically proven research findings that could predict the end or duration of the pandemic. Such development of events and the uncertainty arising from the corona crisis calls into question the survival of NGOs.

At the same time, quest for answers to these questions leads us to the purpose of this research paper, which is to identify the problems and challenges caused by the COVID-19 virus the countries of the Western Balkans have to deal with. Given the complexity of the overall situation, and difficulties faced by national governments, questions about the role and power of the non-governmental sector as an important factor within societies arise. For that purpose, focus of this research will be the work of the non-governmental sector in the Republic of Northern Macedonia during the pandemic crisis. To that end, status of citizens' associations and foundations was analyzed as a special goal. In addition, reasons why citizens' associations are not able to consistently implement their activities, as well as finding new opportunities and solutions to continue the engagement and adapt to the new situation have also been analyzed.

A practical goal is to determine the perception of the efficiency and sustainability of the civil sector by elaborating regulations, reviewing, processing and analysis of certain statistical data, as well as by using processed semi-interviews (of staff involved in the activities of the non-governmental sector). Hence, to provide evidence and deliver recommendations for further support to the NGO sector in overcoming operational shortcomings during the pandemic. Also, by reviewing the content of the decisions taken it will become visible whether the entire process was transparent and whether the awarding of grants was in accordance with the positive legal regulations. In addition, it will become clear whether restrictions on grouping of people (more than 4) and movements have influenced the joint work of the associations. Whether the time between publishing the public call for awarding projects' grants and the application deadline was sufficient for timely information, project preparation and application of non-governmental organizations?

Methods and methodology

Detected problem in this theoretical-empirical research is related to the conditions about functioning and survival of the non-governmental sector during the COVID-19 pandemic. The subject of this research will be analyzed in the period from March to December 2020 in the Republic of North Macedonia as part of the Western Balkans.

Complexity of the research have initiated several methods of research work to be used, especially in the part that refers to the estab-

lished institutional concepts of interaction between donors and citizens' associations and the operational concept of implementing program activities. Thus, in the first phase, data were collected through analysis of professional literature, collection of documents, their arrangement, analysis, i.e. processing and interpretation of data. It is worth to mention that there is not sufficient literature for such studies in the Republic of North Macedonia. However, combined use of available domestic and foreign literature along with the statistical data and researches, created conditions to reach a new scientific knowledge.

The problem of the research has a certain scientific and practical significance, because the findings about decisions and procedures related to functioning of the civil sector in conditions of COVID-19 pandemic, will find its practical use to establish better cooperation procedures between NGOs and institutions for their (socio-economic) sustainability and further development.

Theoretical nature of the subject of the research determined the application of the descriptive model which was used to give a broader description of the concept of using funds in conditions of COVID-19 pandemic, transparency of procedures and balance in the distribution of funds to citizens' associations through institutions or direct donors. It was then used to tackle the conditions for cooperation between citizens' associations and institutions and, in addition, to analyze the impact of the adopted procedures and protocols on the availability of funds and their purposeful use during the COVID pandemic.

Content analysis has been applied in the analysis of government minutes, decisions and decrees, analysis of previous research, analysis of statements and a range of other data presented in similar research work and websites.

In the next phase of the research, data obtained from the online survey from the organizations in Macedonia were summarized. In total, seven organizations provided answers to the structured questionnaire. Organizations were randomly selected from the existing register of non-governmental organizations with different areas of activities but also from different geographical areas of the Republic of North Macedonia. Questionnaire was structured based on previous research. In line with the set theses 23 questions were defined. Respondents were initially contacted by telephone. Later, they were invited to respond to the electronic questionnaire via established online platform. Gathered data were further analyzed and are presented in the results chapter.

In addition to the survey, semi-interview as a method was used in the final stages of this research. To be more precise, staff with different roles and positions in the civil society sector but directly involved and familiar with the process of announcing public calls were interviewed. They were asked to comment briefly on specific issues related to the coordinated work of citizens' associations as a link between citizens and state institutions in peacetime and during emergencies such as the COVID-19 pandemic. Additionally, it was expected that they present their views and perceptions about the situation regarding the experiences gained so far, problems during the operation, availability of funds and dealing with future challenges and expectations. The interviews were conducted according to the highest ethnic standards, i.e. with a guarantee of anonymity and confidentiality of the respondents.

Graphical models were used in a form of diagrams and spreadsheets in order to present the opinions of respondents who are practitioners and those involved in the processes of correspondence between the institutional and civil society. Hence, to point out the response to issues related to working conditions in the crisis, maintaining staff and capacity to survive as well as how NGO sector adapts now and ideas for the future.

The comparative method was used in order to accomplish partial qualitative and quantitative selection and analysis of report data. Results were mutually analyzed, semantically linked and compared by using Semantic Text Analysis Software. However, this research contains a series of limitations, one of which is the explicit focus of the case on the Republic of North Macedonia. An additional limitation is that the analysis is a so-called surface survey, which basically consists of insufficient transparency of the activities of institutions and the non-governmental sector in different periods and situations.

Analysis and results

As a response to the pandemic, governments of the countries in the region, including the government of the Republic of North Macedonia, have adopted protocols and measures, which further have had impact on the provision of services and the overall functioning of the non-governmental sector.

Thus, most of the measures envisaged in the regulations (adopted by the government of Republic of North Macedonia, which refer to the ban on the movement of persons and restriction of transport and

transportation but are indirectly related to the work of the civil sector) refer to the period from March 21 to 31 December 2020. In the Republic of North Macedonia this period is known as a period of adaptation to the state of emergency which moved the balance of the political power in the state into the hands of the government (FES, 2020).

On June 5, 2020, the 21st (on-line) session of the Council for Cooperation with and Development of the Civil Sector was held. During this session, the Council confirmed a positive opinion upon the Draft Program for financing the program activities of the associations and foundations for measures to deal with the COVID-19 crisis. Draft Decision on the criteria and the procedure for allocation of funds for financing the program activities of associations and foundations from the budget of the Republic of Northern Macedonia for measures to deal with the COVID-19 crisis was set. Information materials were prepared by the Department for Cooperation with Non-Governmental Organizations. They were enhanced with proposals from civil society organizations previously consulted through the members of the Council. The Council nominated two of its members from the ranks of the Civil Society Organizations to participate in the work of the Commission for distribution of funds, with the right to vote.²

General analysis of the developments is presented in the regional review,” Balkan Civil Society Development Network, accessed October 9, 2020, which states that the Western Balkans region lacked systematic and consistent approach to supporting the work of NGOs. As an example, the Government of Republic of Northern Macedonia was sending mixed signals, i.e. after the previous cut of the funds for the civil sector, the government announced a public call of a total value of 570 000 dollars for the civil sector to deal with the corona virus. The public call was announced on June 6, 2020 and lasted until June 11, 2020 at 12 o'clock.³ The funds were distributed among 40 out of about 15 478 registered citizens’ associations in the Central Register of the Republic of North Macedonia⁴.

During the 22nd online session of the Council for Cooperation with and Development of the Civil Sector (hereinafter the Council) held on 19 June 2020, the “Report on the participation of the members of the Council in the work of the Commission for distribution of funds aimed for financial support of associations and foundations for measures to

2 <https://www.nvosorabotka.gov.mk/?q=mk/node&page=6>

3 <https://www.nvosorabotka.gov.mk/?q=mk/node/423>

4 <https://www.crm.com.mk>

deal with the COVID-19 crisis” was adopted.⁵ Wording of the Report prepared by the Council as a government body cites that the decision-making process and the announcement of the call for distribution of funds were exclusively transparent.

In order to work transparently and cover a number of topics of importance to the general public, the Council for Cooperation with and Development of the Civil Society Sector during its 25th session, held on December 2, 2020 calls on civil society organizations to actively contribute to the work of the Crisis Board.⁶

All of these activities by the government and other bodies are to show the involvement of the non-governmental sector in the processes that lead to dealing with the pandemic. It should be emphasized that a non-governmental organization’s job is not to replace the government, but rather to complement the government by filling gaps in both society and development which it has failed to provide (Islam, 2016).

Preliminary process of informing the civil sector about the public call announcement is essential for timely preparation and receiving funds for a certain project i.e. funds that would be important for the survival and maintenance of the NGOs. At the same time, the communication specified in the mission of the NGOs is a major driver in obtaining funds for further achievement of the set goals.

However, a clear distinction needs to be made between the governmental and non-governmental sector with special missions, capacities and modes of operation that support each other in the process of dealing with the consequences of the COVID-19 pandemic.

In the analysis of the adopted protocols, certain restrictions on gathering people indoors, access to certain premises and contacts with persons, reduction of movements due to restrictions on transport and transportation are just some of the factors that influenced the (not) implemented activities of the civil sector.

Thus, with the allocated funds, associations and foundations realized activities aimed at granting humanitarian aid to the most vulnerable people in a form of hygiene items and food packages. They also provided legal aid to protect the labor rights of the affected categories of people in crisis. In addition, actively work on the lines of support for victims of domestic violence, and provide legal assistance to victims of hate speech, provide support through open educational platforms to maintain

5 <https://www.nvosorabotka.gov.mk/?q=mk/node&page=5>

6 <https://www.nvosorabotka.gov.mk/>

a level of equal access to education, provide direct financial assistance to citizens who have no revenues, analyze and prepare documents to deal with the rise of fake news, economic measures to be taken for more rational spending of public money during the crisis, etc.⁷

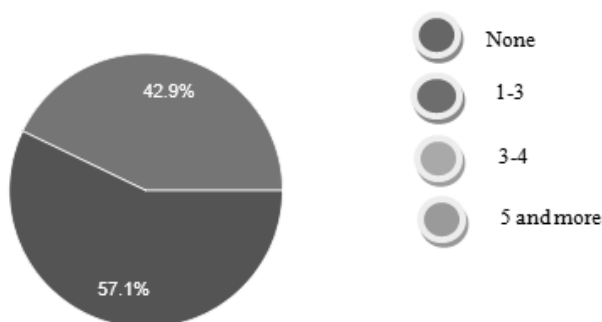
At a time when the whole world has had to adapt to the new situation with the coronavirus, civil society organizations proved to be among the first to recognize the urgency and need as well as to act accordingly. They have taken solidarity steps in their communities. However, they were faced with the challenge of closing their offices, adapting their services to isolation while demonstrating a high level of innovation.⁸ Organizations in the Republic of North Macedonia are generally small, which is typical for non-governmental organizations in the region.

As shown in Chart 1, during the critical period in the largest percentage of NGOs the number of employees or volunteers ranged from 5-7 people. Based on the data from the surveyed NGO's during the crisis, 43% of the respondents (i.e. NGOs) had an outflow of staff of 1-3 people, which is a significant number given that we previously mentioned that the number of employees or volunteers is 5-7 people

Chart 1

Number of outgoing staff in the course of 2020

7 responses

⁷ Government of the Republic of North Macedonia, Council for Cooperation with and Development of the Civil Society Sector (April, 2020). *Information on measures taken by associations and foundations in dealing with the COVID-19 pandemic and request for inclusion of representatives of associations and foundations in the relevant "anti-crisis bodies"*, Skopje.

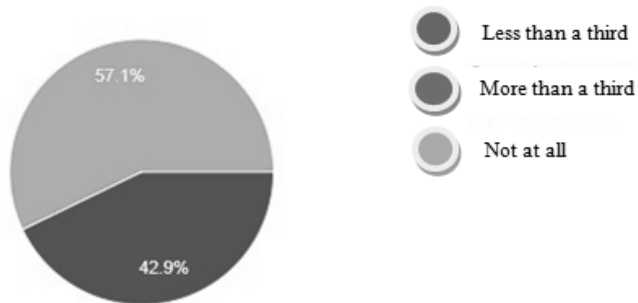
⁸ <https://civicamobilitas.mk/covid-19/>

An analysis was also made of the number of infected persons employed or engaged in NGOs, and as a percentage it is shown in Chart 2.

Chart 2

Personnel infected with COVID 19

7 responses

Given that less than half of the staff in the respondent organizations was infected with the COVID-19 virus, they were asked if they would have difficulty to survive if the pandemic continues and what would be the reasons for it. More than half of the organizations answered that they would be able to survive and half of them that they would have some difficulties.

Chart 3

7 responses

However, almost all organizations responded that the main reason for this were financial problems.

Chart 4

What are the reasons for it?

7 responses

Organizations mainly depend on domestic and international funds. Only 14.3% of the organizations have received some sponsorships from the government budgets, while the rest of the financing was through other entities. Self-financing is not so common.

Some of the sustainability parameters are expressed through the number of activities performed by citizens' associations.

At the time of the pandemic, 14.3% of the surveyed organizations performed 3 or more activities, while in the remaining 85.7% it was reduced to 1-2 activities per organization.

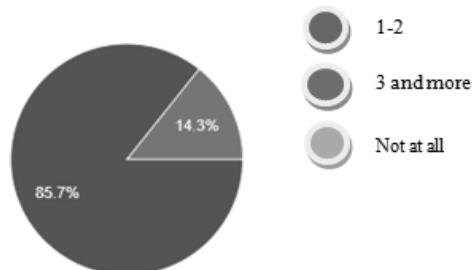
In general, the organizations worked on regular activities because the number of newly received projects during 2020 was 1 to 2 projects per organization.

The change of activities was related to the priorities of the target groups towards which the organizations provide support, but also depended on the available resources and capacities such as the need for equipment that will fill the gaps impeded by the adopted protocols.

Chart 5

Whether there were newly received projects in 2020?

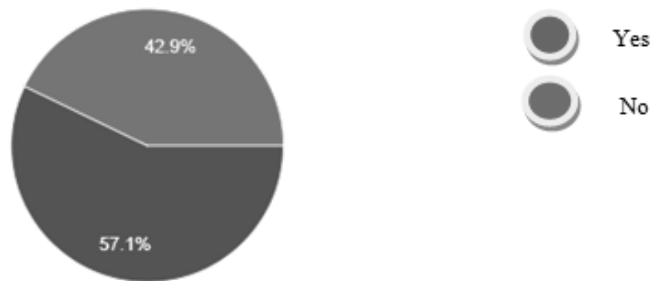
7 responses

In fact, more than half of the respondent organizations answered that the technological communication devices enabled them to partially perform the activities and 57.1% of the total number of respondent-organizations answered that they need to purchase new technological communication equipment.

Chart 6

Did you have a need to procure technological and communication devices?
7 responses

The need for training in the use of devices was supported by more than half of the organizations while 42.1% fully supported holding of webinars as substitute for the traditional format of organizing seminars.

Chart 7

Do you think that by using webinars you can implement part of your activities?
7 responses

NGOs expected the greatest help from government institutions as measures for functional sustainability in the process of implementing action plans during the critical period. To that end, in their comments they cited the need for greater assistance and support from government institutions through subsidies and more frequent public calls for grants.

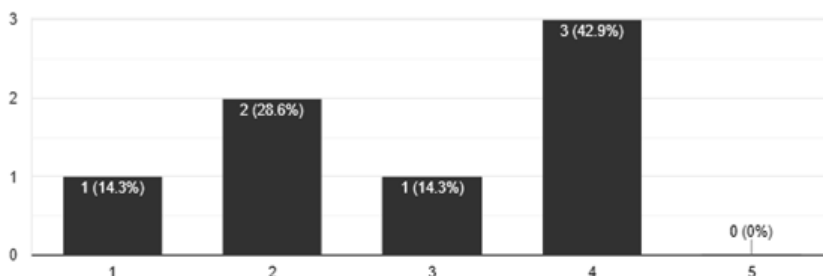
Correspondence as the first parameter for support of government institutions to NGOs was expressed through informing about public calls for projects.

To this issue most of the associations (85.7%) reported that they were informed in one of the electronic ways. In the second phase of cooperation in the part, which refers to transparency and equality in awarding projects after public calls, respondents gave different answers: 14.3% rated it as insufficient, 28.6% as sufficient, 14.3% good, 42.9% very good and no one replied that this procedure was great.

Chart 8

Evaluate the transparency and equality in the procedures for allocating funds from the public calls?

7 responses

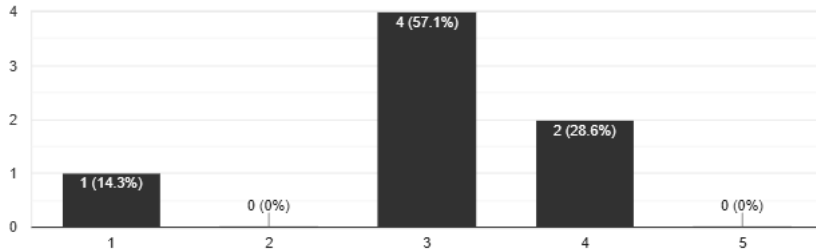

Part of the analysis tackled the cooperation of the non-governmental sector and the governmental institutions. Highest percentage, 57.1% assessed it as good, 14.3% as insufficient, 28.6% as very good and 0% as sufficient and excellent.

Chart 9

Evaluate the cooperation between the non-governmental associations and governmental institutions during the pandemic (1 is the least factor, 5 the greatest).

7 responses

Satisfaction and motivation of the staff to commit and continue with the activities within the organization under the influence and in conditions of the pandemic are shown in Chart 10, where 57.1% of the respondents are moderately satisfied while the remaining 42.9% are very satisfied.

Chart. 10

Motivation (satisfaction) of the personnel

7 responses

“Insufficient commitment to timely collective protection led by government entities with the help of non-state actors has increased the consequences of the pandemic.” President of the NGO

“Planned and organized action of the non-governmental sector is a prerequisite for successful management in crisis situations. At the same time, the financial means are useless without a previously established critical infrastructure for systemic action in emergency situations” President of the foundation.

Conclusion

Still deteriorating situation and the consequences of the COVID-19 pandemic continue to cause negative social and economic implications not only among the citizens of the Republic of North Macedonia but also in the wider region of the Western Balkans.

The analysis provided in the research showed that even before the beginning of the crisis, countries of the Western Balkans could not adequately cope alone with the already complex social, health and economic problems in their countries.

First phase of the reaction, confirmed that the government authorities tried to centralize their competencies and activities towards themselves and did not show sufficient interest and readiness to adequately use the capacities of non-governmental organizations in the process of providing assistance to those most in need at that time. Later, the management of situations from the side effect of the coronavirus pandemic showed that a comprehensive response must be established by delegating activities and involving associations as representatives of civil society in coordination with state bodies and the bodies responsible for this issue.

With the increase in the number of infected and dead people, the need for more complicated actions than the already established model of crisis management has emerged. Nevertheless, public institutions, with some exceptions, bypassed the involvement of civil society in their daily organizational engagements.

It should be noted that the support of the government in the allocation of funds was insufficient, expressed through the perspective of lack of interest in cooperation with the civil sector and insufficient transparency and equality in the allocation of funds. Undoubtedly, the very small percentage of organizations that did receive a project announced in the government's public call for grants to deal with the pandemic was brought to the surface by the research as a detected issue.

Regarding the fact that there is not enough publicly available data on the activities of government institutions in that area it seems that the respondents were satisfied with the information of government institutions regarding public calls. However, the dissatisfaction of the respondents to allocation of government funds and in relation to the above leaves room for doubt that the funding of NGOs and their representatives takes place under insufficient external supervision despite the above criteria and public calls. So, despite the involvement

of civil society representatives the calls were announced in a relatively short reporting period without prior analysis and assessments that would reflect the needs of citizens directly or indirectly affected by the COVID-19 pandemic. Adequate to this solution to the problem which is also recognized in the content of the feedback from the respondents, it is a fact that the support of government institutions to the work and sustainability of the civil sector is insufficient.

From the aspect of fulfilling the general goals and in the context of the institutions' attitude towards the non-governmental sector, the expected results were not obtained. On the contrary, negative implications were caused as a result of bias, inadequate and disproportionate involvement in joint policies and operations of the non-governmental sector, in the overall process of providing assistance to citizens in the conditions of the COVID-19 pandemic. However, despite the insufficient support from the government and financial problems, civil society organizations in the Republic of North Macedonia have continued to fulfill their mission by implementing a minimum number of projects. In this way, they made efforts to maintain their capacities and showed that, in keeping with their capabilities, they managed to provide services to the citizens even during the emergency and crisis situations of the COVID-19 pandemic.

As demonstrated in the research and in line with the theses, emphasis was placed on the role and sustainability of the capacities of the civil sector needed to carry out further activities. In the conditions of a crisis situation, the problem of sustainability of the citizens' associations and the smaller foundations was considered. It was expressed by the issue of facing financial difficulties to cover the minimum wages and the administrative costs for the staff. Analyses showed that in the non-governmental organizations - respondents (who were a representative sample), there was no significant reduction in terms of parameters for employees, which indirectly indicates that the situation in the civil sector is not alarmingly critical and there is still no danger upon their survival despite their concerns about it.

The research provided qualitative confirmation of this in the form of information from the interviewees that some civil society organizations in the Republic of North Macedonia have been maintaining their stability to some extent, while the rest face complete cessation of their activities or suffer negative implications in a not specified period.

The average level of motivation is a confirmation that the organizations are making efforts to continue working despite the inadequate working conditions which are directly or indirectly due to the pandemic. The main efforts in the struggle to survive so far have been aimed at finding funds through external funds and donations which are different from government institutions.

Expectations of the civil sector are to work towards meeting the critical needs the country is facing while dealing with the great damage caused by the COVID-19 crisis and the protocols and restrictions imposed by the government.

Some of these restrictions have burdened the cooperation and correspondence with their partners. The focus of the NGO was to adapt to the new technological possibilities by holding meetings, presentations and webinars through social networks (Facebook, Viber, phone calls, e-mails and other Internet platforms).

However, due to the already mentioned limitations in the research, there are not enough data on the success and efficiency of the associations in achieving and implementing their mission.

Recommendations

Lessons learned from the research provided in a form of recommendations should be taken and further used for other research and for application in practice. They prove that in order to realize the action plan and mission of the associations and foundations, they should reorganize services in such a form to respond to the needs of the users, i.e. gradual adjustment of the already prepared plans and programs in order to survive and retain employees and volunteers in NGOs. Hence, the recommendations for the NGOs are as follows:

- Adaptation of the tasks and activities of the non-governmental organizations according to the provisions of the adopted protocols of behavior in conditions of COVID-19 pandemic.

- Increasing the coordinated activities between citizens' associations and government institutions and bodies, as well as strengthening the cooperation with other domestic and foreign non-governmental organizations and donors.

- Establishment of a round cycle of cooperation by providing assistance among all participants in a process of regular exchange of

information and advice to overcome problems they face. This process should be established by alternative ways of communication and with staff working from home via Skype, Viber, Facebook and the like.

- Replacing the traditional way of attending conferences and seminars with the so-called online conferences and webinars established remotely. Retroactively this would help reduce travel and accommodation costs and save time.

- Establishment of an external expert team of domestic and international representatives tasked to supervise and control distribution of funds from government sources to the civil sector. In this way, an independent and impartial control over the distribution of funds would be made to supervise published calls for project activities related to the COVID-19.

- When preparing assessments, analyses, and information by government institutions and bodies related to dealing with the consequences of the COVID-19 pandemic, it is necessary to take into account suggestions and considerations from a wider circle of representatives of the civil sector. Hence, the trust and cooperation between the institutions and the non-governmental sector would be raised to a higher level. In parallel, the engagement of citizens' associations in activities in the initial stages would increase the efficiency in dealing with the crisis at all levels further, which would indirectly contribute to their sustainability in a long run.

- Part of the assistance from donors to the civil sector could be in a form of material and technical means such as computers and other equipment as one of the assistance options that would further provide more efficient services to citizens.

In certain cases, it would be more beneficial for the non-governmental organizations to reallocate certain capacities and resources available to the donors and thus make them directly available to the needs of the citizens. Thus, the civil sector would have the role of mediator and organizer of activities and that would be another way to improve efficiency and increase the benefits that lead to positive sustainability of citizen's associations.

Regarding the part of the recommendations that refer to the donors (state and non-state) in emergency situations, it should be emphasized that they should show greater commitment to the support of the civil sector. Hence, that would mean greater transparency in the allocation

of funds from public calls for grants. At the same time the dynamics in finding and allocating additional funds in order to support the sustainability of the civil sector should be intensified.

Anyway, in this critical period of dealing with the COVID 19 pandemic, it is recommended that NGOs, within the limits of their capabilities and in accordance with their missions and tasks, continue to be available for social needs and to intensify their activities, especially around voluntary participation. Their efforts should be focused on finding additional funding opportunities different from traditional ways of announcing a public call but also by creating and carrying out some activities that will enable self-financing. This will allow greater independence from external sponsorships.

Finally, the non-governmental sector should initiate and show the will for more intensive cooperation with state institutions. In case of a common threat such as the COVID 19 pandemic, they need to be made available to government needs and work together to reverse the effects of the pandemic.

Bibliography

1. Ballestros and Gatignon, (2019). *Best Practice of Nongovernmental Organizations in Combating COVID 19*.
2. Bekkers and Wiepking, (2011). *A Literature Review of Empirical Studies of Philanthropy: Eight Mechanisms That Drive Charitable Giving*.
3. Burton Weisbrod, (1975). *Public good theories of the non-profit sector: Weisbrod revisited*.
4. FES, (2020). *Pandemic Causes Further Centralization of Power and Political Polarisation in the WB, European Western Balkans*.
5. Islam A.C. (2016). *Non-Governmental Organization Vulnerabilities: Donors and Resource Dependence*. (p.37).
6. Nemțeanu1, S.M. & Dabija D.C. (2020). Best Practices of Nongovernmental Organisations in Combating COVID-19, 6th BASIQ International Conference on New Trends in Sustainable Business and Consumption. Messina, Italy (p. 3).
7. https://www.researchgate.net/publication/341447271_BEST_PRACTICES_OF_NONGOVERNMENTAL_ORGANISATIONS_IN_COMBATTING_COVID-19

8. Neshikj, I&Spasovska, B. (2020). *Filling Democracy's Gaps in the Western Balkans*.
9. <https://carnegieeurope.eu/2020/12/07/filling-democracy-s-gaps-in-western-balkans-pub-83147>
10. Portney and Cuttler, (2010). *The Local Nonprofit Sector and the Pursuit of Sustainability in American Cities: A Preliminary Exploration*.
11. <https://europeanwesternbalkans.com/2020/04/27/fes-pandemic-causes-further-centralisation-of-power-and-political-polarisation-in-the-wb/>
13. Schwartz and Yen, (2017). *Toward a collaborative model of pandemic preparedness and response: Taiwan's changing approach to pandemics*.

COVID – 19 i njegov uticaj na održivost organizacija civilnog društva u regionu Zapadnog Balkana

Apstrakt: *Autori ove studije nastojali su da prikažu uticaj koji COVID 19 ima na sektor civilnog društva u Republici Severnoj Makedoniji. U ovoj složenoj situaciji oni su se fokusirali na raspodelu sredstava. Pored toga, saradnja između vladinih institucija i udruženja građana u sprovođenju aktivnosti kako bi se izašlo na kraj sa pandemijom takođe je istražena. Analize sadržaja primenjene su kako bi se ispitali propisi kojima se reguliše učešće organizacija građana u kontekstu pandemije. Pored toga, komparativne metode primenjene su da bi se odredio stepen uključenosti NVO u korišćenje budžeta i ostalih doniranih sredstava. Napokon, korišćene su kvalitativne metode da bi se procenilo da li su ta sredstva pravi izbor udruženja u kontekstu njihove održivosti i stvaranja prilika da nastave sa aktivnostima.*

Posmatrajući rad u celini, stiče se utisak da je neophodno obuhvatnije istraživanje sa većim brojem respondenata. Tako će se, kroz studiju slučaja, doći do odgovora na pitanje da li su ove NVO neprofitne ili ne. Takođe, da li u određenom periodu one realizuju određene ciljeve vlade ili druge interese profitirajući direktno ili indirektno po raznim osnovama.

Konačno, autori daju konkretne zaključke i preporuke za utvrđivanje mogućeg daljeg toka akcije u smislu transparentnijeg, efikasnijeg i sveobuhvatnijeg rada NVO.

Istraživanje je rađeno 2021. godine uz podršku Fonda za Zapadni Balkan i Ministarstva spoljnih poslova Japana.

Ključne reči: *NVO, COVID-19, pandemija, održivost.*

Проф. др Петар СТАНОЈЕВИЋ*

Проф. др Горан МАНДИЋ**

Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2103077S

УДК: 355.41]:616.98:578.834(497.11) 351.862.21]:616.98:578.834(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 11. 2. 2021. године

Ревизија: 25. 5. 2021. године

Датум прихватања: 1. 12. 2021. године

Организационо-управљачки аспекти логистичког одговора на кризу изазвану пандемијом КОВИДА 19 у Србији

***Апстракт:** Успешно управљање пре и током кризе, као и у санационом периоду, од изузетне је важности за смањење њених последица. Као и свако управљање, и управљање кризним ситуацијама подразумева планирање, организовање, додељивање задатака (командовање), координацију и контролу. Те активности се морају спроводити у складу са прописима и процедурама, посебно у аморфним, разуђеним и великим системима каква је национална логистика. У овом раду нагласак је стављен на анализу актуелних прописа, надлежности и процедура везаних за логистички аспект одговора на пандемију ковида 19. Анализирана су 63 актуелна прописа. Разматрани документи представљају регулативну основу управљања системом безбедности и његове логистике. Анализом постојећих прописа који регулишу поступање у кризним ситуацијама, а посебно процес планирања, дошло се до закључака који указују да не постоји јасна расподела надлежности, као ни обједињено или координирано планирање, али ни могућност ефективне или одговарајуће припреме и управљања потребним ресурсима,*

* petstano45@gmail.com

** goran.mandic@fb.bg.ac.rs

чиме се не доприноси посебно отпорности система. Уочено је и да савремене методе моделовања и симулације нису део процеса прогнозирања. Тренутна привредна ситуација утиче на стратешко опредељење Србије за повећање резерви и залиха као основног извора снабдевања у кризним ситуацијама. Постојање логистичких ресурса и довољних капацитета утиче и на избор адекватне стратегије, што се јасно показало у српском случају током епидемије. У раду су истакнути позитивни аспекти, дате су препоруке којима би се организовање и управљање логистичком подршком у кризним ситуацијама у Србији могло побољшати, посебно у домену отпорности, али и флексибилности.

Кључне речи: *кризна ситуација, национална логистика, логистички ресурси, управљање, планирање, одлучивање.*

Увод

Логистика је реч која се користи да опише веома стару праксу снабдевања, кретања и дистрибуције робе, а у војном смислу још и одржавање опреме и збрињавање повређених и оболелих (задовољавање свих потреба), како у миру тако и у борбеним условима. За НАТО, „логистика је наука планирања и обезбеђења покрета и одржавања оружаних снага. То је свеобухватан смисао аспекта војних операција који се односи на: дизајн и развој, усвајање, чување, транспорт, дистрибуцију, одржавање, извлачење и премештање материјала; транспорт људства; усвајање или конструкторију, одржавање, стављање у функцију и распоређивање средстава; усвајање или опремање објеката; медицинску и здравствену заштиту“ (НАТО, 1997).

Овде би требало додати да се логистичке операције морају спроводити и у случају других, веома разнородних кризних ситуација, као што су: индустријски акциденти, земљотреси, поплаве, еколошки акциденти, епидемије, пожари великих размера, мигрантске кризе (премештање становништва), већи терористички акти и још много сличног. Сви случајеви који захтевају збрињавање повређених и оболелих, збрињавање и расељавање становништва (и животиња), довођење неопходног људства и доставу опреме, одржавање опреме, ванредну припрему и дистрибуцију хране и во-

де, неодложну изградњу или санацију неопходних зграда и инфраструктуре, јесу логистичке операције по својој суштини. У њима се морају ангажовати државни органи, међу којима војска тренутно свакако представља најопремљенију и најспособљенију организацију. То су ситуације када треба да функционише „државна логистика“ или „национална логистика“, како је данас уобичајеније рећи (придев „национални“ треба разумети као „државни“).

Националну логистику је могуће одредити кроз њен потенцијал, а то су ресурси и инфраструктура, и операционализацију искоришћења тих ресурса и инфраструктуре, а то је привреда једне земље. То су две најважније везе, мада постоје и друге – на пример, национална логистика у финансијском смислу омогућава земљи да развије заштитне системе од природних катастрофа. (Станојевић et al., 2017a).

На основу претходних ставова могао би се одредити шири смисао „националне логистике“, која за циљ има да задовољи све оперативне потребе војнобезбедносних организација, али и становништва и државе у целини, како би се обезбедило њихово „што нормалније функционисање“ у мирнодопским, кризним и ратним временима (Станојевић et al., 2017б: 280–302).

Хитна (*Emergency*) логистика (логистика ванредних ситуација или хуманитарна логистика) термин је који се користи у логистици, ланцима снабдевања и производној индустрији да означи одређене временски критичне активности које су нужне за кретање робе или опреме у хитним случајевима (Станојевић et al., 2017a).

Успешна логистичка подршка операције (Мишковић et al., 2001) – здравствене, спасилачке, пословне, војне, итд. – мора бити ефективна и ефикасна, једном речју успешна, што представља основу за успех операције.

На развој националне и војне логистике највише утичу следећи чиниоци: стратешки положај земље, економска моћ државе, геолошко-географске одлике, техничко-технолошки чиниоци и научноистраживачка снага. Веома је важан и регулаторни оквир у коме се функционише.

Основе истраживачког приступа

Претходно излагање послужило је да се дефинише оквир основног проблема истраживања, који би се могао свести на следеће

истраживачко питање: како је систем националне логистике вршио своју функцију у случају пандемије ковида 19?

Питање је, наравно, комплексно, због чега је фокус стављен на организационе аспекте логистичког система, посебно на његов регулативни и плански део. Циљ је био да се сагледају предности и недостаци овог дела националне логистичке организације и дају препоруке за будућност.

Да би се остварио постављени циљ, анализирана је целокупна постојећа регулатива Републике Србије везана за кризне, ванредне и ратне ситуације са становишта припрема, организовања и функционисања логистичког система. Анализа је организована у облику тродимензионалне матрице у којој су организационе функције, делатности и процеси укрштени са три могућа стања – „епидемије“, ванредног стања и ратног стања. Та стања су сврстана и анализирана у складу са релативном ескалацијом и тежином последица које са собом могу донети.

Трећа димензија анализе постигнута је сагледавањем надлежности и делатности различитих нивоа власти, односно државних органа, како би се уочили и лоцирали евентуални недостаци који су истовремено везани за организацију, стање и државни орган. То је учињено због тога што се у пресеку све три наведене димензије могу прецизно уочити евентуални недостаци.

Организациони и управљачки аспекти националне логистике

У Стратегији националне безбедности, епидемије и пандемије заразних болести апострофиране су као изазов, ризик и претња. У њој стоји и да ће се „нарочита пажња посветити спречавању и сузбијању заразних болести, као и њиховом одстрањивању и искорењивању“¹.

У наведеном документу се наводи: „Политика националне безбедности која се заснива на примени свеобухватног приступа ствара основе за јединствен, усклађен и целовит одговор Републике Србије на изазове, ризике и претње безбедности. Такође, радиће се на стварању неопходних услова за интегрално ангажовање свих субјеката система одбране. У том смислу, разрадиће се и применити концепт тоталне одбране и значајно повећати број грађана обучених

¹ Стратегија националне безбедности Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2019.

за одбрану земље. Систем националне безбедности представља нормативно, структурно и функционално уређену целину чијом се делатношћу обезбеђује заштита и остваривање националних интереса Републике Србије. У оквиру система националне безбедности обезбеђује се свеобухватно и усклађено управљање и деловање у извршавању послова и задатака ради превенције, ублажавања и неутралисања изазова, ризика и претњи безбедности и отклањања последица њиховог испољавања². Овде би требало обратити пажњу на инсистирање на нормативној уређености, јединствености, целовитости, усклађености и интегралности одговора. Логистика је део тог система и заснива се на истим принципима.

Стратегија одбране³ наводи неке од опредељења важних за логистичко обезбеђење: „Ради стварања услова за интегрално ангажовање субјеката система одбране и одбрамбених потенцијала обезбедиће се стална ажурност основних докумената планирања употребе снага, у складу са законом. Оперативне способности Војске Србије и других снага одбране биће одржаване на захтеваном нивоу. Такође, обезбедиће се и одржавати потребан ниво попуне робних и ратних материјалних резерви.

Од посебног значаја за одбрану, која се ослања на сопствене снаге и потенцијале, биће даљи развој одбрамбене индустрије, те непрекидно стварање услова за функционисање привреде и друштва у ванредном стању и рату. Економским развојем Републике Србије створиће се услови за значајније улагање у развој система одбране и модернизацију Војске Србије и других снага одбране“.

Препознато је и да нису сви сегменти система изграђени до краја, што се види из следећих цитата: „Ефикасна цивилна одбрана доприноси заштити суверености, независности и територијалне целовитости Републике Србије. Нормативно-правним уређењем цивилне одбране, у складу са концептом тоталне одбране, прецизираће се надлежности, повећати одговорност и унапредити оспособљеност субјеката система одбране у домену цивилне одбране.

Република Србија унапредиће припреме за цивилну одбрану. Посебну пажњу посветиће изградњи организационих капацитета за јединствено управљање цивилном одбраном, те организационих и кадровских капацитета за оспособљавање свих субјеката система одбране“⁴.

2 *Ibid.*

3 *Стратегија одбране Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2019.

4 *Ibid.*

„Ефикасна заштита и спасавање становништва у миру, ванредном стању и рату има посебну важност за безбедност Републике Србије и њених грађана. С тим у вези, ажурираће се процене угрожености од елементарних непогода и других несрећа, као и планови заштите и спасавања у миру, ванредном стању и рату на свим нивоима. Унапредиће се способности и капацитети ватрогасно-спасилачких јединица и јединица цивилне заштите“⁵. Изражаваће у будућем времену говори о свести да су проблеми који су се очитовали и током пандемије ковида 19 стварни. Међутим, у њиховом решавању још увек постоје застоји.

За логистику је битан и следећи став: „Обезбеђење услова за живот и рад грађана и задовољење потреба снага одбране у ванредном стању и у рату постиже се стварањем услова за непрекидно снабдевање основним животним добрима и функционисање служби од јавног интереса, обезбеђивањем потребног нивоа робних резерви и ратних материјалних резерви, те извршавањем војне, радне и материјалне обавезе, у складу са законом“⁶.

У Националној стратегији заштите и спасавања у ванредним ситуацијама⁷ још пре скоро десет година идентификован је двадесет и један недостатак постојећег система. Сви они су били груписани као: институционално-организациони, материјално-технички, сарадња, координација и расположивост информација, људски ресурси и едукација. Овде их нећемо понављати, већ само констатовати да је већина иста као и тада. Такође, недостаци се готово у потпуности поклапају са наводима из стратегија безбедности и одбране, с тим што су нешто детаљније приказани.

Националном стратегијом заштите и спасавања у ванредним ситуацијама дефинисане су акције које треба предузети. Стратешким областима 1 и 5 инсистирало се да треба обезбедити да смањење ризика од катастрофа постане национални и локални приоритет са јаком институционалном основом за спровођење и да се треба припремити за случај катастрофе ради ефикасног (хитног) реаговања на свим нивоима. Може се закључити да је планирање стављено у фокус као кључна фаза припреме за одговор на кризне ситуације.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ *Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама*, Службени гласник Републике Србије, бр. 86/2011.

Анализа планских и организационо-институционалних претпоставки логистичког одговора на кризне ситуације

У анализи организационих и институционалних претпоставки пошло се од Фајолових активности менаџмента – планирања, организовања, усмеравања (командовања), координације и контроле (Fayol, 1954: 3). Оне су конкретније разрађене да би се ушло у суштину процеса који се одвијају у реалном систему. Под системом се мисли на државу и функционисање њеног логистичког апарата. Код организације је нагласак стављен на планско-регулативни комплекс. Резултати анализе сажети су у табели 1.

Табела 1 је конципирана на основу анализе три закона којима се регулише здравствена заштита у Србији, 19 закона, уредби и одлука којима се регулише сектор одбране, 36 прописа којима се регулише област ванредних ситуација, једног закона којим се дефинише област робних резерви, једног закона којим се регулише трговина и две уредбе којима се регулише систем државног планирања – укупно 63 прописа. Сви ти документи могу се наћи на сајту Владе Србије⁸ и нећемо их посебно наводити уколико се не користе директно у тексту.

Из табеле 1 види се да је област кризних ситуација⁹ (не само ове последње изазване пандемијом) довољно детаљно разрађена и регулисана. Јасно је и да је нешто нижи ниво детаљисања и разраде присутан код прописа којима се регулише здравствена заштита у епидемијама. Ту је, на пример, мање пажње посвећено обезбеђењу потребних материјала, објеката и средстава, односно логистике, него у случају других могућих кризних ситуација. Практично су решења препуштена тренутку и не разазнаје се да постоји ефективна фаза планирања и припреме.

⁸ Правно-информациони систем Републике Србије, www.pravno-informacioni-sistem.rs

⁹ Овај појам ће се користити ради обухвата свих могућих негативних догађаја по земљу и становништво.

Параметри	Ескалација		Ванредно и ратно стање
	Епидемије	Ванредне ситуације	
Проглашавање	Министар здравља	Влада ¹⁰	Председник, председник Владе, председник Скупштине, Скупштина
Предвиђена процена ризика	Да	Да	Да
Управљање	Влада и министар здравља	Влада и министар унутрашњих послова	Народна скупштина, председник Републике, Влада и Савет за националну безбедност
Државни плански систем	Закон о планском систему Републике Србије ¹¹ донет 2018. регулише ову материју уз две уредбе ^{12,13} . Нацрт плана развоја припрема орган државне управе надлежан за координацију јавних политика (није познато који, јер није наведен у закону о Влади), у сарадњи са другим надлежним органима државне управе и службама Владе и доставља га Влади ради утврђивања предлога. Ако плански документ обухвата циљеве и мере које су у надлежности различитих предлагача, израдом планског документа координира и плански документ предлаже учесник у планском систему у чијој се надлежности налази претежни део мера обухваћених тим планским документом. Министарство финансија израђује план инвестиција. План се ради на период од три године и садржи и инвестициони план. Министарство државне управе и локалне самоуправе има обавезу доношења подзаконских аката у вези са овим законом, а Републички секретаријат за јавне политике анализира његову примену. Његова примена је обавезна тек од 2020, а за локалне органе власти од 2021.		

¹⁰ Овде ће се разматрати само случајеви када постоји угрожавање безбедности на нивоу Републике.

¹¹ *Закон о планском систему Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 30/2018.

¹² *Уредба о методологији управљања јавним политикама, анализи ефеката јавних политика и прописа и садржају појединачних докумената јавних политика*, Службени гласник Републике Србије, бр. 8/2019.

¹³ *Уредба о методологији за израду средњорочних планова*, Службени гласник Републике Србије, бр. 8/2019.

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Параметри	Епидемије	Ванредне ситуације	Ванредно и ратно стање
Планирање (логистичко)	Не постоји. Ад хок.	Уредба о садржају и начину израде плана смањења ризика од катастрофа ¹⁴ . Уредба о садржају и начину израде планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама ¹⁵ . Постоји обавеза израде само годишњих, не и вишегодишњих планова	Постоји обавеза дугорочног и средњорочног планирања и израда Стратегијског прегледа одбране. Припрема за одбрану је право и дужност свих субјеката одбране.
Одлучивање о потребама учесницима и ресурсима	Министарства достављају податке о билансним потребама и могућностима обављања производње и услуга значајних за одбрану из делокруга својих надлежности и обезбеђују планиране капацитете и обавезне резерве значајне за одбрану, у складу с одлукама и захтевима Владе	Ресурси су одређени горе наведеним плановима. Одређени су привредни субјекти, здравствене установе, јавна предузећа и сл., који су носиоци заштите и спасавања.	Влада одлучује о одређивању правних лица, производа и услуга, критеријума за распоређивање грађана и материјалних средстава од посебног значаја за одбрану. Министарство одбране на основу уредби и уговора дефинише подршку и финансирање ових потреба. Правна лица значајна за одбрану не могу мењати намену производно-технолошких целина које служе за производњу или вршење услуга од посебног значаја без сагласности надлежног органа државне управе.

¹⁴ Уредба о садржају и начину израде плана смањења ризика од катастрофа, Службени гласник Републике Србије, бр. 21/2020.

¹⁵ Уредба о садржају и начину израде планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, Службени гласник Републике Србије, бр. 8/2011.

Параметри	Ескалација		
	Епидемије	Ванредне ситуације	Ванредно и ратно стање
Координација планова	Не постоји	Начелно са Министарством одбране по питању људства и материјалне обавезе преко војних територијалних органа	Министарство одбране припрема План одбране Републике Србије и предлаже га Влади. Он укључује и трећу улогу војске, односно све врсте ризика, изазова и претњи.
Методологија планирања (логистичких потреба)	У начелу на основу републичких програма за спречавање и сузбијање, одстрањивање и искорењивање заразних болести	Није посебно издвојена	Министарство одбране припрема и доноси упутства о јединственој методологији за израду планова одбране и смерница за израду Плана одбране Републике Србије. Део планирања су образовање робних резерви и изградња складишног простора.
Захтев за подршком	Од Министарства унутрашњих послова	Од Министарства одбране	Нема вишег нивоа
Организовање	Постоје управни и извршни органи	Постоје управни и извршни органи	Постоје управни и извршни органи
Управљање и Командовање	Министар здравља	Министар унутрашњих послова у улози команданта штаба	Председник републике у улози врховног команданта
Штабни/ стручни орган	Начелно Завод за јавно здравље и национално тело за управљање одговором здравственог сектора у кризним и ванредним ситуацијама, које образује, предлаже и активира министар здравља ¹⁶	Штаб за ванредне ситуације са начелником штаба (руководилац сектора за ванредне ситуације). Чланови су министри, директори јавних предузећа и тд.	Штаб врховне команде са начелником штаба (начелник генералштаба)

¹⁶ Закон о заштити становништва од заразних болести, Службени гласник Републике Србије, бр. 15/2016.

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Параметри	Епидемије	Ванредне ситуације	Ванредно и ратно стање
Саветодавни орган	Републичка стручна комисија за заразне болести и ад хок органи по потреби	Ад хок органи по потреби у виду стручно-оперативних тимова	Није прецизирано
Стална организациона јединица	Заводи за јавно здравље	Сектор за ванредне ситуације	Министарство одбране и Генералштаб
Координација	Начелно преко још увек недефинисаног органа државне управе надлежног за координацију јавних политика или, ако плански документ обухвата циљеве и мере које су у надлежности различитих предлагача, израду планског документа координира и плански документ предлаже учесник у планском систему у чијој се надлежности налази претежни део мера обухваћених тим планским документом. У извршењу планираног координацију врше штабни/стручни органи.		
Контрола	Из своје надлежности	Из своје надлежности	Контрола планова и припрема за одбрану и подношење извештаја Влади
Материјалне резерве	Није предвиђено. У случају опасности од епидемије или пандемије заразне болести коју је прогласила Светска здравствена организација, Влада на предлог министра утврђује потребу Републике Србије за набавком робе, услуга и радова у циљу спречавања и сузбијања те заразне болести.	Није довољно прецизирано. Ослонац је на систему одбране.	Влада предузима мере за стварање, употребу, коришћење, обнављање и размештај резерви за потребе одбране и обезбеђује средства за финансирање посебних задатака у одбрани у ратном и ванредном стању, на основу предлога ресорних министарстава
Набавке	Према одлуци Владе по посебним процедурама у Закону о јавним набавкама	Према одлуци Владе по посебним процедурама у Закону о јавним набавкама	Према одлуци Владе по посебним процедурама у Закону о јавним набавкама
Финансирање	Из буџета и донација	Из буџета и посебних буџетских фондова	Из буџета и посебних буџетских фондова

Табела 1. Организационо-управљачки аспекти одговора на могуће „кризне“ ситуације (обрада аутора)

Параметри	Епидемије	Ванредне ситуације	Ванредно и ратно стање
Реурси за планирање радне, материјалне и војне обавезе	Нема посебно издвојене	У планирању је ослонац на војнотериторијалним органима	Има ресурсе за планирање војне и обавезе у цивилној заштити, као и радне и материјалне обавезе
Материјална обавеза	Ад хок. На предлог Завода за јавно здравље регулише се наредбом министра	Ослонац је на систему одбране и територији	Ослонац је на територији преко војнотериторијалних органа
Радна обавеза	Није предвиђена	Није апострофирана	План радне и материјалне обавезе
Постојање готових логистичких снага (ресурса)	Постојећи ресурси система јавног здравља и референтних лабораторија	Само за потребе сопствених јединица и установа	Сопствене резерве и резерве РДРР
Информацион и систем за управљање логистиком	Нема података да постоји	Нема података да постоји	Делимично постоји, везан за потребе војске

Министарство задужено за кризне и ванредне ситуације (у случају Србије Министарство унутрашњих послова), осим у случају опремања и обезбеђења ватрогасних и специјализованих јединица за спасавање, ослања се у потпуности на систем одбране. Централна тачка система одговора на кризе, барем у случају логистике, могао би да буде једино систем одбране са своје три улоге. Он једини по надлежностима може обухватити све аспекте припреме и одговора на кризу. Главни логистички орган је Републичка дирекција за робне резерве (РДРР), која би требало да чува материјал и опрему за све врсте могућих криза. Други елемент су материјална и радна обавеза, које су практично у рукама војнотериторијалних органа. Једина веза са РДРР постоји у прописима који регулишу систем одбране (у смислу потреба за кризне ситуације).

Поред практичних проблема формирања и опремања јединица односно установа за одговор на евентуалне кризне ситуације, и свих проблема препознатих у Националној стратегији заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, најозбиљнији идентификован проблем јесу недоречености процеса планирања. То се посебно односи на планирање логистике за потребе кризних ситуација. Министарство здравља практично не планира логистичке потребе пре него што се кризна ситуација појави, а Министарство унутрашњих послова то ради само за своје саставе. Истовремено, РДРР је посебна организациона јединица, потпуно самостална, над којом надзор врши само Министарство надлежно за послове трговине. Једини државни орган који би могао све да обухвати јесте Министарство одбране у оквиру Плана одбране, али изгледа да се у пракси то не догађа.

Закон о одбрани и данас прописује да „министарства достављају податке о билансним потребама и могућностима вршења производње и услуга од значаја за одбрану из делокруга својих надлежности и обезбеђују планиране капацитете и обавезне резерве од значаја за одбрану, у складу с одлукама и захтевима Владе.“

Министарство одбране није скоро имало координациону функцију, или барем она у пракси није била очита (од времена СФРЈ). Тек се најновијим Законом о планском систему уводи могућност да израду планског документа координира и плански документ предлаже учесник у планском систему у чијој се надлежности налази претежни део мера обухваћених тим планским документом¹⁷. Ту улогу би могао да има и још увек недефинисани орган државне управе надлежан за координацију јавних политика.

Интересантно је да не постоји обавеза да се анализирају ефекти докумената о јавним политикама и прописа којима се ублажавају или отклањају последице катастрофа, елементарних и других непогода и ванредних ситуација, као ни оних који се тичу одбране и безбедности Републике Србије и њених грађана¹⁸. На овај начин практично се прекида повратна управљачка веза, односно нема обавезе систематског унапређивања.

¹⁷ Закон о планском систему Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 30/2018.

¹⁸ Уредба о методологији управљања јавним политикама, анализи ефеката јавних политика и прописа и садржају појединачних докумената јавних политика, Службени гласник Републике Србије, бр. 8/2019.

Илустративан је начин планирања Републичке дирекције за робне резерве (РДРР). „Робне резерве се образују и користе за обезбеђење снабдевености и стабилности на тржишту у случају: ванредних ситуација, наступања или непосредне опасности наступања озбиљних поремећаја на тржишту и ванредног или ратног стања. Снабдевеност је снабдевеност становништва пољопривредним и прехрамбеним производима, лековима и медицинским средствима и производима који су неопходни за живот људи и здравље животиња, као и стратешким сировинама и материјалима за репродукцију од посебног значаја или стратешког интереса за Републику Србију“¹⁹. С обзиром да практично ниједно министарство не исказује своје потребе за материјалним резервама, РДРР самостално креира листу робе за набавку према буџету који јој је креирала Влада, углавном на основу претходних буџета и старих листа. Предлог се шаље на сагласност, према Владиној процедури, свим заинтересованим министарствима. Измене у предлогу су изузетно ретке. То говори да планирање иде „одоздо“ уместо „одозго“, односно да нема управљања у правом смислу, а самим тим ни постављања приоритета и одговарајућег буџетирања.

На плану методологије постоје уредбе, упутства и смернице које то регулишу (видети табелу 1). Постоје, међутим, два суштинска недостатка. Први је у томе што се само одбрамбене припреме планирају дугорочно, док се припреме за ванредне ситуације планирају са годишњом периодиком, а није јасно на који начин се планирају припреме здравственог сектора. Други недостатак је застарелост метода планирања. То се првенствено односи на примену метода операционих истраживања, посебно моделовања и симулације као најмоћнијих алата. Не спроводе се више ни штабне игре, што је била пракса на свим нивоима у СФРЈ. Прошле године, у периоду од јануара до августа, Одељење за здравство и људске услуге САД покренуло је сценарио под називом „Кримсон зараза“, у којем је учествовало 19 савезних агенција, десетак држава, племенских нација, болница и невладиних организација. Он је јасно показао могуће недостатке система здравствене заштите у САД, које ће се испољити само шест месеци касније (Stracqualursi, 2020).

У епидемији ковида 19 горенаведени недостаци изашли су на

¹⁹ Закон о робним резервама, Службени гласник Републике Србије, бр. 104/2013-19, 145/2014-3 (др. закон), 95/2018-267 (др. закон),

видело, посебно у домену припрема за одговор на кризу, односно у виду недостатака планирања. Материјала и опреме није било довољно, барем на почетку, а планови радне и материјалне обавезе као да су се надокнађивали креативним решењима у ходу. Било је очевидно да недостају информатичка подршка и информациони систем или системи. То није била само последица недостатка финансија већ, као што је објашњено, недостатака у систему планирања који укључују мањак координације, недовољно јасну расподелу надлежности и анализу ризика и могућих сценарија.

Недостатак заштитне опреме, тестова, лабораторијских капацитета, опреме и људства на почетку је условио примену веома рестриктивних мера за очување здравља код становништва. Када су ресурси обезбеђени и капацитети повећани, то је довело до промене стратегије и попуштања мера. Јасно је да је логистика била та која је диктирала стратегију, а не обратно.

Повољна законска решења која могу допринети логистичким припремама

У последње три деценије Србија је остала без многих производних, али и развојних капацитета. Земља би могла самостално да се прехране, али су њени индустријски, здравствени и други ресурси ограничени, односно отпорност система је мала. Практично једино решење јесте стварање залиха и припрема свих расположивих технолошких, пољопривредних, људских и других ресурса који су држави на располагању.

У Закону о робним резервама²⁰ постоје интересантна решења која би могла да послуже у решавању логистичких потреба Србије у кризним ситуацијама. Тим законом се нпр. предвиђа да резерве могу да чине и новчана средства у домаћој и иностраној валути, као и хартије од вредности, чиме би се могао обезбедити новац у хитним случајевима. Посебно су интересантне одредбе о формирању обавезних резерви нафте и деривата нафте засноване на директиви ЕУ 119/2009²¹. Овим прописом се предвиђа формирање резерви у

²⁰ Закон о робним резервама, Службени гласник Републике Србије, бр. 104/2013-19, 145/2014-3 (др. закон), 95/2018-267 (др. закон).

²¹ Council Directive 2009/119/EC of 14 September 2009 imposing an obligation on Member States to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/119/oj>, доступан 20. 1. 2021.

висини од 61 дана свеукупне државне годишње потрошње у року од десет година, и прописује увођење накнаде за формирање резерве која се обрачунава на продат литар горива и подразумева не само финансирање резерви у нафти и дериватима већ и покривање трошкова изградње складишта и одржавања залиха. Формирањем ових резерви управља министарство задужено за послове енергетике. То је интересантно јер се на неки начин одређују висина залиха и начин њиховог финансирања.

Нешто слично се прописује чланом 11, тач. 5 Закона о јавном здрављу²², где стоји да је могуће „утврђивање и спровођење мера пореске и економске политике којима се подстичу здрави стилови живота и обезбеђује здрава животна средина и радна околина“.

Трендови који ће утицати на управљање логистиком у кризном ситуацијама

Пандемија је показала предности концепта економског развоја базираног са унутрашњој акумулацији и симбиози домаћих банака и привреде. Акцент је поново на производњи, позитивном билансу плаћања (превасходно извозу) и националној држави, док су глобализација и међународна солидарност стављене под знак питања. Веће шансе да брзо превладају кризу показале су земље са нижим степеном задужености, јер су могле брзо да мобилишу средстава за подршку привреди и надокнаду штете. Има назнака да Вашингтонски консензус није испунио очекивања, јер је развој базиран на страним директним инвестицијама, туризму и услугама неодржив, или барем са много мана.

Криза изазвана короном, или нека слична која би могла наступити, није питање само здравља или економије и привреде, већ и националне безбедности (кроз националну логистику) и сигурности свих грађана. Показало се да се државе могу ослонити само на оно што саме могу да створе или произведу. Поучене тиме, владе многих земаља ојачаће домаће производне капацитете. Корпорације ће све више поклањати пажњу отпорности централизованих домаћих логистичких ланаца у односу на глобализоване.

Евидентно је да ће најважнији енергент у будућности бити

²² Закон о јавном здрављу, Службени гласник Републике Србије, бр. 15/2016.

електрична енергија, јер практично све што је потребно за живот ради на овај вид енергије. Интернет инфраструктура добија непрекидно на значају, јер се показало да се добар део животних активности може организовати онлајн. Рад и куповина на даљину добили су нову димензију, где се аутоматизује све што се може аутоматизовати. Привреда се добрим делом дисперзовала по кућама. Многи људи су се преселили у мање насељена подручја с нижим трошковима живота. Телемедицина би могла да постане нови стандард. Универзитети би нови модел могли да пронађу у хибридном моделу наставе.

Део проблема могао би да се реши међународном сарадњом. Уместо глобализма, то би могло бити кроз прагматични интернационализам. Земље би могле развити међународне норме, системе праћења и извештавања, као и координиране планове за реаговање и кризне ситуације.

Закључна разматрања

Комплексност одговора на будуће изазове кризних ситуација намеће мултидисциплинарни приступ управљању одговором. Практично све области људске делатности морају бити интегрисане да би се пружио ефикасан одговор и смањиле последице, које, како се показало могу да погоде све сегменте друштва, целокупну територију државе и целокупно њено окружење.

Управљање одговором на кризе у Србији, посебно из логистичких разлога, мора постати планско, боље координирано и са јасном расподелом надлежности. То је могуће једино ако се формира неко координационо тело за планирање и припрему на нивоу Владе, или се та координациона улога да Министарству одбране, које једино располаже свим ресурсима и капацитетима на целој територији земље. То би захтевало одређене измене у регулативи. Развој информационог система и база података би свакако допринео ефикасности управљања.

Србија би требало да размотри и увођење посебних прописа, попут оног о „ратној производњи“ у САД или других, којима би се целокупни ресурси на територији могли ставити у сврху савладавања криза. То је важно због промена у власничкој структури које се нису у свим случајевима одиграле тако да обезбеђују конти-

нуитет производње критичних материјала и опреме, а увеле су и у социјализму мало позната стања банкрота и стечаја, при којима предузећа остају без радника и опреме.

Методологија планирања и контрола планова одбране и супротстављања кризама, као и могућности њиховог спровођења, морају поново добити на значају. Ово је неопходно и због стратешког опредељења за концепт тоталне одбране.

Србија мора посебну пажњу посветити и производњи хране, електричне енергије и лекова, развоју интернет инфраструктуре и иновацијама, односно оним гранама привреде који јој гарантују минимум самодовољности.

Поред претходног, потребно је формирати и неопходне резерве. Финасијска средства би се могла наћи увођењем посебних накнада за ту сврху, на пример на гориво, које је данас релативно јефтино, а и нема потребе да се стимулише његова потрошња из еколошких разлога и тренда преласка на електрична возила.

Литература

1. Eccles, H. E. (1959). *Logistics in the National Defence*. The Stackpole Co, Harrisburg.
2. Закон о робним резервама, Службени гласник Републике Србије, бр. 104/2013-19, 145/2014-3 (др.закон), 95/2018-267(др.закон).
3. *Закон о заштити становништва од заразних болести*, Службени гласник Републике Србије, бр. 15/2016.
4. *Закон о јавном здрављу*, Службени гласник Републике Србије, бр. 15/2016.
5. *Закон о планском систему Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 30/2018.
6. Мишковић, В., Станојевић, П. (2001). Логистика – савремено тумачење и дилеме. *Војно дело*, 6: 141–156.
7. NATO. (1997). *NATO Logistics Handbook*. Senior NATO Logistician's Conference Secretariat. Brussels: NATO Headquarters, <https://www.nato.int/docu/logi-en/logist97.htm>, доступан 20. 4. 2021.
8. *Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама*, Службени гласник Републике Србије, бр. 86/2011.

9. Stracqualursi, V. (2020). *New York Times: HHS' pandemic simulation showed how US was ill prepared for coronavirus*. CNN, <https://www.wral.com/new-york-times-hhs-pandemic-simulation-showed-how-us-was-ill-prepared-for-coronavirus/19020640/>, доступан 22. 5. 2021.
10. Станојевић, П., Мишковић, В., Мишев, Г. (2017а). *Национална логистика и безбедност*. Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд.
11. Stanojević, P., Mišković, V., Jeftić, Z. (2017б). *Savremeno tumačenje poјma nacionalna logistika*. *Војно дело*, 69(3): 280–302.
12. *Стратегија одбране Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2019.
13. *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2019.
14. *Уредба о методологији за израду средњорочних планова*, Службени гласник Републике Србије, бр. 8/2019.
15. *Уредба о методологији управљања јавним политикама, анализи ефеката јавних политика и прописа и садржају појединачних докумената јавних политика*, Службени гласник Републике Србије, бр. 8 /2019.
16. *Уредба о садржају и начину израде плана смањења ризика од катастрофа*, Службени гласник Републике Србије, бр. 21/2020.
17. *Уредба о садржају и начину израде планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама*, Службени гласник Републике Србије, бр. 8/2011.
18. Fayol, H. (1954). *General and Industrial Management*. Sir Isaac Pitman & Sons, LTD. London, <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.13518/page/n5/mode/2up>, доступан 23. 5. 2021.
19. Council Directive 2009/119/EC of 14 September 2009 imposing an obligation on Member States to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/119/oj>, доступан 20. 1. 2021.

Organizational and Managerial Aspects of the Logistical Response to the Crisis Caused by the COVID-19 Pandemic in Serbia

***Abstract:** Successful management before, during, as well as in the period of recovery from the crisis, is extremely important for reducing the consequences. Like any other type of management, crisis management involves planning, organizing, assigning tasks (command), coordination and control. These activities must be carried out in accordance with regulations, competences and procedures, especially in amorphous, fragmented and large systems such as national logistics. In this paper, the emphasis is placed on the analysis of 63 current regulations and procedures related to the logistical aspect of the response to the COVID-19 pandemic. The considered documents represent the regulatory basis for the management of the security system and its logistics. The analysis of the existing regulations governing crisis management, and especially the planning process, led to conclusions that indicate a lack of clear division of responsibilities, integrated or coordinated planning, but also the possibility of effective or appropriate preparation and management of necessary resources, which does not contribute much to the system resistance. It was also noticed that modelling and simulations, as modern methods, are not a part of the forecasting process. The current economic situation influences Serbia's strategic orientation to increase reserves and stocks as the main source of supply in crisis situations. The existence of logistical resources and sufficient capacities also influences the choice of an adequate strategy, which was clearly shown in the Serbian case during the epidemic. The paper highlights the positive aspects and makes recommendations that could improve the organization and management of logistical support to crisis situations in Serbia, especially in terms of resilience, but also flexibility.*

***Keywords:** crisis situation, national logistics, logistics resources, management, planning, decision making*

Бојан КУЗМАНОВИЋ*

Проф. др Срђан БЛАГОЈЕВИЋ**

Војна академија, Универзитет одбране, МОРС

ДОИ: 10.5937/bezbednost2103097K

УДК: 323.26(410.7)

Прегледни научни рад

Примљен: 14. 12. 2020. године

Ревизија: 8. 11. 2021. године

Датум прихватања: 1. 12. 2021. године

Значај политичке димензије оружане побуне на примеру Северне Ирске

Апстракт: Као највећа колонијална сила, Велика Британија се током периода деколонизације Азије и Африке суочила са већом побуњеничком активношћу него било која друга западна сила. Најзапаженији је био њен успех у борби против побуњеника у Малезији. Међутим, стечена искуства нису била довољна да осигурају успех у супротстављању политичком насиљу на унутрашњем плану – колонизација, економско искоришћавање и примена силе против аутохтоног католичког становништва узроковали су политичко окупљање Ираца око идеје једнакости међу грађанима. Чак ни након губитка дела територије (формирања Републике Ирске) 1921. године, влада у Лондону није променила политику према католичком становништву, већ је наставила са наметањем протестантизма и политичким насиљем према делу својих грађана, што је довело до заоштравања унутрашњих односа међу друштвеним групама. „Невоље“ које су задесиле државу у периоду од 1968. године до 1998. године биле су неизбежне. Побуњеници су одлучили да политику воде другим средствима.

Предмет овог рада је разматрање политичке димензије оружане побуне, као специфичне друштвене и политичке појаве, на примеру Северне Ирске. У раду је извршена структурално-функ-

* bojank.kuzma@gmail.com - студент докторских студија на Војној академији Универзитета одбране, Београд

** Ванредни професор, на Војној академији, Универзитета одбране, Београд

ационална анализа битних чинилаца оружане побуне у Северној Ирској и систематизована су доступна сазнања о друштвено-политичким условима који су допринели настанку и развоју побуне, као и последицама које је тај случај оставио на праксу решавања оваквих и сличних конфликта.

Кључне речи: политика, побуна, оружана побуна, противпобуњеништво.

Увод

Обухват синтагме „политичка димензија“ веома је широк, пре свега због раширености, практичности, еластичности и дијалектичности појма политике. За потребе овог рада користићемо дефиницију професора Јована Мирића, који политику одређује као „институционалну друштвену моћ посредовања међу интересима, али и као борбу да се таква моћ задобије, или да се на њу делује“ (Милосављевић, Радосављевић, 2000: 23). Та дефиниција обухвата оба основна и за наше истраживање значајна елемента појма политике – пре свега њен статички део, у којем се препознају систем и поредак, али и њен (за наше истраживање битнији) динамички део, у којем се политика посматра као процес, активност, утицај, власт и борба за расподелу моћи. С обзиром да је у пракси тешко наћи решење које у потпуности задовољава све стране, политика је у суштини ривалитет, па потенцијалних решења за неки проблем може бити онолико колико има појединаца у друштву. Према томе, политика је нужно везана за конфликте, али без ње није могуће разрешити друштвене противуречности и сукобе. Ако не постоји воља за компромис, људи при решавању проблема (у спровођењу политике), на свим нивоима од личног до системског (државног и међудржавног), неретко прибегавају насиљу, које у овом случају оправдано заслужује епитет „политичко“.

У истраживачком дискурсу политичко насиље дефинисано је као претња или наношење физичке штете људима ради достизања политичког циља (Schwarzmantel, 2011: 13–14; Матић, 2016: 250). У ширем друштвено-социолошком смислу, насиље представља употребу силе да би се изнудило одређено понашање људи противно њиховој вољи, односно одређен резултат (Бериша, 2013: 165). Дакле, насиље представља друштвену делатност, а сила је средство (Симеуновић, 1989: 37) којим се постиже остваривање циљева.

Иако су ирски побуњеници прихватили насиље као средство за постизање својих циљева, након више неуспешних оружаних побуна против централне власти схватили су да борба оружјем није довољна. Удружени у политичку организацију Шин фејн (ир. *Sinn Fein* – ми сами), успели су да одреде која је то опасност против које се боре, шта је референтни објекат безбедности, ко штити безбедност и, што је најважније, која су то средства односно мере којима се она штити (Ејдус, 2017: 30). Потоња мобилизација снага на политичком нивоу и проширивање и продубљивање поља сукоба довели су до одређених позитивних ефеката, посебно за становништво у Северној Ирској, које је поднело највећи терет током тридесетогодишње ескалације сукоба (оружане побуне) у 20. веку. Због тога у политичком дискурсу већине становника Ирске реч *самосталност* заузима посебно, можда чак и централно место. Они који одлучују о политичким питањима становника католичке вероисповести Републике Ирске и Северне Ирске, самосталност изједначају са егзистенцијом, безбедношћу и слободом. Разлог за такво, идентитетско, одређење једног народа јесу супротстављени национални и верски интереси и незаборављена искуства у вишевековној борби против наметнуте власти Уједињеног Краљевства.

Ради систематског научног проучавања политичког доприноса побуњеничкој и противпобуњеничкој борби током решавања ирског питања у Уједињеном Краљевству Велике Британије и Северне Ирске, искоришћен је Милосављевићев модел истраживања политичких појава (Милосављевић, 1980: 49 и Милосављевић, Радосављевић 2000: 77). Тај модел обухвата шест битних чинилаца сваке друштвене појаве (услове, субјекте, мотиве, делатности, методе и ефекте). Циљ овог рада је и систематизација постојећих сазнања о политичкој димензији оружане побуне у Северној Ирској. Радови о тој оружаној побуни нису малобројни, али налази истраживача умногоме зависе од времена и места (региона, државе) у којем су стварани, као и од теоријског али и идеолошког опредељења истраживача (Pringle, 1997: 287). Због тога у приступима аутора често мањка објективности, непристрасности и међусобне сагласности, јер су закључци и ставови формиран под снажним утицајем парадигми окружења, владајућих идеологија, опозиционих тежњи, сопствених интереса и интереса друштвених, религиозних и политичких групација којима аутори припадају.

Развој оружане побуне у Северној Ирској

Ирска је острво у северном Атлантику, западно од Велике Британије, површине од око осамдесет четири хиљаде квадратних километара. Треће је по величини острво у Европи. Аутохтоно становништво је примило хришћанство у 5. веку, али су након освајања започетог у 12. веку, а завршеног четири века касније, Британци као нови владари отпочели са спровођењем политике протестантског успона (McGarry, 2002: 451). Због тога аутохтоно становништво никада није потпуно прихватило британске власти, а колонијални однос британских монарха само је продубио постојећу поделу између друштвених група, тј. између католичког и протестантског становништва Ирске. Политичка неједнакост (пре свега), која је произилазила из колонијалног односа ова два субјекта, условила је развој сукоба који је током времена мењао форму, али који латентно траје и данас.

Описани услови су додатно појачани непрекидном економском експлоатацијом и наметањем протестантизма из којег су произилазиле неједнаке животне шансе и разлике у друштвеном положају припадника наведених друштвених група. Просперитет, развој, остваривање интереса и развој културе били су резервисани за протестанте (Fay, et al., 1999: 97), док су католици постајали све сиромашнији и незадовољнији.

Током 17. века, прва мера коју је држава применила ради повећања броја лојалних грађана и ојачања централне власти била је колонизација. Како би се протестантски досељеници заштитили, 1691. године донесен је и низ закона којима су знатно ускраћене политичке и економске слободе католичком становништву у Ирској (Потпарих., et al., 2015: 31). Те мере су додатно подстакле аутохтоно становништво на побуну. Након низа мањих и неуспешних побуна, 1798. године подигнут је устанак. Устанак је угушен, а Британска влада га је искористила за доношење Закона о уједињењу из 1801. године (по угледу на Закон о унији између Енглеске и Шкотске из 1707. године) и проглашено је Уједињено краљевство Велике Британије и Ирске¹. Одговор народа на формално присвајање територије била је оружана побуна из 1803. године, која је такође угушена силом, а политички притисци и економско искоришћавање су настављени. Додатно, као последица колонијалног односа

¹ Које је са тим државним уређењем трајало до 1914. године.

и протеривања непослушних сељака, након низа неродних година и заразе кромпира (тада примарне прехранбене намирнице), број непослушних је смањен јер је више од пола милиона становника Ирске умрло, а два милиона се иселило у Америку.

Може се закључити да је општа ситуација у Ирској током 17, 18. и 19. века била веома лоша. Сиромаштво, непризнавање вере (протестанизам је био званична државна религија), дискриминација у запошљавању, образовању и условима становања, као и дугогодишње суспендовање основних политичких права (право гласа је, на пример, било повезано са поседом, чији су власници већином били Енглези), довели су до политичког буђења, а затим и до организовања Ираца крајем 19. и почетком 20. века. Различити покрети за потпуно независну Ирску сјединили су се 1905. године у организацију под називом Шин фејн (ир. *Sinn Fein* – ми сами), која је, предвођена Артуром Грифитом, одмах почела политичку борбу за изједначавање права католика и протестаната.

Иако је либерална влада премијера Херберта Аскинта 1912. године препознала политички моменат за деловање и могуће последице неделовања, а затим предложила и у парламенту Уједињеног Краљевства 1914. усвојила Закон о самоуправи Ирске, дугогодишње расправе и већање о усвајању закона довеле су до заоштравања унутрашњих напетости међу народом који се почео делити и организовати у наоружане групе. Протестантски алстерски добровољци, с једне стране, и католички ирски добровољци, с друге стране, почели су да се међусобно сукобљавају. Коначно, чланови Ирског републиканског братства и организације Шин фејн подигли су у Даблину 1916. године тзв. Ускршњи устанак.

Седма по реду побуна против британске окупације била је прва у којој су јавно изнети политички циљеви побуњеника: једнака права грађана, религијске и грађанске слободе за све и једнаке могућности за све грађане.² Ускршњи устанак је након шестодневног отпора угушен, учесници су сурово кажњени, а ирско питање је у други план потиснуо Први светски рат. Резултат гушења устанка силом било је додатно радикализовање бројних Ираца који су се окренули странци Шин фејн. На следећим британским парламентарним из-

² Ускршњи проглас Републике Ирске, објављен пре Ускршњег устанка, доступан је на: <https://www.independent.ie/irish-news/1916/the-rising-explained/the-proclamation-and-what-it-stands-for-34267711.html> <https://www.independent.ie/irish-news/1916/the-rising-explained/the-proclamation-and-what-it-stands-for-34267711.html>, доступан 26. 9. 2020.

борима, 1918. године, Шин фејн је освојио 70% свих ирских места у парламенту. Представници странке су се потом окупили у Даблину и 21. јануара 1919. године донели Декларацију о независности Ирске. Тај датум се званично узима за почетак оружане побуне против централне власти односно ирског рата за независност.

Сукоб присталица странке Шин фејн и њеног радикалног (војног) крила организованог у Ирску републиканску армију са британским властима имао је све одлике оружане побуне за ослобођење од колонијалних власти. Побуњеници су користили герилску тактику против представника власти (најчешће војске и полиције) у изолованим областима. Поред побуњеничких, јавиле су се и паравојне формације лојалне држави, и на обе стране било је ликвидација цивила, застрашивања, отмица и других облика насиља. Примирје је проглашено у јулу 1921. и након преговора, у децембру исте године, постигнут је компромисни Англо-ирски споразум, којим је Ирска подељена на независни јужни део (Ирску Слободну Државу) и Северну Ирску.

Северни део Ирске остао је под британском влашћу, са подељеним становништвом католичке и протестантске вероисповести (Drohan 2017: 152). Пошто ниједна страна није била задовољна споразумом, избио је кратак грађански рат на територији новоформиране ирске државе, а педесет година касније и сукоб протестаната и католика у Северној Ирској.

Сагледавајући општедруштвене, друштвено-економске и друштвено-политичке односе у Ирској, може се закључити да је вишевековни колонијални однос власти проузроковао раслојавање друштва и поделу на две друштвене групе. Ускраћивање права својине и онемогућавање учешћа католика у производњи добара, промету робе и расподелу добити, изазвали су незадовољство које је резултирало сиромаштвом, исељавањем становништва, политичким и оружаном организовањем и супротстављањем властима. У таквим условима, даље радикализовање политички већ опредељеног, подељеног и организованог становништва у годинама које следе било је очекивано.

Мотиви, као чиниоци који покрећу појединце или групе на деловање, играју велику улогу у обликовању интереса и циљева јер су засновани на потребама (физиолошке потребе, безбедност, развој и сл.). Након дугогодишње незадовољности потреба и дис-

криминације у политичкој, економској, образовној и културној сфери, као интерес око којег су се окупили грађани католичке вероисповести јавила су се једнака права свих грађана. Из формулисаног заједничког интереса израсли су јасни циљеви које је требало достићи, а који су се тицали религијских и грађанских слобода и једнаких могућности за све грађане.

Овако устројени мотиви, интереси и циљеви допринели су формирању и јачању базе побуњеника, што је шездесетих година прошлог века довело до појаве простих облика политичког насиља као што су претња силом, принуда, притисак, политичка убиства, атентати и диверзије. На те активности побуњеника, које су тестирале постојећи политички систем, држава није одговорила адекватно, те су се појавили и сложени облици политичког насиља (нереди и немири), који су затим довели до развоја оружане побуне. Немири који су у то време захватили Северну Ирску праћени су великим миграцијама – људи су се због застрашивања и физичких напада пресељавали у подручја са већинским становништвом сопственог верско-политичког опредељења. У наредним годинама описана сегрегација је довела до повећања броја етничких сукоба, политичких убистава и атентата. Догађања на острву тада нису привукла велику пажњу јер су се, након Другог светског рата, умножиле агресивне реакције власти на поступања грађана и повећао се број насилних реаговања друштвених група и унутардржавних конфликата уопште (Duru, Rustad, 2018).

Резултат социјалних сукоба током шездесетих година прошлог века није био задовољење потреба ни интереса (једнака права грађана), а још мање циљева (религијске и грађанске слободе и једнаке могућности за све грађане), већ оштрија подела грађана на „нас“ и „њих“, што је довело до још веће радикализације побуне. Подела је била тако јака да није било неопредељених. Такво стање се могло очекивати, пре свега због карактеристичног понашања појединаца у групи – јављају се солидарност, сарадња и подршка. То је посебно случај ако незадовољство или лоши услови дуго трају, јер се тада кохезивност групе повећава па појединци престају да размишљају као индивидуе и сопствене процене и вредности замењују групним, пре свега да не би били окарактерисани као нелојални. Последица такве хомогености довела је до радикализације циљева групе, који су седамдесетих година прошлог века претворени у сепаратистичке.

Променљивост интереса и циљева као једна од карактеристика побуњеништва пратила је и оружану побуну католика у Уједињеном Краљевству. Држава је пропустила прилику да уочи ту промену, иако су се циљеви јасно и јавно од политички уобичајених (једнака права грађана, религијске и грађанске слободе и једнаке могућности за све), кретали ка политички радикалним (отцепљењу дела територије), што је био јасан индикатор погоршања ситуације.

Почетна фаза развоја оружане побуне завршена је шездесетих година прошлога века. Друштво у Северној Ирској било је спремно за промене. Друштвено-политички услови, али и јасно формулисани мотиви, интереси и циљеви главних актера ојачали су базу побуњеника и омогућили њихово организовање у грађанска удружења. Удружења су омасовљена и успела су да прибаве спољну подршку, нарочито подршку респектабилне ирске дијаспоре. У мобилизацији средстава искористила су велику ирску дијаспору, па је дошло до повезивања са сличним организацијама у иностранству, као што је „Покрет за права грађана“ у Сједињеним Америчким Државама који је на сличан начин покушавао да се избори за грађанска права црнаца у Америци. Као сврсисходан метод политичког рада изабране су друштвене иницијативе, које су имале за циљ признавање основних грађанских слобода (слободу говора, право на информисање, и сл).

Карактеристике политичке борбе могу се описати кроз активности „Северноирске асоцијације за цивилна права“. То удружење грађана основано је 1967. године, а његови политички циљеви били су пре свега измена изборног система у делу који се односио на одређивање граница изборних јединица (енг. *Gerrymandering*). Наиме, границе општина су одређиване од избора до избора, у зависности од расподеле популације, како би се омогућило стварање протестантске изборне већине. Затим, инсистирали су на увођењу принципа „један човек један глас“, јер је глас власника фирми, већином протестаната, вредео више гласова (у зависности од величине фирме и пореза који је плаћао држави). Захтевали су и спречавање дискриминације при запошљавању у државним фирмама и додели јавних (државних) станова у закуп, као и распуштање специјалне протестантске резервне јединице полиције и укидање Закона о цивилним властима, који је донет у парламенту Северне Ирске још 1922. године.

Тај акт, који је ступио на снагу убрзо након отцепљења Републике Ирске и формирања Северне Ирске, давао је овлашћења властима Северне Ирске да предузимају „све потребне мере“ ради очувања

реда и мира у том делу Уједињеног Краљевства. Локалне власти су на основу тог акта и процене лојалистичких власти „законски“ примењивале мере као што су расељавање, увођење полицијског часа, забрана окупљања, забрана рада неподобних гласила и забрана формирања и рада појединих група грађана. У тако тешким условима политичке борбе чланови удружења грађана су мирним протестима, бојкотима, демонстрацијама и прогласима скретали пажњу власти на свој проблем. Ипак, до политичке сарадње са представницима власти није дошло, јер њихове политичке активности нису ушле у правцу компромиса, усаглашавања интереса и придобијања друге стране. Уместо тога су за методе политичке борбе изабрали принуду, вршење притиска и друге видове политичког насиља. Најчешћа мера власти је била интернација, тј. затварање политичких активиста без суђења и физичко одвајање друштвених група подизањем зидова између енклава. Те мере су додатно подстакле становништво, па су и они који у почетку нису излазили на протестне маршеве почели да учествују у све масовнијим демонстрацијама.

Активности на терену координирала је и усмеравала странка Шин фејн, као политичко крило националног покрета ирских републиканаца у Републици Ирској и Северној Ирској, и Ирска републиканска армија (ИРА), као његово војно крило. Међутим, како протести нису давали очекиване резултате, дошло је до поделе на „Званични Шин фејн“ и „Званичну ИРА“, с једне стране, који су заговарали наставак мирне борбе, и „Привремени Шин фејн“ и „Привремену ИРА“, који су заговарали екстремнији приступ. Тај догађај је означио прелазак побуњеништва из развојне у офанзивну фазу и политика се почела водити другим средствима. Привремена ИРА отпочела је са подметањем бомби и герилским нападима на представнике власти, полиције и војске, па је одговор протестаната, поред употребе војске и полиције, било и формирање добровољачких јединица грађана, међу којима се истичу Удружење за одбрану Алстера и Алстерске добровољачке снаге, које су спроводиле насиље (напади на католичка насеља, претње грађанима, неовлашћена хапшења) против католичке заједнице (Потпарић., et al., 2015: 31).

Сукоб је постао посебно интензиван 1972. године након тзв. Крваве недеље, када је британска армија отворила ватру на учеснике протестног марша у Лондондерију и тако убила 13 ненаоружаних протестаната (McCleery, 2016: 967). Иако је суспендована локална управа и успостављена директна управа из Лондона, која је траја-

ла више деценија, виновници овог инцидента никада нису кажњени (Beggan, 2009: 706). Инцидент је појачао сепаратистичка осећања, олакшао мобилизацију грађана у саставе Привремене ИРА и постао увод у серију терористичких напада (Saville, et al., 2015: 100). Католици су за остварење својих циљева изабрали тактику ескалације насиља и тероризам као средство. Исте године ИРА је извела терористичку акцију (Крвави петак), током које су експлодирале 22 бомбе широм Белфаста. Мето су биле банке, хотели, железничке станице, мостови, барови, јавне гараже аутобуски депои, раскрснице, а током нешто више од сат времена, колико је акција трајала, страдало је девет, а рањено више од 130 људи. Спирала насиља се више није могла зауставити. Уследила је војна кампања и репресивна реакција државе (Beggan, 2009: 722), што је за последицу имало интензивирање активности паравојних формација на обе стране.

Конфликт који је због тога уследио, и који је са мањим прекидима трајао три деценије, од 1968. до 1998, називан је оружаном побуном, сукобом ниског интензитета и герилским ратом, а познат је и под описним називом „Невоље“ (енг. *The Troubles*). Главни актери су биле паравојне организације побуњеника (Привремена ИРА, Ирска национална ослободилачка армија), с једне стране, и паравојне организације лојалиста, с друге стране (Алстерске добровољачке снаге, Алстерски одбрамбени савез), као и британска војска и полиција. Сукоб је проширен са простора Северне Ирске на територију Енглеске и Републике Ирске, где су у већим градовима припадници Ирске републиканске армије, с једне стране, и лојалистичке паравојне снаге протестаната, с друге стране, изводили терористичке нападе. У тридесетогодишњем сукобу је погинуло преко 3.600 људи, од чега је око половина бораца (снаге безбедности државе – 1.023, снаге паравојних организација – 440). Од цивилних жртава скоро две трећине су католици. Око 35.000 људи је расељено због застрашивања, а додатних 50.000 је повређено у сукобима (Goeke-Morey, et al, 2014: 285). Сукоб је завршен у априлу 1998. Споразумом из Белфаста (Споразум на Велики петак)³, а сматра се победом противпобуњеничких снага јер циљ побуњеника (сецесија дела територије Уједињеног Краљевства и стварање Уједињене Ирске) није постигнут.

3 https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IE%20GB_980410_Northern%20Ireland%20Agreement.pdf, доступан 26. 9. 2020.

Ефекти сукоба и модел политичког решења

Анализа побуњеништва у Северној Ирској потврђује значај политичког аспекта сукоба. Чињеница је да су се са оружаном побуном, као обликом политичког насиља, сусретале многе државе. Током свог друштвеног развоја, у већем или мањем обиму, искуства са оружаном побуном имале су и Русија, и Америка, али и Француска, Шпанија и Турска, као и многе друге државе, међу којима је и Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске. Велика Британија је педесетих година прошлог века постигла значајан успех у супротстављању оружаног побуну комуниста у Малезији (Amos et al., 2006: 155), што је посебно добро описано у књизи Сер Роберта Томпсона „Пораз комунистичког побуњеништва: Лекције из Малезије и Вијетнама“ (енг. *Defeating Communist Insurgency: Lessons from Malaya and Vietnam*). Борба се заснивала на офанзивној употреби оружаних снага, а цео случај је у западним земљама прихваћен као доктринарни образац за употребу државних снага у супротстављању оружаног побуну.

Међутим, у случају Северне Ирске, предност у ресурсима, сегрегација и интернација уз употребу оружаних снага, уништавање противничких ресурса и борбене операције војске против побуњеника нису давале резултат. Чињеница да је до исхода који задовољава обе стране дошло тек након значајнијих резултата на политичком плану потврђује нашу полазну претпоставку да сукоб не би могао бити окончан без проналажења обострано прихватљивог политичког решења. За решавање дугогодишњег сукоба у Северној Ирској кључни су били процеси политичког усаглашавања и трагања за адекватним моделом помирења, дипломатске активности и побољшање социоекономских услова. На тактичком (локалном) нивоу то су била улагања у образовање и запошљавање, побољшање животног стандарда и реформа локалних власти. Чињеница да проналажење политичког компромиса увек подразумева одустајање супротстављених страна од сопствених интереса и циљева, или неких њихових сегмената, говори да је постизање компромиса сложен политички и друштвени процес који захтева зрелост и адаптивност државе и друштва.

Значајна је била и примена тада новог принципа за решавање сложених, дубоких и тешких друштвених сукоба, који је назван „једнакост уважавања“ (енг. *Parity of esteem*). Применом тог принципа супротстављене стране се доводе у ситуацију да уместо су-

кобљавања уђу у процес управљања већим бројем мањих сукоба и расправа о мањим проблемима на основу узајамно праведног и правичног приступа и уважавања (Кутлешић, 2019: 11). Примена тог принципа је изузетно значајна јер је дуготрајне друштвене сукобе тешко решити једним преговорима и једним споразумом који би обухватио све проблеме и задовољио све стране. По окончању оружане побуне 1998. године, након Споразума из Белфаста, обе стране су се сматрале победницима, јер је политички договор био производ компромиса и уважавао је интересе и једне и друге стране. Тај споразум обухвата два још увек активна споразума. Један је склопљен између свих значајних партија у Северној Ирској, а други између Републике Ирске и Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске. Ти споразуми предвиђају забрану примене насиља, повлачење војних јединица са територије Северне Ирске, локалну владу која се заснива на подели власти између протестаната и католика, скраћивање затворских казни затвореницима осуђеним због конфликта, реформу полиције (успостављање цивилне контроле), разоружање и распуштање паравојних формација и признање права на самоопредељење (условно уз сагласност већине). Такође, Република Ирска мора из свог устава да избаци чланове који предвиђају уједињење са Северном Ирском, али има право да учествује у раду заједничких комисија парламента.

Коначно, пажњу привлачи и чињеница да, и поред великог броја жртава и дугог трајања, у оружани сукоб у Уједињеном Краљевству ни у једном моменту нису биле укључене Уједињене нације или нека друга глобална или регионална међународна организација. Иако је Република Ирска предлагала долазак међународних снага, Уједињено Краљевство је сукоб сматрало унутрашњим питањем и до ангажовања међународних снага није дошло.

Закључак

Пример активности католичких побуњеника и протестантских лојалиста у дугој половини двадесетог века потврђује либералан став да политичко и економско уређење може позитивно деловати на умањење напетости између друштвених група, али и реалистичко становиште да је целокупна област безбедности политичка, као и Галулину констатацију да је супротстављање оружаном

побуни осамдесет посто политичка борба, а само двадесет посто војничка борба (Галула, 1966: 63).

С аспекта побуњеника, из анализираног случаја се може закључити да су активности у политичкој димензији оружане побуне прво довеле до погоршања ситуације, а затим до успеха у постизању дела циљева. На то указује запажање да је политичко организовање грађана ради промене друштвених услова изазвало политичко насиље државе према грађанима, што је допринело развоју оружане побуне. Међутим, након упорне и истовремене вишедценијске оружане и неоружане (политичке) борбе, резултат није изостао, јер политички споразум предвиђа локалну владу, признање права на самоопредељење, повлачење војних јединица, скраћивање затворских казни и право Републике Ирске (суседне државе) да учествује у раду заједничких комисија парламента.

С аспекта снага државе, из анализираног случаја се такође може закључити да су активности у политичкој димензији оружане побуне прво довеле до погоршања ситуације, а затим до успеха у постизању дела циљева. На то указује запажање да примена насиља од стране државе према једној друштвеној групи ради насилног потискивања или промене идентитета, као ни разни облици строге централизације власти, не доприносе стабилности на терену. Напротив, најчешће доприносе јачању осећања солидарности унутар угрожене друштвене групе, као и њеној сарадњи са другим угроженим друштвеним групама и међународним субјектима. Ако незадовољство или лоши економски услови дуго трају, хомогеност групе се повећава па појединци престају да размишљају као индивидуе и постају спремни да одустану од дела сопствених интереса и циљева у корист заједнице. Осећај забринутости и страха за сопствену безбедност даље води ка радикализовању политичке борбе. Тиме се директно доприноси преласку на реалполитички (клаузевицевски) начин остваривања политичких циљева, јер се културни, економски, социјални и политички интереси свде на само један – опстанак. Ипак, након почетног (доктринарног) приступа у коме је ангажовање војске за реализацију полицијских задатака као што су хапшење, интернација и одржавање јавног реда и мира изазвало вишедценијску нестабилност (Alderson, 2009: 29, Mackinlay et al., 2008), пракса је промењена. Тако изазвана адаптација политичког система Уједињеног Краљевства на промене (деколонијација, демократизација, једнакост права грађана и сл.) потврдила је чињени-

цу да тврда моћ као средство за постизање циљева више нема пре-судан утицај, а смиривање ситуације и спречавање сецесије дела територије донели су обострано прихватљив политички споразум.

Осим ескалацији овог сукоба, политика је допринела и његовом решавању, с тим што се до решења дошло тек након укључивања свих заинтересованих страна у политички процес, уз међусобно уважавање. Иако се, историјски посматрано, ради о модерном добу, значајна је и чињеница да је било потребно доста времена и жртава са обе стране да би се уочила неефикасност насилних метода, што је коначно и условило другачији приступ у проналажењу решења.

Литература

1. Alderson, A. (2009). *Countering Insurgency*. British Army Field Manual, Volume 1 Part 10.
2. Amos, J. F. et al. (2006). *Counterinsurgency FM 3-24*. Field Manual HQ Department of the Army, Washington, DC.
3. Beggan, D. (2009). Understanding Insurgency Violence: A Quantitative Analysis of the Political Violence in Northern Ireland 1969–1999. *Studies in Conflict & Terrorism*, 32(8): 705-725.
4. Beriša, H. (2013). Osnovna obeležja političkog nasilja. *Vojno delo*, 65(2): 165-201.
5. Drohan, B. (2017). *Brutality in an Age of Human Rights: Activism and Counterinsurgency at the End of the British Empire*. Cornell University Press, NY.
6. Dupuy, K., Rustad, S. A. (2018). Trends in armed conflicts, 1946–2017, *Conflict trends*, No 05, Peace Research Institute Oslo (PRIO), <https://www.prio.org/publications/11181>. доступан 10.11.2020.
7. Ејдус, Ф. (2017). *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*. Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд.
8. Fay, M. T. et al. (1999). *Northern Ireland's Troubles: The human Costs*. Pluto Press in association with the Cost of the Troubles Study, London.
9. Galula, D. (1964). *Counterinsurgency warfare: theory and practice*. Praeger Security International, Westport, Connecticut, London.
10. Goeke-Morey, C. M., et al. (2015). Predictors of Strength of In-Group Identity in Northern Ireland: Impact of Past Sectarian

- Conflict, Relative Deprivation, and Church Attendance. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 25: 283–295.
11. Кутлешкић, В. (2019). О неким моделима за решење статуса Косова и Метохије. *Страни правни живот*, 63 (2): 5–15.
 12. Lord Saville of Newdigate, chairman, Hoyt W., Toohey J. (2015). *Independent report, Report of the Bloody Sunday Inquiry – ‘Saville Report’*, Published by TSO (The Stationery Office), the House of Commons. <https://www.gov.uk/government/publications/report-of-the-bloody-sunday-inquiry>. доступан 23.11.2020. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/279133/0029_i.pdf
 13. Mackinlay, J., Al-Baddawy, A., (2008). *Rethinking COIN*. RAND Corporation. Santa Monica, CA.
 14. Матић, Г. (2016), *Политички деликти – атентат и побуна*. МЦ „Одбрана“, Београд.
 15. McCleery, M. J. (2016). Randall Collins’ forward panic pathway to violence and the 1972 Bloody Sunday killings in Northern Ireland. *British Journal of Politics & International Relations*, 18(4): 966-980.
 16. McGarry, J. (2002). ‘Democracy’ in Northern Ireland: experiments in self-rule from the Protestant Ascendancy to the Good Friday Agreement. *Nations and Nationalism* 8 (4): 451–474.
 17. Милосављевић, С. (1980). *Истраживање политичких појава*. Институт за политичке студије факултета политичких наука, Београд.
 18. Милосављевић, С., Радосављевић, И. (2000). *Основи мето-до-логије политичких наука*. ЈП Службени гласник, Београд.
 19. Потпарић, В., Гвозденовић, И., Павловић, И. (2015). Анализа решавања друштвених конфликта у земљама западне Европе и Балкана. *Војно дело*, 5: 19–56.
 20. Pringle, D. G. (1997). Review article: Objectivity, bias, and insight – recent perspectives by outsiders on the conflict in Northern Ireland. *GeoJournal*, 43(3): 287–291.
 21. Симеуновић, Д. (1989). *Политичко насиље*. Радничка штампа, Београд.
 22. Schwarzmantel, J. J. (2011). *Democracy and Political Violence*. Edinburgh University Press.

The Significance of the Political Dimension of Armed Rebellion on the Example of Northern Ireland

Abstract: *At the beginning of the last century, after several unsuccessful armed uprisings against the central government, insurgents in Ireland realized that the fight with weapons was not enough and united in the political organization Sinn Fein (Irish: Sinn Fein - "We ourselves"), respecting the security grammar (Ejdus, 2017: 30), they managed to determine what was the danger they are fighting against, what was the reference object of security (what was endangered), who was the one who protected security (subject of security) and most importantly what were the means or measures to protect security. The subsequent mobilization of forces at the political level, the expansion and deepening of the conflict led to success, especially for the population in Northern Ireland who bore the brunt during the second thirty-year escalation of the conflict (armed insurgency) in the 20th century.*

The activities of Catholic rebels and Protestant loyalists in the second half of the twentieth century (from 1968 to 1998) confirmed the liberal view that political and economic order reduces tensions between social groups, but also the realistic view that the entire field of security is political, as well as Galula's statement that opposing an insurgency is eighty percent a political and only twenty percent a military struggle (Galula, 1966: 63).

Rebel approach, motives, interests and goals, as well as the conditions (environment) were such that the repression and engagement of the army for the implementation of police tasks such as arrest, internment, maintenance of public order and peace (Alderson, 2009: 29), instead of contributing to solving conflict, in fact contributed to decades of instability. After this, the political segment of internal conflict gained importance because the military (hard) power, as a way of achieving goals (political results), did not have a decisive influence any more.

The weapons that led to success at the strategic (state) level were the processes of political reconciliation, improvement of socio-economic conditions and diplomatic relations with the Republic of Ireland. At the tactical (local) level, these were investments in education, employment, housing and local government reform. So it can be concluded that the political dimension used to have and still has the biggest significance in this and similar conflicts.

Keywords: *politics, rebellion, armed rebellion, insurgency, counterinsurgency.*

Проф. др Даница ВАСИЉЕВИЋ-ПРОДАНОВИЋ*
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
Универзитета у Београду
Маја ДЕНЧИЋ**

ДОИ: 10.5937/bezbednost2103113V

УДК: 316.64.:663.992(497.11+100)

Прегледни научни рад

Примљен: 12. 4. 2021. године

Ревизија: 25. 11. 2021. године

Датум прихватања: 1. 12. 2021. године

Друштвена реакција на употребу канабиса¹

Апстракт: У великом броју земаља у свету легализована је примена препарата на бази канабиса у медицинске сврхе. У неким земљама дозвољена је рекреативна употреба ове дроге. Ово је довело до јачања иницијатива за измене домаћег законодавства када је реч о контроли примене канабиса. Циљ овог рада је упознавање са актуелном политиком контроле примене канабиса и друштвене реакције на злоупотребу ове дроге у различитим државама. Циљ рада је, такође, стицање увида у резултате новијих научних истраживања која се баве испитивањем ефикасности и безбедности примене канабиса у медицинске сврхе. Ауторке сматрају да примена канабиса у медицинске сврхе није прихватљива све док не постоје валидни емпиријски докази о делотворности терапија заснованих на активним супстанцама ове биљке и установљени здравствени протоколи за њихову примену. Не постоје оправдани разлози за промене законске регулативе у Србији која се односи на употребу канабиса у „рекреативне“ сврхе. Либерализација „рекреативне примене“ канабиса могла би имати негативне последице по јавно

* vp.danica@gmail.com

** majadencic82@gmail.com студент докторских студија Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду.

1 Овај текст је настао као резултат рада на пројекту „Развој методологије евидентирања криминалитета као основа ефикасних мера за његово сузбијање и превенцију“, бр. 179044, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије. Руководитељка пројекта је проф. др Весна Николић-Ристановић.

здравље и безбедност, и отежати активности органа кривичног гоњења у превенцији и сузбијању злоупотребе дрога, као и борби против нарко-криминала.

Кључне речи: канабис, марихуана, медицински канабис, рекреативни канабис.

Увод

Канабис, познат и под називима марихуана, трава, пот, бад, ганџа, најчешће је злоупотребљавана дрога у свету. Активна хемијска једињења канабиса називају се канабиноиди и добијају се из три врсте биљака: *Cannabis sativa*, *Cannabis indica* и *Cannabis ruderalis*. Оне садрже различите концентрације тих једињења, од којих су најзаступљенији канабидиол (ЦБД) и делта-9-тетрахидроканабинол (ТХЦ), који је одговоран за психоактивно дејство канабиса (Archie, Cicullo, 2019). Највећи део психоактивних састојака налази се у цветовима женских биљака. Канабис се пуши у виду цигарета (џоинт), помоћу луле, водене луле (наргила, бонг), или замотан у лист дувана (блант). Користи се за припремање чаја или помешан са храном (колаци, бомбоне), у форми воска, смоле, хашишовог уља. За удисање испарења канабиса користе се различити вапоризатори, тзв. вејп уређаји (NIDA, 2020). Када се користи у медицинске сврхе, канабис се најчешће примењује у облику оралних капсула или спреја.

Терминологија која се често користи у контексту коришћења дрога („уживање дрога“, „рекреативна примена“ и сл.) неадекватна је и може имати прикривено одобравајуће значење. Може се створити утисак да је коришћење дрога (укључујући канабис) пожељна активност која доноси ужитак и задовољство, нешто што је прикладно за рекреацију. Рекреација је активност која се обавља у сврху задовољства, опуштања и унапређења квалитета живота у неком смислу. Овај појам је првенствено повезан са физичком активношћу, посебно оном која се одвија у природи и доприноси побољшању здравља. Дрога попут канабиса, која се користи у доколици, може довести до привременог осећања задовољства и опуштености, сексуалне стимулације, еуфорије, промена у перцепцији, али и до халуцинација, кардиоваскуларних, когнитивних и психомоторичких поремећаја, болести зависности, ризика по сопс-

твену сигурност и безбедност других, сукоба са законом. Особа под дејством канабиса је под повећаним ризиком да буде жртва насиља, силовања, крађе, да изазове саобраћајну несрећу, врши насиље итд. Шта од наведеног доприноси побољшању квалитета живота „рекреативног“ корисника? Дакле, са становишта превенције и контроле злоупотребе дрога, еуфемизам „рекреативно коришћење канабиса“ може се условно прихватити у академским дискурсима, али би га свакако требало избегавати и ограничити у медијским садржајима који су препуни тврдњи о чудотворним медицинским ефектима канабиса, бенефитима његове „рекреативне“ примене и погрешних интерпретација легализације ове дроге у свету на таласу борбе за људска права и слободе. Ако говоримо о дроги чије су поседовање и промет законом забрањени, као што је случај у нашој земљи, реч је о злоупотреби канабиса.

Према подацима ОУН за 2018. годину, процењено је да 192 милиона људи у свету користи канабис, што чини 3,9% глобалне популације старости 16–64 године. По броју корисника канабиса предњачи Северна Америка са 14,6% популације, затим Аустралија и Нови Зеланд (10,6%), и Западна и Централна Африка (9,3%). Највећи тренд пораста је забележен у САД, где је у периоду од 2009. до 2018. број корисника канабиса удвостручен. Када је реч о европским државама, највећу годишњу преваленцу на општој популацији имају Шпанија, Италија, Холандија и Велика Британија (UN Office on Drugs and Crime, 2020b). Посебно забрињавају подаци о злоупотреби канабиса у популацији младих. Истраживање спроведено 2019. у САД показује да је 35,7% ученика виших разреда колеца користило марихуану у претходних 12 месеци, 22,3% током претходног месеца, док 6,4% користи марихуану свакодневно (NIDA, 2020). Према подацима за 2018. годину, 19% (10,4 милиона) особа старосне категорије 15–24 године у земљама Европске уније користило је канабис у претходних годину дана, а 10% (5,5 милиона) у претходних месец дана (EMCDDA, 2020).

Марихуана је најчешће злоупотребљавана дрога у Србији. Према резултатима Националног истраживања о стиливима живота становништва Србије у 2014, канабис је током живота користило 7,7%, а у претходних месец дана 1,6% испитаника старости 18–64 година. Када је реч о млађој популацији (18–34 година), преваленца употребе канабиса у претходних месец дана је 3,4% (Килибарда и

сар., 2014). Истраживање спроведено коришћењем Међународне анкете самопријављивањем делинквенције на узорку од 1.344 ученика основних и средњих школа из Београда и Новог Сада показује да 22,1% ученика наводи да су конзумирали дрогу, док се 4,6% испитаника бавило продајом дроге, или су помагали другоме у продаји дроге (Ћопић, 2016). На илегално тржиште у Србији канабис се допрема балканским путевима дроге, а знатна количина се производи у домаћим илегалним лабораторијама. Према подацима истраживања Оташевића и сарадника (2019), илегална производња марихуане се одвијала у 92,5% илегалних лабораторија за производњу дроге које је полиција открила у периоду од 2003. до 2019. у Републици Србији (Оташевић и сар., 2019).

Последњих година дошло је до јачања иницијатива за измене домаћег законодавства када је реч о контроли примене канабиса за медицинске и „рекреативне“ сврхе. Циљ овог рада је упознавање са актуелном политиком контроле примене канабиса и друштвене реакције на злоупотребу ове дроге у свету, првенствено у европским државама и САД. Имајући у виду да последњих година велики број земаља дозвољава медицинску примену производа на бази канабиса, циљ рада је и стицање увида у резултате новијих научних истраживања која се баве испитивањем ефективности и безбедности примене канабиса у медицинске сврхе. Одговор науке на ова питања могао би бити основ за размишљање законодавца о легализацији примене медицинских препарата на бази канабиса у Србији.

Политика контроле употребе канабиса у неким земљама

Недавна одлука Комисије УН за опојне дроге о брисању канабиса из Табеле IV Јединствене конвенције УН о опојним дрогама из 1961. године, на препоруку Светске здравствене организације (СЗО), (UN Office on Drugs and Crime, 2020a), могла би имати утицај на промену политике многих земаља када је реч о медицинској и „рекреативној“ употреби канабиса. Треба напоменути да је одлука о рекласификацији канабиса донета тесним гласањем 27 према 25, при чему су земље попут Русије, Кине, Нигерије и Пакистана биле против, али је према оцени коментатора превагнуо интерес америчког и европског тржишта канабиса, за које се процењује да ће нарасти на више од 34 милијарде долара до 2025. године (Kwai,

2020). Занимљиво је да је Француска променила став и гласала за предлог, иако још увек није започет пилот-пројекат који је одобрио парламент ове земље, а чији је циљ да се установи оправданост медицинске примене канабиса. Прегласавање о овако важним темама показује да у свету не постоји сагласност по питању контроле употребе канабиса.

Податке о порасту броја корисника канабиса у појединим земљама у свету можемо довести у везу са променама политике контроле дрога и друштвеног реаговања на њихову злоупотребу. У великом броју земаља западног света легализована је примена препарата на бази канабиса у медицинске сврхе, а у неким и тзв. рекреативна употреба ове дроге. Од педесет држава САД, 33 је легализовало медицински канабис, док је у 11 омогућена рекреативна примена за особе старије од 21 године. У Канади се од 2001. године канабис може користити у медицинске сврхе, а од 2018. је особама старијим од 18 година дозвољена употреба „рекреативног“ канабиса (Hammond et al., 2021). У Европи је примена канабиса у медицинске сврхе регулисана на различите начине, при чему не постоји јединствена дефиниција медицинске примене. Према подацима из фебруара 2021, укупно 12 земаља, међу којима су Велика Британија, Немачка, Холандија, Пољска, Португал и Грчка, имају у потпуности законски регулисану област примене медицинског канабиса. Другу групу од 16 земаља чине оне које су омогућиле коришћење појединих медицинских производа на бази канабиса уз лекарски рецепт и под строго контролисаним условима, и оне које су одобриле пилот-пројекте за испитивање ефеката медицинске примене канабиса (Француска, Данска, Ирска). У 15 земаља, међу којима је и Србија, поседовање и промет ове дроге у медицинске сврхе су забрањени (Kohut, 2021).

Када је реч о „рекреативној“ примени, поседовање и промет канабиса су у скоро свим европским земљама законом забрањени. У земљама које имају мање рестриктивну политику, као што су Холандија, Шпанија, Швајцарска, Италија, поседовање ове дроге се сматра прекршајем који се углавном кажњава новчаном казном. У неким од ових земаља се обично толерише и не процесуира поседовање канабиса у мањим количинама за личну употребу. Постоје три облика ублажавања друштвене реакције према употреби канабиса: депенализација, декриминализација и легализација.

Депенализација подразумева непримењивање санкција прописаних за одређена кривична дела, односно толерисање понашања која се сматрају мање друштвено опасним и за која се процењује да не постоји јавни интерес за кривично гоњење. Декриминализација обухвата измене законодавства и пребацивање инкриминација из кривичноправне у прекршајноправну област, што подразумева промену поступка примене и ублажавање санкција за одређена дела. Легализација означава озакоњење неког деловања, које престаје да буде илегално у складу са законом и не подлеже санкционисању.

Француска има једну од најрепресивнијих политика контроле злоупотребе канабиса међу европским државама. Француско законодавство не прави разлике између „тешких“ и „лаких“ дрога, па се за коришћење канабиса може применити иста казна као и за коришћење кокаина. Поседовање канабиса је кривично дело, и у неким случајевима се може третирати као трговина дрогом, за шта је прописана новчана казна или казна затвора до десет година. Према новим прописима, који су ступили на снагу од септембра 2020, за коришћење или поседовање опојне дроге на јавном месту одређује се мандатна казна у износу од двеста евра. Прекршај бележи полиција електронском пријавом (Service-Public.fr, 2020).

Поседовање марихуане у Немачкој је забрањено Законом о опојним дрогама, и учинилац може бити кажњен новчаном казном или казном затвора. Примењујући начело опортунитета, тужилаштво може одустати од кривичног гоњења уколико процени да је кривица учиниоца мања, ако не постоји јавни интерес за кривично гоњење и ако учинилац поседује дрогу у малим количинама за сопствену употребу. Процена мале количине се врши у односу на концентрацију ТХЦ-а и различито се одређује у зависности од региона, па се тако у Баварској малом количином може сматрати до шест грама, док се у Берлину може толерисати до 15 грама марихуане. У неким регионима суд процењује шта се може сматрати малом количином у конкретном случају (Schlun & Elseven, n.d.).

Холандија се сматра земљом која има најтолерантнији однос према коришћењу канабиса, а у јавности постоји погрешно мишљење да је ова дрога легализована за рекреативну употребу. Холандски Закон о опојним дрогама забрањује поседовање марихуане, али се она може куповати у специјализованим кафеима (*coffee shops*) захваљујући политици толерисања лаких дрога. Другим ре-

чима, продаја лаких дрога у кафеима је кривично дело, али тужилаштво не покреће поступак за то дело. Такође, тужилац не покреће кривични поступак за поседовање дроге уколико количина није већа од пет грама, односно пет биљака канабиса (Government of the Netherlands, n.d.).

Изменама кривичног законодавства из 2011. Хрватска је декриминализовала поседовање дроге без намере стављања у промет, што је сада у сфери прекршајног права, које прописује новчану казну од 5.000 до 20.000 куна или казну затвора до 90 дана. Међутим, законом није одређена горња граница количине поседоване дроге изнад које се укључује кривичноправни механизам, већ се ово питање оставља процени судске праксе у конкретном случају (Herceg-Pakšić, Kovač, 2020).

Ефекти коришћења канабиса

Канабис је дрога са психоактивним дејством, које је последица деловања ТХЦ-а на канабиноидне рецепторе у мозгу. Канабис утиче на концентрацију, памћење, координацију покрета и перцепцију, доводи корисника у стање еуфорије, опуштености и смирености, али може изазвати и анксиозност, нападе панике или халуцинације. Марихуана која је коришћена крајем 1960-их година, у време бунта „деце цвећа“, садржала је релативно мали проценат ТХЦ-а (2–3%) у односу на концентрацију у цветовима канабиса који се производи данашњим технологијама узгајања (20–30%). Уља за вапоризацију екстрахована из канабиса садрже ТХЦ у концентрацији и преко 90%, што у великој мери повећава ризик од предозирања и друга штетна дејства ове дроге. Редовно коришћење канабиса може довести до поремећаја узрокованих употребом канабиса, а новија истраживања указују да 9% корисника развија зависност од ове дроге (NIDA, 2020).

Истраживања показују да је злоупотреба канабиса повезана са кардиоваскуларним и неуролошким поремећајима, попут структуралних и функционалних промена на мозгу, когнитивне дисфункције и поремећаја понашања. Кардиоваскуларни и неуролошки поремећаји чешћи су код млађе популације, која чини највећи део корисника канабиса (Archie, Cicullo, 2019). Дуготрајно пушење канабиса повезано је са респираторним проблемима и чешћим епи-

зодама хроничног бронхитиса, а када је реч о менталном здрављу, постоје значајни докази о статистичкој повезаности употребе канабиса и развоја схизофреније и других психоза, при чему су редовни корисници под највећим ризиком (НАСЕМ, 2017). Неколико истраживања је показало да управљање моторним возилом под дејством канабиса значајно повећава ризик од изазивања саобраћајне несреће са смртним исходом или са тешким повредама учесника у саобраћају (Asbridge et al., 2012; Rogeberg, Elvik, 2016).

Када је реч о медицинској примени канабиса, најчешћи нежељени ефекти су обично блажи и обухватају вртоглавицу, сува уста, мучнину, повраћање, умор, еуфорију, дезоријентисаност, поспаност, збуњеност, губитак равнотеже и халуцинације (Whiting et al., 2015). Такве налазе потврђује и студија спроведена у Тоскани, према којој су нежељени ефекти медицинске примене канабиса у највећем броју случајева блажи и пролазни. Аутори ипак саветују лекарима опрез због могућих нуспојава примене канабиса код старијих пацијената или компликованијих случајева изложености синергијском дејству лекова (Crescioli et al., 2020).

Медицинска примена канабиса

Иако се током претходних десетак година повећало интересовање истраживача за питања у вези са медицинском употребом канабиса, евидентан је недостатак налаза који говоре у прилог безбедности и ефективности његове примене. Голочорбин Кон и сарадници (2015) сматрају да активни састојци канабиса поседују потврђена лековита својства и да могу имати корисну примену у медицини и фармацији, али констатују да за нека од њих „не постоје урађене велике, контролисане клиничке студије које су неопходне да би ова једињења могла да се користе у рутинској клиничкој пракси“ (Голочорбин Кон и сар., 2015: 136). И други домаћи аутори су на сличном становишту, попут Рисимовића, који предлаже легализацију канабиса за медицинску употребу по узору на израелски модел, при чему би само овлашћени лекари могли да прописују рецепте за најтежа обољења (Рисимовић, 2018). Медицинска примена канабиса повезана је са мноштвом комплексних проблема који се односе на нестабилност једињења при излагању светлости, топлоти или ваздуху, различита фармакокинетичка својства у зависности од форме уноса препарата (капсуле, уља,

вапоризатори, гелови), интеракцију са лековима, недовољно испитано дејство (Lawson, Scheffer, 2018).

Заговорници употребе ове дроге у терапијске сврхе веома често посежу за паушалним тврдњама о чудотворном дејству канабиса у третману различитих обољења и стања, као што су епилепсија, канцер, параплегија, мултипла склероза, амиотрофична латерална склероза, АДХД (енгл. *Attention Deficit Hyperactivity Disorder*), аутизам, Алцхајмерова и Паркинсонова болест итд. Резултати досадашњих истраживања не иду у прилог таквим тврдњама или, у најбољем случају, нису у сагласности са њима. Метаанализа 79 случајних контролисаних студија са укупним узорком од 6.462 учесника (Whiting et al., 2015) показала је да постоје умерено квалитетни докази који подржавају примену канабиноида у третману хроничног бола (различитог узрока настанка) и грчева код мултипле склерозе и параплегије. Исто истраживање показује низак квалитет доказа о повезаности употребе канабиноида и побољшања стања попут мучнине и повраћања као последица хемотерапије, повећања телесне тежине код ХИВ инфекције, поремећаја спавања или Туретовог синдрома.

Када је реч о примени ЦБД у третману епилепсије, не постоје докази да се ова супстанца може препоручити као први избор у лечењу, пре свега због недовољне испитаности дејства и нежељених ефеката, постојања лекова прве и друге линије, као и трошкова израде пречишћених формулација ЦБД (Lawson, Scheffer, 2018). Неколико студија којима су испитивана аналгетичка својства канабиса није пружио довољно чврсте доказе за препоруку екстракта канабиса у третману пацијената са канцерозним болом (Brown, Farquhar-Smith, 2018).

Израел је почетком 1990-их, међу првим земљама у свету, донео законску регулативу за примену канабиса у третману појединих обољења и медицинских стања. Иако канабис није регистрован као лек, посебно лиценцирани лекари имају могућност да прописују пацијентима препарате на бази канабиса искључиво за индикована стања, у ситуацијама када конвенционална терапија не даје резултате. Израелски аутори (2018) наводе да се упоредо са применом канабиса ствара база података на основу истраживања и клиничких искустава. Међутим, они такође указују на недостатак контролисаних клиничких студија којима би се потврдила могућа корисност и безбедност деривата канабиса за медицинску примену. Према њима, највећи

број истраживања од укупно 734 индексирани на Пабмеду (*PubMed*) у периоду од 2010. до 2017. односи се на анкете о рекреативној употреби канабиса (Bar-Lev Schleider, Abuhasira, Novack, 2018).

Француски парламент је 2019. одобрио спровођење пилот-истраживања у трајању од две године како би се испитали ефекти медицинске примене канабиса на узорку од 3.000 пацијената. Због епидемије коронавируса почетак студије је одложен за 2021. годину. Идеја је да се у строго контролисаним условима дође до научних сазнања о ефектима канабиса код пацијената са тежим облицима епилепсије, неуропатским боловима, мултиплом склерозом, нежељеним ефектима хемотерапије и потребом за палијативним збрињавањем. Искључена је примена канабиса за пушење, а медикаменти ће бити аплицирани у форми уља канабиса, капсула и вапоризованих сушених цветова биљке (*Cannabis thérapeutique*, 2020). Република Ирска је 2019. одобрила петогодишњи пилот-програм који ће омогућити примену медицинских препарата на бази канабиса за пацијенте који су индиковани, у случајевима када стандардна терапија не даје резултате (*Gov.ie*, 2020). Сличан пројекат се спроводи од 2018. у Данској, која је припремила правни оквир за испитивање ефеката канабиса на пацијенте са различитим обољењима. Парламент је дао сагласност за четворогодишњи експериментални период, а држава је обезбедила домаћу производњу препарата на бази канабиса, које ће пацијенти моћи да набављају уз лекарски рецепт (*Health Europa*, 2019). Један од услова за укључивање у програм јесте да пацијент у периоду трајања терапије не сме да управља моторним возилом (*Cannabis Danmark*, n.d.), што указује на промишљање законодавца о ризицима медицинске употребе ове дроге.

Поједини аутори сматрају да случајне контролисане студије нису довољне за генерализацију налаза о ефективности третмана канабиноидима и предлажу допунску примену студија са доказима из реалног живота (*real world evidence*). Ове студије могу да пруже бољи увид у токсичност, дугорочну безбедност и нуспојаве примене канабиноида на већем, репрезентативном узорку. Према ауторима, садашња ситуација са недостатком квалитетних истраживања медицинске примене канабиса није задовољавајућа и може довести до његове непотребне примене и могућих штетних ефеката по пацијенте (*Shakeri et al.*, 2020).

Однос медицинске и рекреативне употребе канабиса

Истраживање спроведено у САД показује да је након легализације рекреативног канабиса дошло до пораста броја корисника у току месеца, повећања месечне учесталости коришћења и повећања броја случајева поремећаја употребе канабиса. Аутори сматрају да је то последица повећане доступности марихуане, смањења цене и промена у перцепцији ризика повезаних са употребом ове дроге (Cerdá et al., 2020). Употреба канабиса у САД је генерално у порасту код одраслих, а посебно је изражена код одраслих са високим степеном анксиозности, нарочито у државама са легализованим канабисом (Weinberger et al., 2020). Сличне налазе пријављују Макбејн (McBain) и сарадници, према којима државе САД које су легализовале медицински канабис имају већу преваленцу коришћења канабиса, месечног коришћења и поремећаја употребе канабиса код одраслих особа са повишеним нивоом дистреса у односу на државе у којима се канабис не може користити у медицинске сврхе (McBain et al., 2020).

Поједини истраживачи су испитивали повезаност између медицинске примене и злоупотребе канабиса. Једно истраживање спроведено у Израелу указује да изложеност испитаника наративним садржајима у којима пацијенти сведоче о позитивним ефектима канабиса на ублажавање здравствених тегоба индиректно повећава позитивне ставове, уверења и намере испитаника у погледу „рекреативне“ употребе канабиса (Sznitman, Lewis, 2018). Медијски приказ искустава пацијената са канабисом може имати снажан утицај на мишљење јавности о медицинској примени канабиса јер се прималац информације емотивно и когнитивно укључује у причу и поистовећује са пацијентом (Lewis, Sznitman, 2017, према Sznitman, Lewis, 2018). Имајући у виду налазе овог истраживања, са становишта превенције „рекреативне“ употребе канабиса веома је важно посветити пажњу начину на који се приказују информације о примени канабиса у медицинске сврхе. Ово је посебно значајно због склоности медија да површно и сензационалистички приступају темама које су медијски интересантне. О значају медија на формирање ставова о дрогама говоре и налази истраживања Љајића (2016), који наводи да 71,9% испитаника сматра да је најважнији фактор у превенцији наркоманије информисање младих путем медија о штетности психоактивних супстанци (Љајић, 2016). Уколико

се, насупрот томе, у медијима говори у прилог захтевима за легализацију марихуане у рекреативне сврхе, можемо очекивати супротан ефекат – повећање броја корисника канабиса и смањење перцепције штетности психоактивних супстанци.

Закључак

Последњих година је велики број земаља омогућио медицинску примену производа на бази канабиса, што је довело до јачања иницијатива за измене домаћег законодавства када је реч о контроли примене ове дроге. Поједини пацијенти у Србији који траже алтернативна средства за ублажавање здравствених тегоба суочавају су са изазовом да производе канабиса набављају нелегално, на црном тржишту, изложени ризику од преваре од стране добављача, ризику по здравље због сумњивог квалитета препарата и ризику од сукоба са законом због поседовања психоактивне супстанце и стигме корисника дроге. Ово су питања на која ће надлежна министарства у наредном периоду тражити одговоре. Чињеница је да канабис није лек, а налази новијих истраживања у свету не пружају поуздане доказе о његовој делотворности. Стога, ауторке овог рада сматрају да примена канабиса у медицинске сврхе није прихватљива све док не постоје валидни емпиријски докази о делотворности терапија заснованих на активним супстанцама ове биљке и установљени здравствени протоколи за њихову примену. Тек тада се може говорити о стварању законског оквира који би омогућио медицинску примену производа на бази канабиса у нашој земљи, под строго контролисаним условима.

Одлука Комисије УН за опојне дроге о рекласификацији канабиса, донета прегласавањем, показује да у свету не постоји сагласност по питању контроле употребе канабиса и да су одлуке засноване на политичким, а посебно економским интересима земаља. Притом, поставља се питање у којој мери научна истраживања у овој области усмеравају доносиоце одлука и да ли су актери попут СЗО инструментализовани у читавом процесу.

Који могу бити разлози за ублажавање друштвеног одговора по питању злоупотребе марихуане у неким земљама? Да ли је реч о начину борбе против црног тржишта, стратегији за растерећење кривичноправног система, или су у питању економски мотиви –

остваривање прихода од опорезивања производње и промета ове дроге? Ауторке овог рада сматрају да либерализација употребе канабиса у једном делу света (највећи број земаља има строгу политику контроле психоактивних супстанци) представља подметнуто „кукавичје јаје“ – популистички потез удољовања малом, али агресивном делу популације, стварање извора комерцијалних и фискалних прихода (држава убире порезе од дрогирања својих грађана!), али и социјални експеримент који у будућности може имати последице по јавно здравље и безбедност. Истраживања ће тек показати да ли „рекреативна“ примена канабиса у државама које су омогућиле легалну набавку и коришћење ове дроге може утицати на свест о штетности дрога генерално, а посебно на однос најмлађих грађана према дрогама. Уколико друштво упућује поруку младима да примена појединих дрога није ништа опасно, да је друштвено прихватљива, а може бити и корисна, таква порука може имати несагледиве последице. У најгорем сценарију, након „рекреативног канабиса“, могли би да уследе предлози за коришћење „рекреативног кокаина“, „рекреативног метамфетамина“ и „рекреативног екстазија“, које би ученици могли регуларно да носе на рекреативну наставу.

Постоје основане процене да би декриминализација канабиса за личну употребу у великој мери отежала рад полиције и других органа кривичног гоњења на расветљавању дела из области наркoкриминала. Већ постојећи проблеми у прикупљању доказа могли би бити додатно отежани утврђивањем да ли је дрога намењена за личну употребу или за промет. Заговорници рекреативне примене канабиса позивају се на људско право човека да слободно одлучује о свом здрављу, све док притом не угрожава здравље и безбедност других. Да ли се то може развојити једно од другог? Чињеница је да не постоји безбедна употреба дрога, макар оне биле класификоване као „лаке“. Нарушавањем сопственог здравља, стварање ризика од развоја зависности, унесрећивање своје породице, изазивање ризика по безбедност других и исцрпљивање институција система и друштвених ресурса нису питања права појединца, већ принципа очувања друштвених вредности. Стога, искрено се надамо да доносиоци одлука неће подлећи овом опасном тренду који промовише „међународна заједница“. Траву за рекреацију боље је потражити на некој ливади.

Литература

1. Archie, S.R., Cucullo, L. (2019). Harmful effects of smoking cannabis: A cerebrovascular and neurological perspective, *Frontiers in Pharmacology*, 10: 1481, doi: 10.3389/fphar.2019.01481
2. Asbridge M., Hayden J., Cartwright J. (2012). Acute cannabis consumption and motor vehicle collision risk: systematic review of observational studies and meta-analysis. *British Medical Journal*, 344: e536. doi: 10.1136/bmj.e536
3. Bar-Lev Schleider, L., Abuhasira, R., Novack, V. (2018). Medical cannabis: aligning use to evidence-based medicine approach, *British Journal of Clinical Pharmacology*, 84(11): 2458–2462. doi: 10.1111/bcp.13657
4. Brown, M., Farkuhar-Smith, P. (2018). Cannabinoids and cancer pain: A new hope or a false dawn?, *European Journal of Internal Medicine*, 49: 30–36. doi: 10.1016/j.ejim.2018.01.020.
5. CannabisDanmark(n.d.). *Ongoing Research Studies in Denmark*, <https://www.cannabisdanmark.dk/english/ongoingresearchindenmark/>, доступан 14. 1. 2021.
6. *Cannabis thérapeutique: les premières expérimentations autorisées par décret* (2020, 9. октобар). Le Monde, https://www.lemonde.fr/societe/article/2020/10/09/cannabis-therapeutique-les-premieres-experimentations-autorisees-par-decret_6055425_3224.html, доступан 15. 1. 2021.
7. Cerdá, M., Mauro, C., Hamilton, A., Levy, N., Santaella-Tenorio, J., Hasin, D., ... Martins, S. (2020). Association Between Recreational Marijuana Legalization in the United States and Changes in Marijuana Use and Cannabis Use Disorder From 2008 to 2016, *JAMA Psychiatry*, 77(2): 165–171. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2019.3254.
8. Crescioli, G., Lombardi, N., Bettiol, A., Menniti-Ippolito, F., Da Cas, R., Parrilli, M., ... Vannacci, A. (2020). Adverse events following cannabis for medical use in Tuscany: An analysis of the Italian Phytovigilance database, *British Journal of Clinical Pharmacology*, 86(1): 106–120. doi: 10.1111/bcp.14140.
9. Ћопић, С. (2016). *Делинквентно понашање малолетних лица: обим и структура*. У: „Делинквенција и виктимизација малолетних лица у Србији: Резултати Међународне анкете самопријављивањем делинквенције“, ИГП Прометеј, Београд, стр. 23–48.

10. EMCDDA (2020). *European drug report: Trends and development*, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/13236/TDAT20001ENN_web.pdf, доступан 12. 1. 2021.
11. Голочорбин Кон, С., Павловић, Н., Рашковић, А., Лалић Поповић, М., Милић, Н., Милошевић, Н., Миков, М. (2015). Примена канабиса у медицини и фармацији, *Медицински часопис*, 49(4): 130–138. doi: 10.5937/mckg49-9796
12. Government of the Netherlands (n.d.). *Toleration policy regarding soft drugs and coffee shops*, <https://www.government.nl/topics/drugs/toleration-policy-regarding-soft-drugs-and-coffee-shops>, доступан 18. 3. 2021.
13. Gov.ie (26. 2. 2020). *Medical Cannabis Access Programme*, <https://www.gov.ie/en/publication/90ece9-medical-cannabis-access-programme/#>, доступан 17. 1. 2021.
14. Hammond, D., Wadsworth, J., Reid, L., Burkhalter, R. (2021). Prevalence and modes of cannabis use among youth in Canada, England, and the US, 2017 to 2019, *Drug and Alcohol Dependence*, 219, 108505. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2020.108505>
15. Health Europa (2019). *The Danish medical cannabis pilot programme: putting the patient first*, <https://www.healtheuropa.eu/the-danish-medical-cannabis-pilot-programme-putting-the-patient-first/92991/>, доступан 14. 1. 2021.
16. Herceg-Pakšić, В., Ковач, N. (2020). Prekršajno pravo u službi suzbijanja zlouporabe droga u Republici Hrvatskoj: Posjedovanje droge bez namjere stavljanja u promet, *Pravni vijesnik*, 36(1): 79–98. doi: 10.25234/pv/10613
17. Килибарда, Б., Мравчик, В., Сиерославски, Ј., Гудељ Ракић, Ј., Мартенс, М. С. (2014). *Национално истраживање о стиловима живота становништва Србије 2014. године: Основни резултати о коришћењу психоактивних супстанци и играма на срећу*, Београд: Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”.
18. Kohut, P. (2021, 10. februar). *Carving out a slice of the European medical cannabis market*, <https://www.europeanpharmaceuticalreview.com/article/141680/carving-out-a-slice-of-the-european-medical-cannabis-market/>, доступан 18. 3. 2021.

19. Kwai, I. (2020, 2. децембар). *U.N. Reclassifies Cannabis as a Less Dangerous Drug*, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2020/12/02/world/europe/cannabis-united-nations-drug-policy.html>, доступан 17. 1. 2021.
20. Lawson, J., Scheffer, I. (2018). Therapeutic use of medicinal cannabis in difficult to manage epilepsy, *British Journal of Clinical Pharmacology*, 84(11): 2488–2490. doi: 10.1111/bcp.13711
21. Ljajić, O. (2016). Percepcija narkomanije i narko-kriminala u opštoj populaciji i populaciji studenata KPA, *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 21(3): 39–60. doi: 10.5937/nabepo21-11646
22. McBain, R., Wong, E., Breslau, J., Shearer, A., Cefalu, M., Roth, E., ... Collins, R. (2020). State medical marijuana laws, cannabis use and cannabis use disorder among adults with elevated psychological distress, *Drug and Alcohol Dependence*, 215:108191. doi: 10.1016/j.drugalcdep.2020.108191
23. NACEM (2017). *The Health Effects of Cannabis and Cannabinoids: the current state of evidence and recommendations for research*. Washington, DC: National Academies of Science, Engineering, and Medicine. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK423845/>, доступан 22. 3. 2021.
24. NIDA (2020). *Marijuana research report*, National Institute on Drug Abuse, National Institutes of Health, U.S. Department of Health and Human Services, <https://www.drugabuse.gov/download/1380/marijuana-research-report.pdf?v=d9e67cbd412ae5f340206c1a0d9c2bfd>, доступан 18. 3. 2021.
25. Otašević, B., Kolarević, D., Radovanović, I. (2019). Clandestine drug production laboratories in Serbia, *Teme*, 43(4): 1125–1140. doi: 10.22190/TEME1910260670
26. Risimović, R. (2018). Da li je opravdana legalizacija medicinske i rekreativne upotrebe kanabisa? *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 23(3): 251–265. doi:10.5937/nabepo23-18781
27. Rogeberg, O., Elvik, R. (2016). The effects of cannabis intoxication on motor vehicle collision revisited and revised, *Addiction*, 111(8): 1348–1359. doi: 10.1111/add.13347.
28. Service-Public.fr (2020). *Consommation de drogue: une amende de 200 € à partir du 1er septembre*, <https://www.service-public.fr/particuliers/actualites/A14256>, доступан 18. 3. 2021.
29. Shakeri, A., Zhang, M., Tadrous, M. (2020). The missed opportunity

- for real-world evidence to shape our understanding of medical cannabis, *British Journal of Clinical Pharmacology*, 87(3): 732–734. doi: 10.1111/bcp.14550
30. Sznitman, S., Lewis, N. (2018). Examining effects of medical cannabis narratives on beliefs, attitudes, and intentions related to recreational cannabis: A web-based randomized experiment, *Drug and Alcohol Dependence*, 185: 219–225. doi: 10.1016/j.drugalcdep.2017.11.028.
 31. Schlun & Elseven (n.d.). *Marijuana Possession in Germany*, <https://se-legal.de/criminal-defense-lawyer/drug-offences-and-narcotics-criminal-law-in-germany/marijuana-possession-in-germany-lawyers-advice/?lang=en>, доступан 18. 3. 2021.
 32. UN Office on Drugs and Crime (2020a). *CND votes on recommendations for cannabis and cannabis-related substances*, Press Statement – 2 December 2020, https://www.unodc.org/documents/commissions/CND/CND_Sessions/CND_63Reconvened/Press_statement_CND_2_December.pdf, доступан 17. 1. 2021.
 33. UN Office on Drugs and Crime (2020b). *World drug report. Drug use and health consequences*, https://wdr.unodc.org/wdr2020/field/WDR20_Booklet_2.pdf, доступан 17. 1. 2021.
 34. Weinberger, A., Zhu, J., Levin, J., Barrington-Trimis, J., Copeland, J., Wyka, K., ... J., Goodwin, R. (2020). Cannabis use among US adults with anxiety from 2008 to 2017: The role of state-level cannabis legalization, *Drug and Alcohol Dependence*, 214:108163. doi: 10.1016/j.drugalcdep.2020.108163.
 35. Whiting, P., Wolff, R., Deshpande, S. et al. (2015). Cannabinoids for Medical Use: A Systematic Review and Meta-analysis, *JAMA*, 313(24): 2456–2473. doi:10.1001/jama.2015.6358

Social Reaction to Cannabis Use

Abstract: *The use of cannabis based products for medical purposes has been legalized in a large number of countries worldwide. Some countries have legalized ‘recreational’ use of cannabis. This has led to the strengthening of initiatives to amend domestic legislation when it comes to controlling cannabis use. The aim of this paper is to present current policy of controlling the use of cannabis and the social reaction*

to the abuse of this drug in different countries. The aim of the paper is also to present the results of recent scientific research on the effectiveness and safety of cannabis use for medical purposes. The authors believe that the use of cannabis for medical purposes is not acceptable as long as there is no valid empirical evidence on the effectiveness of therapies based on the active substances of this plant and established health protocols for their use. There are no justifiable reasons for changes in the legislation in Serbia related to the use of cannabis for 'recreational' purposes. Liberalization of the 'recreational use' of cannabis could have negative consequences for public health and safety, and hamper the activities of law enforcement agencies in preventing and combating drug abuse, as well as the fight against drug crime.

Keywords: *cannabis, marijuana, medicinal cannabis, recreational cannabis*

Др Боро МЕРДОВИЋ*

Министарство унутрашњих послова

Др Марина КОВАЧЕВИЋ-ЛЕПОЈЕВИЋ**

Институт за педагошка истраживања, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2103131M

УДК: 343.9:159.923 343.85:343.96/.97

Прегледни научни рад

Примљен: 30. 4. 2020. године

Ревизија: 1. 10. 2021. године

Датум прихватања: 1. 12. 2021. године

Актуелност биосоцијалних истраживања у криминологији

Апстракт: *Нова научна и технолошка достигнућа омогућила су јаснији увид у функционисање људског организма. Истраживање људских генетских предиспозиција, мапирање генома и истраживање можданих функција допринели су и објашњењу људског понашања. Резултати студија у последњих неколико година недвосмислено су показали да генетски и социјални фактори криминала делују појединачно, али и у међусобној интеракцији. Биосоцијална криминологија се сматра новијом парадигмом у објашњењу криминалног понашања, којом се потенцира механизам садејства биолошких и социјалних фактора у објашњењу криминала. Циљ рада је сагледавање концептуализације и кључних аспеката биосоцијалне криминологије, главних фактора у објашњењу криминала и најзначајнијих биосоцијалних интервенција које се примењују. Као кључни у објашњењу криминалног понашања у склопу биосоцијалног приступа издвајају се генетски, неуропсихолошки, неурофизиолошки и ендокринолошки фактори. Резултати истраживања показују да су програми који произилазе из биосоцијалне парадигме ефективнији у превенцији криминалног понашања у односу на интервенције које се примењују у склопу традиционалне криминологије и које занемарују утицај биолошких фактора.*

Кључне речи: *криминал, превенција, биосоцијална криминологија.*

* boro.merdovic@gmail.com

** marina.lepojevic@gmail.com

Увод

У научној и стручној јавности дуго се зазирало од биолошких интервенција које су примењиване крајем 19. и почетком 20. века, због њихове етичке дискутабилности. Међутим, у претходним деценијама све је више научних доказа о утицају биолошких фактора на развој криминалног понашања. Метаанализе и прегледи литературе указују да су се у последњих неколико година појавили одређени аспекти биосоцијалне парадигме (Burt, 2009; Ferguson, 2010; Moffitt, 2005; Rhee Waldman, 2002). Готово да нема биолошког фактора (од гена до неуропсихолошких фактора) који се не може довести у везу са развојем криминалног понашања. Но, механизми којима би се њихово дејство на криминално понашање објаснило по правилу укључују срединске, социјалне факторе (на пример, сиромаштво, родитељство, образовање). Последишно, последњих деценија акценат се ставља на механизме интеракције између ове две групе фактора, што представља предмет биосоцијалне криминологије као савременог концепта у објашњењу криминалног понашања. Иако релативно нов приступ, биосоцијално објашњење криминала има корене у класичним биолошким и социолошким парадигмама, које сада чине јединствену целину. Повезивање биолошких и социолошких чинилаца и узрока криминалног понашања чини основу биосоцијалног приступа. Биосоцијална криминологија није подручје истраживања којим се истиче утицај само биолошких фактора на криминално понашање, али ни утицај само срединских чинилаца. Тај приступ обједињује утицај и једних и других фактора као доминантних у обликовању људског понашања, а самим тим и криминала. Комплексност везе ове две групе фактора доминантно одређује формирање личности појединца и његово понашање у друштву. Настала је као алтернатива затворених и крутих класичних школа у истраживању и објашњењу криминалитета, увиђајући све њихове недостатке и нудећи нов и мултидисциплинаран приступ објашњења криминалног понашања.

Иако се криминолошка истраживања и даље усредсређују на факторе из окружења, у последњим годинама биолошке науке су направиле велике кораке у откривању фактора преко којих је могуће објаснити разлике у понашању појединаца у истим или сличним социјалним условима. Ове студије указују на значај можданог функционисања, хормона, неуролошких, психолошких, интелектуалних и генетских фактора као доминантних у обликовању људског

понашања. Усредсређивање само на животну средину, не узимајући у обзир особине личности и биолошке факторе, представљало би фаворизовање које би резултирало погрешним закључцима (као што би било и обрнуто). Изостављање генетских и биолошких фактора у већини криминолошких теорија може помоћи да се објасни зашто теоријски напредак, у најбољем случају, иде споро и зашто су многе мере за сузбијање криминала које потичу из криминолошких теорија неефикасне (Beaver, et al., 2015: 249).

Биосоцијална криминологија представља парадигму засновану на истраживању и анализирању биолошких, еколошких и социјалних фактора повезаних са криминалним понашањем. Биосоцијална криминологија истиче важност генетских ефеката, биолошких фактора као што су ниво појединих хормона, неуролошких утицаја и друштвених утицаја (породица, вршњаци, социјална средина) у етиологији антисоцијалног понашања. На овај начин, биосоцијална криминологија је темељни концепт који укључује најмање пет главних домена: еволуциону криминологију, биолошку криминологију, генетику понашања, молекуларну генетику и неурокриминологију (Barnes, et al., 2015: 76).

У последњих неколико година постоји тенденција појединих социјално оријентисаних криминолога да се интересују за интегрисање биолошких и психолошких фактора који детерминишу криминално понашање. Савремена научна достигнућа и посебне методе испитивања људских гена и функционисања мозга утицали су на неопходност прихватања утицаја биолошких чинилаца на људско понашање. Савремене биолошке и генетске студије о људском понашању показују везу између основних биолошких предиспозиција појединца са његовим понашањем. Особине и понашања живих бића увек су резултат биолошких фактора који утичу на срединске (Cartwright, 2000), због чега овај савремени приступ у криминологији називамо биосоцијалним, а не биолошким. Већина истраживања која доказују везу биолошких фактора и криминалног понашања односила се на ране фазе развоја човека (рано детињство, адолесценција). Ови рани фактори ризика у литератури се називају „биосоцијална база“ (Brennan Raine, 1997). Најчешће испитивани и кроз истраживање доказивани биосоцијални фактори криминала су генетски, неуролошки, неуропсихолошки, психофизиолошки, ендокринолошки.

Биосоцијални фактори криминала

Аутори издвајају биолошке, индивидуалне факторе чији се утицај на криминално понашање поред фактора средине нарочито издваја. То су генетски, ендокринолошки и психофизиолошки фактори (Ковачевић-Лепојевић, 2018). Темељном анализом 66 публикација (50 студија) утврђено је да је веза између биолошких фактора и криминалног понашања најснажнија код оних испитаника код којих су фактори из социјалне средине најнеповољнији, као и код оних који су препознати као извршиоци најтежих и најнасилнијих кривичних дела, пре мушког него женског пола (van Hazebroeka et al., 2020). Прегледом великог броја студија из области могу се уочити четири правилности које ћемо описати у наставку.

1. Генетски фактори остварују значајан утицај на одржавање криминалног понашања. Метаанализом која је рађена на узорку од 103 студије близанаца и усвојене деце утврђено је да генетски фактори остварују снажнији утицај на агресивно понашање, и то неvezано за пол, узраст и извор информација (Burt, 2009). Неагресивно криминално понашање претежно је одређено комбинацијом наслеђа и средине. Испитивањем преко хиљаду близаначких парова у Шведској утврђено је да је агресивно понашање углавном одређено генетски (нарочито у периоду детињства), а неагресивно комбинацијом наслеђа и средине. У адолесценцији су и агресивно и неагресивно понашање одређени и факторима средине и генетским факторима. С обзиром да се са агресивним понашањем претежно започиње у детињству (Frick et al., 1993), за испољавање прикривених облика понашања ипак је потребан извештан ниво когнитивног развоја (Tremblay, 2010). Аутори су настојали да објасне механизме како се оно одржава до адолесценције и у одраслој доби. Последњи налази указују на то да се у типологији криминалног понашања издвајају и испитаници код којих се са агресивним понашањем прекида у адолесценцији (Burt et al., 2011). Поставља се питање који фактори утичу на то да се агресивно понашање одржи. С тим у вези, истраживања указују да је континуитет у испољавању агресивног понашања од детињства до адолесценције претежно посредован генетским факторима. С друге стране, неагресивно понашање је посредовано како генетским факторима тако и факторима средине (Eley et al., 2003). Резултати истраживања указују на то да је утицај наслеђа на развој агресивног понашања присутнији код дечака него код девојчица (Bartels et al.,

2007). Потврђено је и да лоши генетски услови такође појачавају неповољан утицај фактора средине (Caspi et al., 2002).

2. Психофизиолошки фактори објашњавају око две трећине криминалног понашања. Откуцаји срца одражавају активност симпатичког и парасимпатичког нервног система. Сматра се да успорен рад срца представља биолошки фактор који је у најчвршћој вези са испољавањем криминалног понашања у неклиничкој популацији деце и адолесцената (Ortiz Raine, 2004). У метааналитичкој студији која је рађена на основу прегледа и анализе 40 студија које су објављене од 1971. до 2002. године на узорку од преко 5.000 деце и адолесцената, утврђена је повезаност између снижених откуцаја срца и испољавања криминалног понашања (Ortiz Raine, 2004). Кожа је орган који је искључиво контролисан од симпатичког нервног система, с тим да се у односу на антисоцијално понашање уочава снижена електродермална активност (фреквенција, ниво и проходност) и респонзивност (смањена реакција на надражаје) (Peskin et al., 2012).

3. Ендокринолошки фактори попут сниженог нивоа хормона који се луче у стресним ситуацијама (нпр. кортизол) и повећаног нивоа хормона који се луче у ситуацијама тражења награде и доминантног понашања (нпр. тестостерон) утичу на криминално понашање. Аутори доследно упућују на то да смањен ниво лучења кортизола указује на стално трагање за сензацијама, улазак у ризичне ситуације, хаbitуацију на стресне ситуације, одсуство страха, агресивно понашање према вршњацима, наставницима, као и криминално понашање (van Goozen et al., 2007; Platje et al., 2013; Schechter, Brennan, Cunningham, Foster Whitmore, 2012). Проблеми у доказивању ове везе произилазе из методологије мерења нивоа кортизола, екстернализованих проблема и избора контролне групе (van Goozen et al., 2007). Међутим, охрабрују резултати студија који упућују на то да висок ниво кортизола измерен у јутарњим терминима модерира утицај који изложеност дневним непријатностима/стресу има на испољавање криминалног понашања након третмана (Schechter et al., 2012).

Поједине студије указују на то да се поремећаји у лучењу хормона штитне жлезде Т3 и Т4 могу довести у везу са криминалним понашањем. На пример, на узорку од 208 волонтера мушког пола који су били у затвору (група А је вршила кривична дела са елементима насиља, а група Б није) и контролне групе од 82 волонтера

мушког пола који нису били у затвору, утврђено је да су повишен пулс и нивои Т3 и Т4 хормона били заступљенији у групи А него у групи Б. Група Б се разликовала од контролне групе само по већим откуцајима срца. Испитаници из контролне групе имали су виши ниво Т3 и Т4 хормона у односу на групу Б, али су статистички значајне биле само разлике у откуцајима срца (Acar Ulgen, 2020).

4. Неурокогнитивни фактори у комбинацији са факторима средине у чврстој су вези са испољавањем криминалног понашања. У неуропсихолошке факторе најчешће се, поред три најутицајнија неурокогнитивна фактора – дефицит интелигенције и вербалних способности, дефицит егзекутивних функција и проблеми у процесуирању награде и казне – укључују и фактори у вези са емоцијама (Koot et al., 2008; Peskin et al., 2012). Аутори сматрају да просечно осам јединица на тесту интелигенције раздваја људе антисоцијалног понашања од осталих (Lynam, Moffitt Stouthamer-Loeber, 1993; Morgan Lilienfeld, 2000). Већина студија је открила разлике у интелигенцији између преступника и оних који то нису. Истраживање затвореника који су 2002. године ушли у затворски систем у Тексасу показало је да је приближно 23% затвореника на тесту интелигенције постигло резултате испод 80, скоро 69% резултат између 80 и 109, а само 9,6% изнад 110 (Ellis Walsh, 2003). Резултати истраживања у којем је учествовало 249 тринаестогодишњих дечака за које је процењено да спадају у ризичну групу потврдили су: да смањени коефицијент интелигенције утиче на делинквентно понашање; да је веза између сниженог коефицијента интелигенције и делинквенције снажнија уколико се контролишу фактори расе, социоекономског статуса и мотивисаности за попуњавање теста; да је утицај интелигенције на делинквентно понашање био посредован школским успехом, али само код Афроамериканаца (Lynam, Moffitt Stouthamer-Loeber, 1993). Темперамент, релативно стабилна и углавном урођена тенденција којом појединац доживљава и регулише свој одговор на социјално окружење, представља конструкт који је препознатљив почетком раног развоја и тако има потенцијално велике могућности у одређивању и корекцији људског понашања, самим тим и криминала. У многим аспектима темперамент је кључни биосоцијални конструкт. На пример, одређивање карактеристика темперамента у доби од три године открило је исходе понашања у каснијим фазама животног развоја (Horner, et al., 2015).

Егзекутивне (извршне) способности обједињују когнитивне процесе који претпостављају циљано оријентисано понашање и обухватају планирање, решавање проблема, организационе способности, селекцију и инхибицију и друго (Morgan Lilienfeld, 2000). Слабе егзекутивне функције које одражавају промене на префронталном режњу мозга претпостављају слабљење радне стратегије, когнитивне флексибилности и контроле импулса (Peskin et al., 2012). Према студији у којој је анализирано 39 истраживачких студија са узорком од преко 4.500 деце и адолесцената утврђен је умерен до јак ефекат утицаја слабих егзекутивних функција на антисоцијално понашање (Morgan Lilienfeld, 2000). Резултати истраживања указују да су моторичка и инхибиторна контрола когнитивне способности које су најснажније повезане са антисоцијалним понашањем. Међутим, уочавају се несагласности при интерпретацији појединачних студија повезаности егзекутивних функција са различитим критеријумима (психопатија, поремећаји понашања, делинквенција, криминалитет), где је примећен снажнији ефекат егзекутивних функција на делинквенцију и криминалитет него на поремећаје понашања и психопатију. Модерација пола, узраста, интелигенције, етничке припадности није потврђена (Morgan Lilienfeld, 2000).

Приказ биосоцијалних превентивних интервенција

Стручњаци који заговарају интеграцију биологије у криминологију тврде да се антисоцијално понашање може спречити употребом циљаних програма који не морају неминовно подразумевати „репресивно државно реаговање“ (Wright et al., 2008: 253). Евалуација појединих превентивних програма у чијој основи је бављење биосоцијалним факторима показала је смањење обима антисоцијалних облика понашања. Ти програми се фокусирају на поједине биосоцијалне факторе. Неки од њих су усмерени на пренатални период и здравствену бригу о мајци као значајан заштитни фактор и начин на који се обезбеђује правилан развој деце (Raine, 2002), док су други усмерени на изградњу добрих породичних веза (Wright Boisvert, 2009).

Један од програма који је подразумевао посете медицинских сестара трудницама и мајкама новорођене деце реализован је 1980-тих година. Његов творац је Дејвид Олдс (David Olds), а први пут

је реализован у Њујорку (САД), да би се касније проширио на друге државе у САД, али и на Аустралију, Велику Британију, Немачку и друге државе. Програм је назван *Nurse – Family Partnership (NFP)* и циљ му је био да медицинске сестре посећују породице и пруже мајкама информације у вези са пренаталном и постнаталном негом детета, развојем новорођенчади и правилном исхраном, као и савет да избегавају пушење и конзумирање алкохола током трудноће (Olds et al., 2007). Резултати овог истраживања показали су значајно смањење регистрованог физичког злостављања и занемаривања деце током прве две године живота (4% насупрот 19% мајки које нису учествовале у пројекту, а оптужене су за злостављање и занемаривање деце) (Olds et al., 1986). Већина програма усмерених на породицу има за циљ унапређивање родитељских вештина. Међутим, поједини програми су усмерени на развој когнитивних вештина са циљем контроле импулсивности, хиперактивности и агресивности. Основна замерка таквој врсти програма јесте што нису директно усмерени на спречавање криминалног и антисоцијалног понашања. Међутим, тај утицај је посредно доказан и евидентан кроз побољшање когнитивних вештина и способности, које узрокује смањење антисоцијалних облика понашања (Rocque et al., 2012).

Неки од програма били су усмерени на децу предшколског и школског узраста са циљем да побољшају когнитивне способности, пруже интелектуалну стимулацију, повећају способност размишљања и резоновања и опште услова развоја. Циљ је омогућити деци правилан психосоцијални развој, и самим тим спречити развој антисоцијалних и криминалних образаца понашања. Код деце која су уврштена у пројекат реализован у Мичигену (Ypsilanti, Michigan) утврђени су бољи резултати у учењу, већа вероватноћа да ће се запослити и завршити средњу школу, као и да ће стећи факултетску диплому, и мања вероватноћа да ће бити ухапшени и извршити кривично дело, у односу на децу из неексперименталне групе (Berrueta-Clement et al., 1984). Сличан пројекат реализован је у Лондону, са децом школског узраста која су имала евидентне проблеме у контроли импулсивног понашања. Деца су била укључена у когнитивно-бихевиоралну терапију са циљем решавања проблематичних ситуација уз контролу импулсивног понашања. Евалуација програма је показала несумњив напредак у контроли понашања експерименталне групе (Conrod et al., 2010). Резулта-

ти појединих програма указују на то да сами програми утичу на спречавање јављања појединих менталних болести и поремећаја (Rocque et al., 2012: 310). Метаанализа 13 студија показала је потенцијал за спречавање настанка разних болести, у распону од психозе до анксиозних поремећаја (Cuijpers et al., 2005). С обзиром да ментални поремећаји представљају ризични фактор за криминално понашање, превенција менталних поремећаја на раном узрасту представља превенцију криминалног понашања у каснијем животу.

Закључак

Биосоцијална парадигма објашњења криминала и на њој заснована политика креирања превентивних програма представља перспективу и потребу којој треба тежити. Тај приступ нуди нове методе и могућности научног истраживања које обједињују социјалне и биолошке факторе, социјалну средину и појединца. Заснива се на мултидисциплинарном приступу и коришћењу знања из бројних научних дисциплина (психијатрија, неурологија, неуропсихологија, развојна психологија, генетика). Свака од тих дисциплина бави се истраживањем развоја деце и одраслих из различитог угла, те нуди специфична објашњења криминалног понашања. Резултати истраживања биолошких и срединских фактора криминалног понашања пружају могућност креирања адекватних програма превенције криминала. Инсистирање појединих криминолога на срединским факторима у објашњењу криминала је ограничавајуће и не даје објашњења која се тичу индивидуалних карактеристика по којима се извршиоци кривичних дела разликују. Свакако се морају уважити резултати биолошких и медицинских научних дисциплина којима ће се поупунити недостаци до сада приказаних објашњења узрочности криминалног понашања. Биосоцијални приступ је парадигма која све више добија на значају и у оквиру које је потребно реализовати већи број истраживања и студија. На основу резултата тих истраживања неопходно је креирати програме превенције чијом евалуацијом ћемо доћи до мера које ћемо моћи имплементирати не само на поједине облике криминалног понашања већ уопште на криминал као друштвено негативну појаву. Утицај биосоцијалних превентивних научних перспектива нуди јединствену прилику за проширење постојећих и развојних програма третмана.

Литература

1. Acar, H., Ülgen, A. (2020). Relationship between Thyroid Hormone Levels and Crime Type: A Controlled Study in Prisoners. *International Journal of Endocrinology*, <https://doi.org/10.1155/2020/9172134>
2. Barnes, J. C., Boutwell, B. B., Beaver, K. M. (2015). Contemporary biosocial criminology: A systematic review of the literature, 2000–2012. In A. R. Piquero (Ed.), *Handbook of criminological theory* (pp. 75–99). Hoboken, NJ, Wiley Blackwell.
3. Bartels, M., Hudziak, J. J., van den Oord, E. J. C. G., van Beijsterveldt, C. E. M., Rietveld, M. J. H. Boomsma, D. I. (2003). Co-occurrence of aggressive behavior and rule-breaking behavior at age 12: multi-rater analyses. *Behavior Genetics*, *33*(5), 607–621.
4. Beaver, K. M., Barnes, J. C., Boutwell, B. B. (2015). *The Nurture Versus Biosocial Debate in Criminology: On the Origins of Criminal Behavior and Criminality*. SAGE Publications, Inc.
5. Berrueta-Clement, J. R., Schweinhart, L. J., Barnett, W. S., Epstein, A. E., Weikart, D. P. (1984). Changed lives: *The effects of the Perry preschool program on youths through age 19*. Ypsilanti, Mich.: High Scope Press, Monographs of the High Scope Educational Research Foundation
6. Brennan, P. A., Raine, A. (1997). Biosocial bases of antisocial behavior: Psychophysiological, neurological, and cognitive factors. *Clinical Psychology Review*, *17*(6), 589–604.
7. Burt, S. A., Donnellan, M. B., Iacono, W. G. McGue, M. (2011). Age-of-onset or behavioral sub-types? A prospective comparison of two approaches to characterizing the heterogeneity within antisocial behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *39*(5), 633–644.
8. Far, S. A. (2009). Are there meaningful etiological differences within antisocial behavior? Results of meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, *29*(1), 163–178.
9. Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T. E., Mill, J., Martin, J., Craig, I. W., ... Poulton, R. (2002). Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, *297*(5582), 851–854.
10. Conrod, P. J., Castellanos-Ryan, N., Strang, J. (2010). Brief, personality-targeted coping skills interventions and survival as a non-drug user over a 2-year period during adolescence. *Archives of General Psychiatry*, *67*(1), 85–93.

11. Cuijpers, P., Van Straten, A., Smit, F. (2005). Preventing the incidence of new cases of mental disorders: A meta-analytic review. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 193(2), 119–125
12. Eley, T. C., Lichtenstein, P. Moffitt, T. E. (2003). A longitudinal behavioral genetic analysis of the etiology of aggressive and nonaggressive antisocial behavior. *Development and Psychopathology*, 15(2), 383–402.
13. Ellis, L., Walsh, A. (2003). Crime, delinquency and intelligence: A review of the worldwide literature. In H. Nyborg (Ed.), *The scientific study of general intelligence: Tribute to Arthur R. Jensen* (pp. 343–366). New York: Pergamon Press.
14. Ferguson, C.J. (2010). Genetic contributions to antisocial personality and behavior: A meta-analytic review from an evolutionary perspective. *The Journal of Social Psychology*, 150, 1–21.
15. Frick, P. J., Lahey, B. L., Loeber, R., Tannenbaum, L., van Horn, Y., Christ, M. A. G., ... Hanson, K. (1993). Oppositional defiant disorder and conduct disorder: a meta-analytic review of factor analyses and cross-validation in a clinic sample. *Clinical Psychology Review*, 13(4), 319–340.
16. Horner, M., Reynolds, M., Braxter, B., Kirisci, L., Tarter, R. (2015). Temperament disturbances measured in infancy progress to substance use disorder 20 years later. *Personality and Individual Differences*, 82: 96–101
17. Koot, H., Oosterlaan, J., Jansen, L., Neumam, A., Luman, M. Lier, P. (2008). *Individual factors*. In R. Loeber, N. Slot, P. van der Laan, M. Hoeve (Eds.), *Tomorrow's Criminals: The Development of Child Delinquency and Effective Interventions* (pp. 75–91). Farnham: Ashgate Publishing, Ltd.
18. Kovačević Lepojević, M. (2018). *Povezanost roditeljskog nadzora i eksternalizovanih problema kod učenika srednjih škola* (Doktorska disertacija). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
19. Lynam, D., Moffitt, T. Stouthamer-Loeber, M. (1993). Explaining the relation between IQ and delinquency: Class, race, test motivation, school failure, or self-control? *Journal of Abnormal Psychology*, 102(2), 187–196.
20. Moffitt, T.E. (2005). The new look of behavioral genetics in developmental psychopathology: Gene-environment interplay in antisocial behaviors. *Psychological Bulletin*, 131, 533–554.

21. Morgan, A. B. Lilienfeld, S. O. (2000). A meta-analytic review of the relation between antisocial behavior and neuropsychological measures of executive function. *Clinical Psychology Review*, 20(1), 113–136
22. Olds, D., Kitzman, H., Hanks, C., Cole, R., Anson, E., Sidora-Arcoleo, K., Tutt, R. A. (2007). Effects of nurse home visiting on maternal and child functioning: Age-9 follow-up of a randomized trial. *Pediatrics*, 120(4), 832–845.
23. Olds, D., Henderson, C. R., Chamberlin, R., Tatelbaum, R. (1986). Preventing child abuse and neglect: A randomized trial of nurse home visitation. *Pediatrics*, 78(1), 65–78.
24. Ortiz, J. Raine, A. (2004). Heart rate level and antisocial behavior in children and adolescents: A meta-analysis. *Journal of the American Academy of Child Adolescent Psychiatry*, 43(2), 154–162.
25. Peskin, M., Glenn, A., Gao, Y., Liu, J., Schug, R., Yang, Y. Raine, A. (2012). Personal characteristics of delinquents: neurobiology, genetic predispositions, individual psychosocial attributes. In M. Hoeve, N. W. Slot, P. H. van der Laan R. Loeber (Eds.), *Tomorrow's Criminals: The Development of Child Delinquency and Effective Interventions* (pp. 91–103). Farnham: Ashgate Publishing, Ltd.
26. Platje, E., Vermeiren, R. R. J. M., Raine, A., Doreleijers, T. A., Keijsers, L. G. M. T., Branje, S. J. T., ... Jansen, L. M. C. (2013). A longitudinal biosocial study of cortisol and peer influence on the development of adolescent antisocial behavior. *Psychoneuroendocrinology*, 38(11), 2770–2779.
27. Raine, A. (2002). The biological basis of crime. In J. Q. Wilson, J. Petersilia (Eds.), *Crime: Public policies for crime control* (2nd ed. pp. 43–74). Oakland, CA: ICS Press.
28. Rhee, S.H., Waldman, O. (2002). Genetic and environmental influences on antisocial behavior: A meta-analysis of twin and adoption studies. *Psychological Bulletin*, 128, 490–529.
29. Rocque, M., Welsh, B. C., Raine, A. (2012). Biosocial criminology and modern crime prevention. *Journal of Criminal Justice*, 40(4), 306–312.
30. Schechter, J. C., Brennan, P. A., Cunningham, P. B., Foster, S. L. Whitmore, E. (2012). Stress, cortisol, and externalizing behavior in adolescent males: An examination in the context of multisystemic therapy. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40(6), 913–922.

31. Tremblay, R. E. (2010). Developmental origins of disruptive behavior problems: the 'original sin' hypothesis, epigenetics and their consequences for prevention. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(4), 341–367.
32. Van Goozen, S. H., Fairchild, G., Snoek, H. Harold, G. T. (2007). The evidence for a neurobiological model of childhood antisocial behavior. *Psychological Bulletin*, 133(1), 149–182.
33. Van Hazebroek, B. C., Wermink, H., van Domburgh, L., de Keijser, J. W., Hoeve, M., Popma, A. (2019). Biosocial studies of antisocial behavior: A systematic review of interactions between peri/prenatal complications, psychophysiological parameters, and social risk factors. *Aggression and Violent Behavior*, 47, 169–188.
34. Vanyukov, M. M., Moss, H. B., Plail, J. A., Blackson, T., Mezzich, A. C. Tarter, R. E. (1993). Antisocial symptoms in preadolescent boys and in their parents: associations with cortisol. *Psychiatry Research*, 46(1), 9–17.
35. Wright, J. P., Tibbetts, S. G., Diagle, L. E. (2008). *Criminals in the making. Criminality across the life course*. Thousand Oaks, CA: Sage.
36. Wright, J.P., Boisvert, D. (2009) What Biosocial Criminology Offers Criminology, *Criminal Justice Behavior*, 36(11), 228–240.

Towards Establishing a Biosocial Crime Prevention

Abstract: *New scientific and technological developments have provided a clearer insight into the functioning of the human body. Research into human genetic predispositions, genome mapping, and brain function research have all contributed to explaining human behavior. The results of studies in recent years have unequivocally shown that genetic and social factors of crime act individually but also in interaction. Biosocial criminology is considered to be a more recent paradigm in the explanation of criminal behavior, which underlines the mechanism of the cooperation of biological and social factors in the explanation of crime. The aim of the paper is to review the conceptualization and key aspects of biosocial criminology, key factors in the explanation of crime, and the most important biosocial interventions that are applied. Genetic, neuropsychological, neurophysiological and*

endocrinological factors are crucial in explaining criminal behavior within the biosocial approach. The results show that programs resulting from the biosocial paradigm are more effective in preventing criminal behavior than interventions implemented within traditional criminology and neglecting the influence of biological factors.

Keywords: *crime, prevention, biosocial criminology*

Александар САКАЧ*

Криминалистичко-полицијски универзитет

ДОИ: 10.5937/bezbednost2103145S

УДК: 343.352(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 24. 5. 2021. године

Ревизија: 25. 11. 2021. године

Датум прихватања: 1. 12. 2021. године

Фактори корупције са освртом на стање у Републици Србији

***Апстракт:** Корупција представља један од најопаснијих феномена савременог друштва. Уткана у поре готово свих држава, институција и система у већој или мањој мери, као таква заслужује да буде предмет истраживања. Карактеристике корупције указују на препознатљив облик коруптивног понашања, док узроци усмеравају пажњу на извориште проблема, усмеравајући ограничене ресурсе на превентивно уместо на, помало застарело, репресивно поступање. Фактори корупције, који су многобројни, ограничени су на оне који су препознати као најзначајнији и уједно највећи катализатори развоја корупције. Благовременим фокусирањем на факторе корупције омогућује се ажурирање постојећих и проналажење нових механизма којима се корупција може умањити на ниво који омогућава функционисање владавине права и демократског државног уређења. Као земља која је прошла периоде рата и транзиције, и која је и даље на свом развојном путу, Србија представља одлично тле за доношење закључака о ваљаности постојећих и проналажењу нових антикорупцијских мера.*

***Кључне речи:** корупција, фактори корупције, антикорупцијске мере, Србија.*

* Александар Сакач, асистент на Криминалистичко-полицијском универзитету, aleksandar.sakac@kpu.edu.rs

Уводна разматрања

Феномен корупције постојао је у скоро свим друштвеним системима, у стопу пратећи друштвени развој. Једина промена у односу корупције и друштва јесте еволуирање нових облика овог феномена (Нинчић et al., 2010: 179). У криминолошкој литератури корупција се одређује као скуп свих кажњивих радњи којима носилац одређене државне или друге јавне функције, злоупотребљавајући свој положај и институцију у којој ради, шкоди јавном интересу у толикој мери и на такав начин да поткопава поверење грађана и јавности у друштво и државу (Милутиновић et al., 1982: 702). Како би апострофирали жиљавост и агилност корупције као појаве у друштву, неки аутори су окарактерисали корупцију као искушење коме се људи тешко одупиру (Антонић et al., 2001: 7). Када корупција досегне енормне размере, она прераста у клептократију¹, тако да долази до симбиозе између органа државне управе и оних који посежу за широким дијапазоном модалитета корупције.

Корупција у јавној управи подразумева пре свега коруптивне појаве у полицији, царини и републичкој и локалној власти (Новаковић, 2002: 231). Иако, с једне стране, грађани верују да су најкорумпиранији делови јавног сектора полиција, судство, царина и здравство, истраживања јавног мњења, с друге стране, показују да највећи степен поверења грађани имају управо у полицију (Вуковић, 2013: 58). Дакле, поверење у полицију грађани негују упркос томе што у њој опајају присуство ове професионалне девијације².

Економисти истичу да је корупција добила ветар у леђа са развојем привредне активности, али пре свега мешањем државе у привреду и мерама интервенције (Антонић, 2001: 9). С друге стране, корупција представља катализатор развоја сиве економије, која не плаћа порезе и доприносе (Шикман, 2010: 3). Иако је готово по правилу корупција својственија друштвима у транзицији, приватизацији, неразвијеним државама, она свакако не заобилази ни најразвијеније земље либералне демократије. Познају је сва савремена цивилизована друштва, па тако и Србија.

1 Израз „клептократија“ представља кованицу две грчке речи: „клептис“ (ο κλέπτης) – „лопов“ и „кратос“ (το κράτος) – „држава“, „власт“, тако да овај појам у слободном преводу означава „лоповску власт“ или „државни лоповлук“. (<https://www.in4s.net/kleptokratija/>)

2 Кесић указује на две категорије полицијских девијација: 1) злоупотреба ауторитета (физичка злоупотреба, вербална/психолошка злоупотреба, правна злоупотреба) и 2) девијација у професији, којој поред непрописног понашања полиције припада и корупција полиције. Више о томе: Кесић, З.: *Корупција у полицији*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2017, стр. 12–13.

Из наведеног се може потврдити која су два елемента потребна да би до чина корупције дошло. Први је намера, као субјективни елемент кривичног дела, а други је да се као последица очигледне непристрасности јавља присвајање неке погодности, тј. стицање личне користи (Антонић et al., 2001: 10). Иако се корупција сматра свеприсутном појавом савременог доба, њена раширеност и дубина укорењености у неком друштву повезане су са стањем опште вредносне климе која влада унутар заједнице (Антонић et al., 2001: 33). Карактеристична за феномен корупције јесте и група кривичних дела која чине особе са престижом и високим друштвеним статусом у оквиру својих занимања, познатија као криминалитет белог оковратника. Међутим, нема довољно емпиријских истраживања на тему криминалитета белог оковратника, чиме се додатно продубљује непознаница тамног поља криминалитета везаног за област „коруптивне елите“. Коруптивна кривична дела која се врше у оквиру криминалитета белог оковратника јесу дела помоћу којих се успостављају и проширују криминалне везе и учвршћују статус и углед носилаца ове криминалне делатности (Нинчић et al., 2010: 183).

У савременим условима, за корупцију су карактеристични висок степен друштвене опасности, нови облици њеног испољавања и повезивање са организованим криминалитетом, са којим у сарадњи делује као један од безбедносно најопаснијих чинилаца (Бошковић, 2004: 282).

Историјски гледано, корупција има своје упориште у првобитним људским заједницама, у делатности размене друштвених добара. Еволуирала је у виду мноштва облика и стога је изузетно важно одредити ресурсе ће јој стали на пут. Уколико пак ресурси нису проблем, на ред долази **консензуалност** овог кривичног дела. Наиме, корупција је двострано кривично дело, у којем се неретко „на истој страни“ налазе сви који у њој учествују. Природа коруптивног понашања је таква да се читав поступак корупције одвија у четири ока и без сведока, и да су обе стране заинтересоване, тако да ни једној не иде у прилог да пријави да је до корупције у конкретном случају уопште и дошло, што може однети превагу при одлучивању да ли посегнути за коруптивним делима (Миладиновић, 2016: 65). Овакав епитет зарадила је чињеницом да кривично дело нема жртву у класичном смислу те речи. С обзиром да жртва на први поглед изостаје, нема заинтересованих актера који би пријавили дело надлежним ор-

ганима. Међутим, сагледавајући ширу слику, требало би да постоји веома широк круг заинтересованих лица, који у ширем контексту представљају оне који су оштећени коруптивним понашањем.

Сагледавањем негативног потенцијала корупције уочава се још једна њена карактеристика, а то је **опасност** коју она представља за друштвени опстанак. На опасност се веома добро надовезује и њена **динамичност**, која подразумева прилагођавање корупције новонасталим друштвеним, економским и политичким условима. „Она попут неког огромног полипа обухвата државну, друштвену, привредну и правну сферу, у чему профитери без трунке скрупула искоришћавају своје позиције.“³ (Бошковић, 2004: 283)

Флексибилност корупције произлази из чињенице да је она неопходна за задовољење потреба одређених структура друштва. И као што Фуко наводи да ће проституција постојати док год постоје заинтересованост за њене услуге, тако и корупција проналази начине да опстане док год постоје групе које ће за њом посезати. Дакле, иако делује да је не можемо искоренити, можемо је смањити на подношљив ниво, поучени резултатима „успешних“ држава. Корупција је флексибилна звер и покушаји да се спречи или смањи морају такође бити оријентисани одабиром флексибилних мера (Brooks, 2016: 224).

Предмет овог рада усмерен је на етиолошка обележја феномена корупције, која подразумевају узроке, факторе и карактеристике корупције, уз осврт на стање у Републици Србији. Три категорије фактори–индивидуални, микросоцијални и макросоцијални –надаље се разрађују с аспекта историјског наслеђа, традиционалних облика понашања, извршне власти и грађанске пасивности.

Етиолошки аспекти корупције

Узроци корупције

Да бисмо реално сагледали све узроке корупције, морамо указати на мотив вршења коруптивних дела – жељу да се оствари каква корист. У литератури се издвајају четири групе фактора који делују на личном, социокултурном, институционалном и организационом нивоу. Према теорији криминалног понашања коју су

³ Криминалитет белог оковратника.

дефинисали Готфредсон и Хирши, *недостатак самоконтроле* је кључни фактор сваког облика криминалитета, па и корупције (Симеуновић-Патић, 2011: 37). Овде је реч о узрочнику корупције на нивоу појединачног деловања – грађана, државних службеника, бирократа и државника. Према традиционалном веровању, уколико говоримо о примаоцу мита, главни узрок готово увек је похлепа (Антонић et al., 2001: 28). Неке од особина људи који посежу за кривичним делима примања и давања мита јесу егоизам, суптилна перфидност и безобзирност, понекад агресивност (Ћосић, 1971: 23). „Људска природа је у једном смислу подложна корупцији и слаба у превладавању егоизма.“ (Ђукић, 2019: 160)

Као један од главних узрока корупције у свакодневном људском понашању истичу се њене две димензије: *первазивност* и *арбитрарност* (Симеуновић-Патић, 2011: 40). Первазивност подразумева учесталост сусретања са коруптивним активностима у свакодневном додиру са људима, а арбитражност одређену независност државних чиновника у одлучивању, уз велику слободу и малу одговорност. Дискреционо право државних службеника најизраженије је код полицијских службеника, будући да је дискреционо одлучивање у суштини рада овог државног органа (Кесић, 2017: 81). Када у обзир узмемо да су и остали државни органи подложни корупцији, што делом дугују *праву на дискреционо одлучивање*, извесно је да су међу најподложнијима корупцији управо они који би требало да се боре против ње (судство, полиција, тужилаштво). Као иницијална каписла за решеност државног службеника да прибегне коруптивном понашању истичу се чињенице попут високог степена дискреционих овлашћења као и ниског степена одговорности (Симеуновић-Патић, 2011: 40). Ипак, да ли ће до корупције и доћи, зависи од многобројних фактора, а најчешће од комбинације личног склопа и интегритета појединца (Вејновић, 2010: 41).

С обзиром да су запослени и њихове организације нераскидиво повезани у вршењу коруптивних дела, *организациона култура* носи веома важну улогу. Она може утицати на отклон од неетичког понашања, али може и подстакнути овакво понашање у смислу „неморалног тона“ организације (Campbell, 2015: 13). Такво „понашање“ организације резултат је комбинације наслеђа, навика и понашања запослених. Организација својим утицајем прикрива коруптивна дела појединаца који су у њој запослени, штитећи на тај начин соп-

ствене интересе (Campbell, 2015: 27). Она тиме доприноси да се коруптивно понашање посматра као средство за рад, које не само да није забрањено него је и пожељно.

У развијенијим друштвима која имају изграђене политички независне гране власти и, поврх свега, институције система, основни императив јесте стварање нове вредности, док је у оним мање развијеним основна теза прерасподела постојеће вредности, а не стварање нове (Антонић et al., 2001: 24). Таква политика неминовно доводи до велике дискрепанце између богатих и сиромашних, додатно продубљујући јаз између различитих друштвених слојева, што погодује развоју корупције.

Фактори корупције

Фактори корупције у јавној управи имају тројако упориште, и чине их: 1) индивидуални фактори (ниво појединца), 2) микро-социјални фактори (ниво унутрашње организације) и 3) макросоцијални фактори (ниво окружења—политичког, економског, правног, културног, демографског). Фактори корупције који су препознати у полицији, а који се до одређене мере могу применити и на остале субјекте државне управе, јесу следећи: лични недостаци, склоности и навике запосленог, незадовољство на радном месту, право на дискреционо одлучивање, етичка клима у организацији, недостаци и пропусти у контроли корупције, групна динамика, структура прилика за корупцију у радном окружењу, перцепција и ставови о корупцији у јавности (Кесић, 2017: 82). Раџај (Rajaei) и Аргавани (Arghavani) указују на одређене административне и културне факторе, факторе окружења и личне факторе (Rajaei et al., 2016: 2255). Постојеће стање корупције у друштвима у транзицији додатно поспешују ауторитарна политичка власт (поготово ако је подмитљива), неповољно привредно стање, те менталитет – ментални склоп балканског човека (Вејновић, 2010: 42).

Историјско наслеђе и традиционални облици понашања

Историјско поднебље и традиција могу деловати негативно на борбу против корупције, али и као катализатор даљег развоја те појаве. Историјски догађаји на подручју Републике Србије, праћени ратовима и инфлацијом, омогућили су ваљан основ за развој корупције. Неколико ратова током 20. века, грађански рат деведесетих година тог века, економске санкције, ембарго, изолованост и недостатак акцизне робе и основних намирница омогућили су ширење корупције попут епидемије. Такви историјски догађаји успоравају успостављање демократске државе, развој владавине права и рад независних институција, па иду у прилог овом штетном и негативном феномену. Република Србија је била и остала изложена економској и политичкој кризи, која је и иначе пратилац земаља у транзицији, па у таквој кризној ситуацији држава није у стању да контролише деловање тржишних закона и да у потпуности усмерава економске законитости, чиме се стварају прилике за развој црног тржишта (Бошковић, 2005: 13).

С друге стране, обичај „чашћавања“ за успешно реализован посао не може се посматрати одвојено од историјског контекста. Такозвано чашћавање службеника поклонима, углавном мање вредности, пре или након учињене услуге, очигледно је постало до те мере уобичајено да је довело до широког прихватања таквог понашања.⁴ Измучен вишевековним вазалним статусом, немаштином и ратовима, народ је оберучке дочекао доба благостања и мира након Другог светског рата. У периоду емоционалног пражњења, уживања у благодетима мира и развијања свести о братству и јединству, грађани су створили традицију другарског односа и помагања, те су се послови лакше решавали кад се појави новац. Одређена врста поклона, новчане награде или чињења противуслуге сматрају се нормалним знаком захвалности. Поставља се питање да ли је могуће остати у потпуности имун и толерантан на окружење које шаље поруке о позитивним исходима корупције. Неки од фактора корупције који се тичу окружења и културе јесу и веома изражене разлике у могућностима и грађанском утицају, колективизам и уважавање „култа мужевности“ (Campbell, 2015: 24).

⁴ Истраживање перцепције јавног интереса у области спречавања и борбе против корупције и места и улоге Агенције за борбу против корупције.

Видети више на: http://www.acas.rs/wp-content/uploads/2012/06/Percepcija_uloge_Agencije_-_Gradjani.pdf

Извршна власт

Извршна власт је од највећег значаја за перцепцију и третирање готово свих круцијалних тема у држави и друштву. Историјска искуства упућују да тамо где постоје политичка моћ и утицај, постоји у одређеној мери и корупција (Антонић et al., 2001: 9). Поред успостављања јаким и стабилним институција и инсистирања на образовању три независне и самосталне гране власти, извршна власт мора и својим личним примером и залагањима својих чланова да подстакне све државне органе на понашање у складу са политиком и стратегијом антикорупцијског деловања. Како примећује Маџар, у нашим друштвеним околностима законодавство, извршна власт и судство нису функционално раздвојени, па механизам ограничења и равнотеже не делује, док су надлежност и моћ подељени вертикално, при чему су владајуће коалиције главни стожери свих грана власти. (Маџар, 2015: 1) Опирући се тројној подели власти, коју је предложио још Монтеѕкје, феномен корупције представља средство у рукама представника извршне власти, проналазећи ситне поре кроз које ће себи подредити и законодавну и судску власт лишавајући их њихове давно предвиђене независности. „Данас је општеприхваћено да модеран систем власти подразумева одговорност.“ (Шикман, 2010: 10) Државни званичници последњих година све више апострофирају важност борбе против корупције, почев од предизборних обећања до дневнополитичких разговора. О томе највише говоре и стратегије, акциони планови за њихово спровођење и остала документа која се односе на борбу против корупције. Концентрација јавних ресурса на једном месту и мали број појединаца који контролишу главне полуге власти, представљају више него плодну подлогу за ширење корупције (Маџар, 2015: 24). Харизматичне вође, изразит степен бирократије у раду, мањи број жена у парламенту и нереално постављени циљеви неки су од индикатора развоја коруптивног окружења (Campbell, 2015: 29). Борба за децентрализовану државну управу, поштовање устава и закона и оснаживање институција система значајно би смањила концентрацију ресурса.

Потенцијално решење које се препознаје захтева од извршне власти дерегулацију привредног живота, реформу правосудног система, јачање тржишне конкуренције и либерализацију, као и стварање независних антикорупцијских институција (Новаковић,

2002: 236–239). Једноставно стицање пуноправног чланства у ЕУ не гарантује да ће тиме бити обезбеђена и успешна контрола корупције (Вуковић et al., 2016: 135). У развијенијим друштвима постоји јасна дистинкција између оних који доносе законе и владиних званичника који распоређују средства у складу са предложеним буџетом, али у системима огрезлим у корупцији бирократа је онај који у својој личности комбинује обе улоге (Polterovich, 1998: 8). Тако, уместо јасне поделе улога, која омогућава ефикасну контролу, имамо сублимацију више улога у појединцу са широким овлашћењима и малом одговорношћу.

Питање корупције за земље у транзицији намеће се не само због страног улагања, већ и због реформи које спроводи политичка власт, јер новопечени богаташи (тајкуни) утичу на политичаре и на парламентарну, извршну и судску власт како би се донели закони и други прописи у њиховом интересу (Милошевић et al., 2011: 165). То наводи на закључак да је за ефикасну борбу против корупције неопходно да извршна власт отворено објави рат корупцији и заузме став нулте толеранције према овом друштвом проблему, како бисмо могли да очекујемо исти приступ од осталих учесника у јавном животу.

Грађанска пасивност

Уколико су грађани свесни проблема који их окружују, поставља се питање због чега не дају допринос борби против њих. Ставовима да је систем непроменљив и да је на свест околине, су-грађана и сопствених легитимно изабраних представника немогуће утицати, грађани несвесно продубљују криминализацију друштва. Важан институт предвиђен Законом о заштити узбуњивача представља битан искорак у борби против корупције. Тиме је дата значајна подршка онима који имају информације о корупцији и желели би да алармирају јавност. Најчешћи разлог да се од пријаве корупције одустане била је управо правна незаштићеност пријављивача, односно могућност добијања отказа уколико је реч о грађанину запосленом у државном органу или другом правном лицу (Новаковић, 2002: 231). Управо захваљујући овом институту, грађани који би пријавили корупцију имали би обезбеђену заштиту и право на накнаду евентуалне штете, посредно или непосредно изазване пријављивањем корупције.

Народне изреке као што су „пара врти где бургија неће“, „рука руку мије“ и „врана врани очи не вади“ представљају народну илустрацију корупције и реакцију друштва на њу (Антонић et al., 2001: 29). Од свог настанка до данас, наука има задатак не само да се поистовећује са оним шта морал представља, већ и да заузме критички став према успостављању моралне праксе (Чудан, 2010: 75). Интересантно је да готово нема радова о облицима корупције у култури, спорту, социјалној заштити и науци, чиме аутори доприносе даљој маргинализацији корупције у својим делатностима.

У високоразвијеним друштвима може се очекивати кажњавање актуелне власти на политичким изборима, док се у сиромашним заједницама корупција неформално толерише (Вуковић et al., 2016: 135). Уколико се часни грађани не пробуде, не организују и не побуне, владавина лопова може дуго трајати. Стога, први и најважнији корак сваке демократске реформе треба да буде бескомпромисна борба против корупције (Антонић et al., 2001: 8). Типична реакција већине чланова друштва, која се огледа у пасивном посматрању и повременом саучествовању у корупцији, може се објаснити и њиховим конформистичким склоностима. Ова врста *психолошке адаптације* грађана ствара одређену моралну климу која погодује даљем продубљивању аномичности друштва, друштвеној регулацији и друштвеном расулу (Антонић et al., 2001: 33–34). До песимистичке пројекције по питању сузбијања корупције додатно доводи и мисао да одређени број грађана само начелно осуђује корупцију, али није спреман да се ње одрекне када се нађе у ситуацији да себи „олакша“ свакодневни живот. Имајући у виду све речено, тешко је очекивати значајније промене у друштву које је навикнуто на разне облике корупције, у којој државни службеници, па и корисници својих права, подразумевају неки вид подмићивања, при чему изостаје адекватна реакција надлежних органа.

Стање корупције у Републици Србији

При оцени стања и обележја корупције у Републици Србији ослонићемо се на резултате неколико већих истраживања спроведених у претходних десет година, укључујући пре свега: студију коју је спровео истраживачки тим Криминалистичко-полицијске академије у периоду од 2009. до 2011. године, под називом „Ко-

рупција у јавној управи“; истраживање Агенције за борбу против корупције Републике Србије из маја 2012. године, под називом „Истраживање перцепције јавног интереса у области спречавања и борбе против корупције и места и улоге Агенције за борбу против корупције“, и истраживање ЦеСИД-а под називом „Перцепција грађана о борби против корупције у Србији“, спроведено у децембру 2018. године под покровитељством УСАИД у оквиру Пројекта за одговорну власт. Истраживање Криминалистичко-полицијске академије о корупцији у јавним службама Србије показује да је корупција захватила све сегменте нашег друштва, а највише здравство, локалну самоуправу, правосуђе, царину и полицију (Милошевић et al., 2011: 29).

Досадашња домаћа емпиријска истраживања углавном показују да већина грађана Србије перципира корупцију као озбиљан друштвени проблем, односно као појаву распрострањену у готово свим институцијама система. Изненађујуће је да је перцепција грађана о корупцији на тако високом, готово забрињавајућем нивоу, с обзиром да такав ниво перцепције није у корелацији са предузетим мерама државе и резултатима борбе. Према истраживању „Корупција у јавној управи“, спроведеном на Криминалистичко-полицијској академији, испитаници из правосуђа за главне разлоге неефикасног спречавања корупције сматрају: одсуство политичке воље, утицај политике, постојање корупције у државном врху, лоше карактерне особине појединаца, неадекватну кадровску и техничку опремљеност надлежних органа, итд. (Симеуновић-Патић et. al, 2011: 211–212). Иако се Србија сматра земљом са високим индексом перцепције корупције, број решених случајева давања и примања мита невероватно је мали (Ђукић, 2019: 169). На основу нивоа перцепције рекло би се да је освешћивање први корак ка успешном решавању проблема, али такву тврдњу не бисмо могли изнети и за Србију, будући да мере и резултати указују на супротно. Постојање свести јесте неопходан предуслов промена на личном и системском плану, али није *de facto* коначно решење проблема.

Након евалуације општих узрока и фактора у претходним поглављима, закључак је да највише утицаја на друштво долази са стратегијског нивоа. Коруптивно деловање оних најодговорнијих производи највише друштвених последица и нуди лош пример свим грађанима. Са бирократским апаратом и институцијама које

је тешко контролисати, далеко најмоћнији извор корупције у Србији је држава, која би у исти мах морала да наступи као један од водећих протагониста у борби против ове пошаста (Маџар, 2015: 30). Тако имамо ситуацију да су они који треба да сузбијају корупцију уједно и главни, било активни било пасивни, узрочници и покровитељи ове појаве. Неки од „леgitимних“ облика корупције јављају се у форми узурпације власти, злоупотребе овлашћења, заобилажења законом утврђених процедура, непредузимања радњи које су законом прописане као обавезне (Зиндовић et al., 2012: 31).

У Србији има много околности које дају замах корупцији и подстичу њено ширење: вертикална подела власти, која је као таква неконтролисана и „погубно“ моћна, веома честе коалиционе владе, које су слабе и неефикасне у ономе због чега постоје, али јаке у односу на привредну и општу јавност, недовршен и неусаглашен институционални поредак са огромним просторима за дискреционо одлучивање, и партијски заснована кадровска политика (Маџар, 2015: 30). Томе можемо додати неефикасно судство, правосуђе и органе гоњења, благу казнену политику, неефикасне антикорупцијске институције, непостојање јасне визије и стратегије у борби против корупције и проблеме у откривању и доказивању кривичних дела корупције. Међу факторима и узроцима повољног развоја корупције на подручју наше земље налазе се и историјско наслеђе, обичај чашћавања након успешно завршеног посла, изостанак механизма контроле учинка државних органа, нетранспарентно пословање и грађанска пасивност. С обзиром да репресија није дала значајније резултате, надлежни органи су предвидели борбу против корупције превентивним средствима, која треба тражити у две групе техника ситуационе превенције. Циљ прве групе је повећање ризика од откривања корупције, односно побољшање транспарентности у свим фазама рада јавне управе, а циљ друге уклањање изговора за корупцију (Вуковић, 2002: 193). Таквим приступом, пре свега ефектима генералне превенције, спречава се олако упуштање у корупцију јер постоје спремност и решеност државних органа да такво понашање најоштрије санкционишу.

Резултате борбе против корупције треба тражити код оних органа који су задужени за њено сузбијање, а то су Агенција за борбу против корупције, полиција, тужилаштво и други органи намењени за спречавање, сузбијање и процесуирање криминалитета. Томе

треба додати да су грађани као најважније институте у борби против корупције оценили јачање заштите узбуњивача, јачање независних државних органа који врше надзор и контролу јавне управе и увођење већих казни за оне који дају или примају мито.⁵ Уколико предвиђене мере не доносе резултате, одговоре је неопходно тражити од оних који су руководиоци ових институција. С обзиром да не постоје озбиљнији помаци ни на једном плану (перцепција корупције, поверење грађана у институције, економско благостање земље и већи животни стандард), потребно је успоставити јасне, недвосмислене и чак ригорозне услове одговорности у кључним антикорупцијским институцијама. Очигледан пример институције чији је рад оспораван због проблема корупције јесте суд, с обзиром да се однос казнене политике и ефикасности у решавању кривичних дела корупције судова у Републици Србији може оценити као незадовољавајући (Ђукић, 2019: 169).

Упркос делимичном напретку у борби против корупције, она је и даље распрострањена у многим подручјима и представља озбиљан проблем у Републици Србији (Радовић-Стојановић, 2011: 19). Неопходно је водећу улогу у сузбијању корупције препустити надлежним институцијама, и очекивати и интересовати се за резултате њиховог рада, у односу на перцепцију корупције грађана, ниво корумпираности јавног сектора и дугорочне тенденције.

Завршни осврт

Корупција је посебан вид криминалитета, који подразумева кршење закона уз злоупотребу јавних овлашћења с циљем прибављања какве личне добити. У питању је облик криминалног понашања који није једноставно целовито објаснити. Коруптивна кривична дела не само да оштећују буџет Републике Србије у мањем или већем обиму, већ наносе штету институцијама система, трајно унижавајући интегритет професије и струке. Стварају осећање неповерења, повећавају раслојеност друштва и деградацију његовог етичког кодекса и постављају чврсте темеље за развој свих осталих облика криминалног деловања. Најопаснији облик представља удруживање корупције и организованог криминалитета.

⁵ Перцепција грађана о борби против корупције у Србији, доступно на: <https://www.usaid.gov/sr/serbia/news-information/press-releases/usaid-presents-citizens%E2%80%99-perceptions-anti-corruption-efforts>

Код корупције као феномена делује невероватно колико су узроци, фактори и реакција друштва међусобно условљени и зависни, што само указује на сложеност ове појаве. Зато није реално очекивати да се деловањем на само један или само неке од фактора корупције може остварити озбиљан резултат на плану њеног сузбијања. Највеће последице по заједницу имају потези и понашање највиших државних званичника, имајући у виду овлашћења којима располажу. Такође, било би неозбиљно уздати се у само постојање институција система, јер оне морају и пружити резултате свог рада, у складу са предвиђеним стандардима учинка, односно унапред прописаним очекиваним резултатима рада. С друге стране, ако се узме да су представници власти потекли из народа, онда су разумљиви природа и начин понашања појединих људи на власти, па су подједнако важни и историјски контекст и традиција заједнице из којих су се ти појединци „издигли“.

Одговоре на питање шта то узрокује вршење кривичних дела корупције можемо потражити на најмање два нивоа. Први, који се односи на појединца, треба потражити у недостатку самоконтроле, первазивности и арбитрарности, као и праву на дискреционо одлучивање. С друге стране, ако говоримо о нивоу заједнице, хетерогеност друштва, државни интервенционизам на пољу финансија, недовољна изграђеност институција система, несумњиво доприносе развоју окружења које погодује корупцији. Позивајући се на поједине ауторе, треба напоменути да је неопходно имати на својој страни „ситнице“, попут политичке воље и општедруштвеног консензуса (Симоновић, 2010: 37). Да би се остварила политичка воља, која је усмерена на ефикасну борбу против корупције, неопходно је развити свест грађана. У томе значајно помаже демократски развој земље, који отварањем друштва према свету пружа могућности грађанима да се угледају на најуспешније земље света и тиме реагују на своју околину. Овим се долази до закључка да није проблем у исквареном појединцу, већ у искваеном систему (Симоновић, 2010: 21).

На основу наведеног и анализираних, решења за корупцију треба тражити у јасном раздвајању све три гране власти, деполитизацији јавних установа, реформи правосудног система, стварању независних и стручних антикорупцијских институција, грађанском активизму, медијској објективности и развоју свести грађана о проблему корупције, што заједно чини неопходне претпоставке сваког

друштва које има недвосмислену намеру да се успешно избори са овим феноменом. Неозбиљно и неодговорно би било сматрати да доношење и ратификација међународних уговора у области борбе против корупције представљају довољно решење за проблем корупције. Да би се постигли ефекти, неопходно је и спровести предвиђене мере, унапређивати их и стално анализирати њихове ефекте (Симоновић, 2010: 37).

Литература

1. Антонић Д., Бабовић, Б., Беговић Б., Васовић, М., Вацић, З., Вуковић, С., Кавран, Д., Ивошевић, З., Мијатовић, Б., Стојановић, Б., Хибер, Д. (2001). *Корупција у Србији*, Центар за либерално-демократске студије, Београд.
2. Бошковић, М. (2004). *Организовани криминалитет и корупција са посебним освртом на Републику Српску*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука.
3. Бошковић, М. (2005). Етиолошка обележја корупције у земљама транзиције са освртом на Републику Србију, *Безбедност*, 47(1): 9–18.
4. Brooks, G. (2016). *Criminology of Corruption: Theoretical Approaches*.
5. Вуковић, С. (2013). *Актуелни принципи полиције у јачању поверења грађана и њихов значај за превенцију криминала*, У зборник радова „Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 47–60.
6. Вуковић, С., Бошковић, Г. (2016). *Корупција и њена контрола у Србији и Европској унији*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
7. Вуковић, С. (2002). Корупција, регионализација и локална власт, *Социолошки преглед*, 36(1–2): 91–110.
8. Вејновић, Д. (2010). *Социолошки аспекти узрока, карактеристика и спречавања корупције друштава у транзицији*, У зборник радова „Методологија изградње система интегритета у институцијама на сузбијање корупције“, Виша школа унутрашњих послова, Бања Лука, стр. 41–58.
9. Ђукић, С. (2019). *Анализа специфичности извора корупције и*

- безбедност друштва, *Војно дело*, 71(4): 156–171.
10. Зиндовић, Б. И., Станковић, В. (2012). „Легализовани“ облици корупције у Србији – аномична стања друштвене ентропије, *Социолошки преглед*, 46(1): 17–34.
 11. Кесић, З. (2017). *Корупција у полицији*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
 12. Маџар, Љ. (2015). Корупција као системски феномен – политички систем, структура власти, институције, политике, *Школа бизниса*, (12)1: 1–33.
 13. Миладиновић, Д. (2016). *Криминалистички аспект кривичних дела злоупотреба службеног положаја, давања и примања мита*, специјалистички рад, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
 14. Милошевић, Г., Милашиновић, С., Кешетовић, З. (2011). *Корупција у Србији*, У зборник радова „Методологија изградње система интегритета у институцијама на сузбијање корупције“, Виша школа унутрашњих послова, Бања Лука, стр. 161–180.
 15. Милутиновић, М. (1982). *Методе криминологије у методологији друштвених наука*, Београд.
 16. Нинчић Ж., Оташевић Б. (2010). *Корупција и организовани криминал*, У зборник радова „Спречавање и сузбијање савремених облика организованог криминалитета“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 179–193.
 17. Новаковић, Н. (2002). Корупција у Србији, *Социолошки преглед*, бр. 36(1-2): 227–239.
 18. Polterovich, V.M. (1998). Corruption Factors, *Matekon*, 34(4): 3–15.
 19. Радовић-Стојановић, Ј. (2011). *Корупција у Србији*, У зборник радова „Корупција у јаној управи“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 1–19.
 20. Rajaei, Z., Arghavani, A. (2016). Factors affecting corruption from the perspective of employees, *Internation journal of humanities and cultural studies*, ISSN, pp. 2255–2264.
 21. Симоновић, Б.: (2010). *Систем интегритета као вид анти-корупционе стратегије*, У зборник радова: „Методологија изградње система интегритета у институцијама на сузбијање корупције“, Виша школа унутрашњих послова, Бања Лука, стр. 19–40.

22. Симеуновић–Патић, Б. (2011). *Криминолошки осврт на проблем корупције у јавној управи*, У зборник радова „Корупција у јавној управи“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 35–54.
23. Симеуновић–Патић, Б., Ђорђевић, Ђ. (2011). *Нека обележја корупције у јавној управи у Републици Србији*, У зборник радова „Корупција у јавној управи“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 201–238.
24. Campbell, M. J. L. (2015). *Organizational Cultures Impact on Employees Corruption*.
25. Ћосић, М. (1971). *Криминалистичка обрада кривичних дела примања и давања мита*, Стручна библиотека службе јавне безбедности, Београд.
26. Чудан, А. (2010). *Етика у функцији превенције корупције*, У зборник радова „Методологија изградње система интегритета у институцијама на сузбијање корупције“, Виша школа унутрашњих послова, Бања Лука, стр. 237–251.
27. Шикман, М., Тања, Р. (2010). *Спречавање корупције системом интегритета*, У зборник радова „Методологија изградње система интегритета у институцијама на сузбијање корупције“, Виша школа унутрашњих послова, Бања Лука, стр. 1–18.

Factors of Corruption With Reference to the Situation in The Republic of Serbia

***Abstract:** Corruption is one of the most dangerous phenomena of modern society. Woven into the pores of almost all states, institutions and systems to a greater or lesser extent, it deserves as such to be the subject of research. The characteristics of corruption indicate a recognizable form of corrupt behavior, while the causes direct attention to the source of the problem, directing limited resources to preventive rather than, somewhat outdated, repressive behavior. Factors of corruption, which are numerous, are limited to those that are recognized as the most important and at the same time the biggest catalysts for the development of corruption. Timely focusing on the factors of corruption enables the updating of existing and finding new mechanisms by which corruption can be reduced to a level that enables the functioning of the rule of*

law and a democratic state system. As a country that has gone through periods of war and transition, and that is still on its development path, Serbia is an excellent ground for finding conclusions about the validity of existing and finding new anti-corruption measures.

Keywords: *corruption, corruption factors, anti-corruption measures, Serbia*

Слађана ЂУРЧИЋ*

Факултет безбедности Универзитета у Београду,
студенткиња докторских студија

ДОИ: 10.5937/bezbednost2103163С

УДК: 37:316.7]:351.78(4+497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 5. 7. 2021. године

Ревизија: 25. 11. 2021. године

Датум прихватања: 1. 12. 2021. године

Допринос наставних садржаја основног и средњег образовања изградњи безбедносне културе младих

***Апстракт:** Рад је посвећен разматрању наставних садржаја у упоредним системима основног и средњег образовања, који су значајни за развој безбедносне културе младих, а темеље се на проширеној безбедносној агенди и новим образовним потребама у том контексту. У методолошком смислу, рад се базира на прегледу постојеће литературе и анализи појединих стратешких докумената у области образовања и безбедности. Посебан фокус је стављен на праксу у Републици Србији и досадашње активности на овом пољу. Почетни циљ је био да се, увидом у поједина страна искуства и искуства Републике Србије, утврди заступљеност садржаја из области безбедности у основном и средњем образовању и да се на тој основи покуша сагледати развој безбедносне културе у образовном контексту. Утврђено је да, међу анализираним државама, Пољска, Словенија и Русија имају у својим образовним програмима посебан наставни предмет посвећен темама из области безбедности, при чему је приметно да и у другим државама постоји такво настојање, али су за сада садржаји из области безбедности углавном имплементирани у постојеће наставне предмете. Када је реч о Републици Србији, закључује се да потенцијално увођење посебног предмета посвећеног темама из области безбедности у средње школе и обogaћивање постојећих наставних предмета са-*

* scurcic50@gmail.com

држајима из области безбедности у основним школама, може резултирати унапређењем опште безбедности младих.

Кључне речи: *безбедносна култура, систем образовања, безбедносно образовање, образовне потребе, превенција.*

Увод

Како су промене карактера безбедносних претњи у последњих неколико деценија узроковале и промене у промишљању безбедности, то је условило и развој нових теоријских концепата, који омогућавају не само обогаћивање научног и истраживачког корпуса у области безбедности, већ и активан однос према променљивој безбедносној стварности. У том контексту се, у најширем смислу, може говорити о безбедносној култури, као општем односу појединца, али и читавог друштва према разноврсним безбедносним проблемима. Првобитно, концепт се везивао за културу заштите на раду, односно различите механизме заштите запослених (од личне посвећености и изграђених ставова, до поштовања прописаних правила) у индустријским постројењима и великим корпорацијама. Данас, све више на значају добија и схватање безбедносне културе као средства за подизање опште информисаности и знања младих, као најрањивијег дела популације, о безбедносним изазовима, ризицима и претњама. Како наводи Кекић, новим концептом безбедности постављају се пожељни стандарди у размишљању и практиковању безбедности – оно што је промишљено савременим концептом безбедности, културом безбедности се претаче у стварност (Кекић, 2004). На линији тог размишљања јесу и схватања о потреби другачијег образовања, прилагођеног савременим изазовима. Наиме, аутори све више истичу потребу за новим моделом безбедносног образовања, као „новом културом учења“ (Pięczywok, 2018: 20), те истичу да је безбедносно образовање постало извор свестраног развоја човека, који је, пак, интегрални део развоја безбедности (Drabik, 2018: 28).

Дакле, како се у најопштијем смислу сврха безбедносне културе огледа у превенцији различитих безбедносних претњи, односно остваривању и унапређивању безбедности сваког ентитета, један од путева, најпре ка развијању безбедносне културе, а потом и ка подизању нивоа безбедности, јесте образовање. Превентивна улога безбедносне културе посебно долази до изражаја када је реч о низу

проблема карактеристичних за школску популацију, почев од малолетничке делинквенције, наркоманије, дечије порнографије, преко заштите животне средине, безбедности у саобраћају, до безбедности у сајбер простору. Сходно томе, адекватно проблематизовање ових питања кроз образовни процес има значајну улогу у развоју критичког размишљања и подизању степена информисаности ученика о безбедности, па тиме и у унапређењу безбедносне културе младих. Истовремено, поједини аутори развој безбедносне културе кроз образовни процес виде као претпоставку безбедне школе, што је посебно важно у условима брзих, непредвидивих и вишеструких промена ризичног амбијента (Ивановић, 2011). Такође, улога школе није само у стицању општих и специфичних знања и у припреми ученика за будуће професије, већ и у развијању ставова, способности и вештина које ће младима омогућити да се заштите од различитих опасности и активно учествују у друштвеном животу (Мијалковић, Поповић-Манчевић, 2018). Стога у последњих неколико година расте број истраживања у овој области, као и конкретних иницијатива и пројеката који су усмерени ка развијању способности, знања и вештина важних за реаговање у потенцијалним кризним ситуацијама, али за и сналажење младих у свакодневном животу.

Структура рада је организована тако да се почиње сажетом појмовном анализом концепта безбедносне културе, затим се значај безбедносне културе младих шире сагледава кроз својеврсну „безбедносну функцију образовања“ и, на крају, као одраз образовних потреба за посебним наставним предметом из области безбедности.

Концепт безбедносне културе – појмовно одређење

Почетна замисао о безбедносној култури везује се за безбедност и културу заштите на раду, у оквиру ширег спектра организација, укључујући и оне које обухватају јавну безбедност, безбедност јавног транспорта, као и нуклеарну индустрију (Станаревић, 2012). Наиме, термин „безбедносна култура“ први пут је употребљен у Извештају Међународне агенције за атомску енергију о нуклеарној катастрофи у Чернобилу, у којем се дефинише као „општи концепт посвећености и личне одговорности свих који су укључени у било коју безбедносну активност у нуклеарној електрани“ (International Atomic Energy Agency – IAEA, 1992: 84).

Како се „продубљивало“ и „проширивало“ поље безбедности и безбедност постајала све комплекснија, тако је и концепт безбедносне културе постајао обухватнији. Другим речима, концепт се постепено развијао и у другим правцима у односу на првобитни контекст, те се данас говори и о информационој безбедносној култури, саобраћајној, здравственој, итд. У том смислу је фокус на препознавању опасности у различитим сферама људског живота, које нису искључиво у домену традиционалних безбедносних претњи, већ се односе на читав спектар вредности заједнице које могу бити угрожене, као и на безбедносну свест грађана о личној и колективној одговорности за очување тих вредности.

Према једном од обухватнијих одређења, емпиријске детерминанте безбедносне културе различитих ентитета (појединац, локална заједница, друштвене групе и читава друштва) чине:

1) *спољни елементи* – понашања, акције и интеракције људи и друштвених група, институција и организација, који карактеришу ове ентитете у нормалним и кризним ситуацијама;

2) *унутрашњи елементи* – вредности, које чине специфично „језгро“ безбедносне културе; норме, које заједно са вредностима стварају правила и принципе; ставови који обухватају: а) обим знања и начин размишљања о безбедности; б) начин перцепције безбедности и реаговања на њен недостатак; ц) очекивану спремност за специфична понашања, акције и сарадњу ентитета у нормалним и кризним ситуацијама. Притом су спољни елементи лако видљиви, док су унутрашњи мање уочљиви и тежи за проучавање (Cieślarczyk et al., 2014: 48). Дакле, поред ставова, вредности, норми и понашања, више аутора као неизоставан елемент безбедносне културе наводи знања и вештине из области безбедности (Ziemska, 1977; Ђорђевић, 1986; Стајић, 2011; Cieślarczyk, Filipek, 2016; Buluc et al., 2018).

Наведено разграничење елемената безбедносне културе важно је и у контексту утврђивања начина за формулисање образовних садржаја, којима ће се унапређивати безбедносна култура у односу на њене латентне и манифестне елементе. Наиме, мењање ставова, као унутрашњег елемента, у циљу охрабривања и развијања превентивног понашања и безбедносних пракси код деце, захтевало би преношење вредности и уверења, нпр. конкретним указивањем на последице одређених чињења или нечињења и вредности тих по-

следица (Ajzen, 2014). Међутим, треба узети у обзир да је то „дужи и тежи пут“, односно узети у обзир налазе истраживања, који показују да је, од четири фактора (понашање, ставови, уверења и вредности), понашање фактор који је најједноставније мењати у циљу унапређења безбедности (Seaward, 1999). О важности промовисања и подстицања конкретних модела безбедносног понашања говори и чињеница да образовни садржаји из области безбедности у школама све више укључују и практичне обуке и симулације. Истовремено и поједина истраживања показују да студенти који су у средњој школи имали наставни предмет посвећен темама безбедности више вреднују практичну обуку и вежбе, као вид демонстрације стечених знања, али и стицања нових вештина (Drapikowska, 2018).

Дакле, како безбедносна култура као концепт има своју унутрашњу и манифестну димензију (коју чине безбедносне праксе, понашања), тако безбедносно образовање, с једне стране, представља теоријски процес који чине фактори као што су људи (наставници, ученици), затим циљеви, садржај, принципи, облици и методе наставног садржаја, док се, с друге стране, састоји у практичним радњама које унапређују безбедност појединца, утичући и на његове ставове, вредности, знања и вештине (Pieczywok, 2018).

Образовање у функцији безбедности

Безбедносна култура у најширем смислу указује на повезаност образовања и безбедности. На ову везу најпре упућује однос концепта културе и образовања. Било да се овај однос разматра на релацији „култура у образовању“ или „образовање у култури“, оно што прожима ове две сфере јесу чињенице да се и култура и образовање неизоставно тичу „значења и вредности“ (Stephens, 2007: 36), те да се образовање и развој сматрају „културним процесима“ (Hviid, Märtsin, 2019: 9). Тако можемо говорити и о културалној функцији образовања, у смислу да се образовањем унапређује општа култура, као и о томе да специфични културни контексти подстичу и специфично образовање. На линији тог размишљања може се говорити и о културалној перспективи савременог промишљања безбедности, где се безбедносна култура може посматрати као „средство“ стицања знања, разумевања и објашњавања различитих процеса и појава у области безбедности и пос-

тупање сходно стеченим сазнањима. У ужем смислу, настојања да се садржаји из области безбедности укључе у образовне програме указују на важност безбедносне културе у образовном контексту.

Како подручје студија безбедности у модерним друштвима већ у данашњем културном контексту захтева надградњу и обухватнији унакрснодисциплинарни и мултидисциплинарни приступ (Катић и сар., 2012), то је широко образовање професионалних, цивилних кадрова безбедности, које превазилази традиционалне курикулуме, као и подизање нивоа безбедносне културе свих грађана, иако спор, потенцијално најоптималнији расположиви пут за остваривање безбедности у демократским друштвима (Катић, 2018). То се може сагледати у аргументацији да виши ниво безбедносне културе подстиче препознавање изазова који се јављају у окружењу појединца, вешто коришћење прилика и минимизирање ризика, могуће адекватне менталне, материјалне и организационе припреме за стварне и потенцијалне претње, што омогућава ефикасно, ефективно и економично супротстављање тим претњама (Cieślarczyk et al., 2014: 26). Тако је сврха безбедносног образовања, у најширем смислу, развијање појединаца који ће бити способни да се супротставе различитим изазовима у окружењу, али и да се критички односе према различитим безбедносним појавама и феноменима на глобалном нивоу, који се посредно одражавају на њихов свакодневни живот. Уопште, промене сфере у безбедности, у смислу доминантних ризика и претњи, последично стварају потребу за развојем и јачањем специфичних „димензија“ безбедносне културе.

Међу таквим променама је свакако континуирани напредак савремених технологија, који ће водити све већем убрзавању и усложњавању свих аспеката живота, те тако и безбедности и образовања, што је већ присутно у виду „онлајн образовања“ или „образовања на даљину“, које и развој безбедносне културе води у правцу јачања њеног информатичког аспекта. Другим речима, у данашњим околностима посебно се наглашава важност тзв. информационе безбедносне културе, као и здравствене, еколошке, итд.

Наводећи систем образовања као један од механизма развоја и унапређења безбедносне културе, Станаревић истиче да овај приступ подразумева пренос и неговање знања, способности и специјализованих вештина, формирање ставова, као и проширење хоризонта индивидуалности (Станаревић, 2017: 372). Мијалковић

такође истиче вишеструки значај образовних програма у креирању опште и безбедносне културе ученика, који на тај начин увиђају одговорност за сопствену безбедност и безбедност својих вршњака, а унапређењем безбедносне културе и ученика и запослених унапређује се и безбедност самих школа (2005). У том смислу, образовање у функцији безбедности огледа се не само у обогаћивању наставних садржаја темама из области безбедности, већ и у тенденцији да се безбедносна култура утемељи као посебан наставни предмет, али и као детерминанта свакодневног понашања и опште културе савременог човека.

Образовни садржаји из области безбедности – примери Пољске, Мађарске, Аустрије и Црне Горе

Последњих неколико година, све веће академско интересовање за питање безбедносног образовања, односно креирања програма основног и средњег образовања прилагођених савременим токовима и изазовима у сфери безбедности, праћено је и видљивим променама у системима образовања бројних држава. Доступна литература показује да се у иностраним образовним програмима највише пажње посвећује информационој/дигиталној писмености ученика и студената, односно питању развоја едукативних програма посвећених информационој/сајбер безбедности (Chernova et al., 2016; Hentea et al., 2006; Lytvynova et al., 2019). То спада у домен информационе безбедносне културе, али постоје и примери који укључују шири спектар тема из области безбедности, као што су ванредне и кризне ситуације, превенција насиља и наркоманије, еколошка безбедност, итд.

Искуства из Пољске указују на три значајна модела безбедносног образовања: 1) *концепт глобалног образовања*,¹ који се фокусира на нетрадиционална питања безбедности, као што су нпр.

¹ Споразум о подршци развоју и имплементацији концепта глобалног образовања у Пољској потписан је 2011. године од представника Министарства спољних послова, Министарства просвете и групе *Заграница*, удружења пољских невладиних организација укључених у међународни развој (Zadogožna, 2018: 129), и резултат је раније донете Мастрихтске декларације о глобалном образовању (2002). Наиме, та декларација је донета са идејама и обавезама које су сажете тако да се могу директно превести у политике на свим нивоима, како би грађани лакше разумели изазове и начине на које им могу изаћи у сусрет зарад одрживе будућности.

миграције, проблеми развоја и сл., а подразумева активан и одговоран однос појединца према свом окружењу; 2) посебан профил у средњим школама, тзв. *униформисана одељења*, која су започела најпре одржавањем часова војне наставе, фокусираних на питања везана за војску, одбрану земље и развој патриотских ставова, да би од 2017. године садржај наставе у тим одељењима био обогачен и знањима о раду полиције и ватрогасних служби (Zadogožna, 2018) и 3) *наставни предмет „Security Education“*, који се може превести као „Образовање за безбедност“, у вишим разредима средње школе (Drapikowska, 2018), о чему ће бити више речи у наредном делу. Према наведеном, може се уочити да су часови војне наставе више окренути традиционалном, државоцентричном схватању безбедности, док су глобални концепт образовања и посебан наставни предмет из области безбедности примеренији савременим тумачењима и теоријским оријентацијама у студијама безбедности. Генерално се може рећи да се у Пољској велика пажња посвећује безбедносној култури, безбедносном образовању, освешћивању пре свега младих, али и читавог друштва, у погледу безбедносних претњи, као и промовисању понашања за суочавање са тим претњама.

У Мађарској су теме из области безбедности имплементиране у постојеће наставне садржаје, а фокус је на енергетској безбедности и управљању катастрофама, при чему се друга материја додатно и теоријски и практично изучава кроз бројне ваннаставне активности (Кешетовић, 2021). Базу садржаја из области управљања катастрофама чини *Општи национални курикулум*, који кроз кључне сегменте општег односа човека и животне средине представља знања из области управљања катастрофама (National directorat-general for disaster protection, 2012).

Како би ученици самостално стицали знања у ширем контексту, школски систем у Аустрији укључује неколико наставних принципа, који заправо чине шири оквир безбедносног образовања: промоција здравља, интеркултурално образовање, медијско образовање, политичко образовање, родно образовање и једнакост, сексуално образовање, еколошко образовање, образовање у области безбедности на путевима, образовање у области економије и потрошње (Austrian Federal Ministry of Education, Science and Research, 2021).

Када је реч о Црној Гори, теме из области безбедности више су заступљене кроз неформалне едукативне активности, као што

су различити пројекти и семинари, и то са фокусом на садржајима из области ванредних ситуација, при чему је и сајбер безбедност препозната као важна тема у оквиру образовања (Кешетовић, 2021).

Образовни садржаји из области безбедности у Републици Србији

На основу увида у постојеће наставне планове и програме, може се рећи да су садржаји из области безбедности у основним и средњим школама у Србији углавном заступљени у оквиру обавезног изборног предмета *Грађанско васпитање*. Ти садржаји су посебно конкретизовани у гимназијском програму Грађанског васпитања, будући да укључују теме као што су *безбедност младих и глобализација, људска права, грађани и демократија, претње миру, здрава животна средина*. Такође, међу новим изборним програмима за гимназије могу се издвојити они чији су садржаји уско повезани са темама безбедности: *Образовање за одржив развој, Савремене технологије, Појединац, група, друштво, Језик, медији и комуникација, Основи геополитике* (Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназије, 2020). На нивоу основног образовања, изборни предмети који индиректно имају везе са темама безбедности, јесу *Чувари природе, Свакодневни живот у прошлости, Информатика и рачунарство*.

Свест академске и стручне јавности у Србији о све већем значају формалног, али и неформалног образовања у области безбедности младих, рефлектована је и кроз кључне стратешке документе у области безбедности и образовања. У Стратегији националне безбедности Републике Србије, у оквиру сегмента који се односи на унапређење образовања, научног и технолошког развоја, посебну пажњу привлачи део у којем се наводи да ће се „разрадити и применити одговарајући модел оспособљавања становништва за одбрану и поступање у ванредним ситуацијама“. Истиче се да ће се „подстицањем родољубља у образовању становништва, утицати на развој осећаја лојалности и опредељености за задовољење безбедносних потреба код грађана Републике Србије“ (СНБ РС, 2019: 33). Тиме се очигледно настоји указати на важност знања, вештина и компетенција свих грађана за адекватно суочавање са различитим безбедносним претњама.

У новој Стратегији развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030, као једна од активности у оквиру мера које ће се предузети ради остварења циљева Стратегије наводи се „унапређивање знања и вештина ученика и родитеља за учествовање у превентивним активностима заштите од насиља и дискриминације, очувања менталног здравља и активностима развијања безбедносне културе младих“ (СРОВРС, 2021: 66). Унапређење безбедности и безбедносне културе младих издвојено је као један од основних друштвених захтева и у другим темељним документима омладинске и безбедносне политике – Националној стратегији за младе за период од 2015. до 2025. године, Закону о младима (2011) и Стратегији полиције у заједници (2013) (Тадић, 2016).

Национална стратегија за младе значајну пажњу посвећује питању безбедности младих, истичући као један од стратешких циљева „унапређење услова за развијање безбедносне културе младих“ (Национална стратегија за младе, 2015: 8), које би требало реализовати „успостављањем свеобухватног и континуираног образовања младих о безбедносним изазовима, ризицима и претњама, као и безбедном понашању“ (40). Као специфичан проблем у том контексту истиче се „селективност постојећих програма и пројеката у погледу обухвата безбедносних ризика и претњи којима су млади изложени“ (40), као и „непостојање јасних критеријума евалуације и мониторинга над њиховим спровођењем“ (38). Како се наглашава чињеница да су млади и поред постојећих превентивних програма и даље небезбедни и несигурни, наводи се да је неопходно уважити специфичности претњи којима су они изложени и вредности које у том погледу треба заштитити, а самим тим и начина на који се може постићи њихова безбедност (37).

Стратегија националне безбедности је свакако један од битних показатеља потреба друштва у подручју безбедности. Како такав документ представља својеврсну безбедносну процену из које је видљиво којим ће претњама, по претпоставци, кадрови безбедности морати да се супротставе, репертоар тих претњи такође индицира образовне потребе (Катић и сар., 2012). Стога би потенцијалну имплементацију посебног предмета о темама безбедности у образовне програме требало да прати усаглашеност Стратегије националне безбедности, као једног од изворишта образовних потреба у сфери безбедности, и Стратегије образовања, која пројектује опште образовне потребе, чиме би се на плану реализације објединило поди-

зање нивоа безбедносне културе младих и адекватно припремање потенцијалних будућих кадрова безбедности.

Може се закључити да укљученост садржаја из области безбедности у постојеће наставне предмете у основном и средњем образовању у бројним државама заправо говори о мултидисциплинарности и интердисциплинарности области безбедности, као потенцијалу који омогућава да се теме безбедности лако повезују са садржајима из других области. Сасвим извесно, темељно разумевање безбедносних процеса у све неизвеснијем свету, као и друштву, и настојање појединца да се према тим променама односи активно и стваралачки, захтеваће квалитетно образовање, засновано на мултидисциплинарности, иновативности и отворености за континуирано усавршавање. Иако научно истраживање безбедности подразумева темељно теоријско заснивање науке о безбедности, а тек потом техничке, процедуралне или технолошке аспекте те појаве (Катић и сар., 2012), не треба заборавити да студије безбедности никада не могу бити само интелектуална тежња, јер су оне великим делом подстакнуте жељом да се оствари безбедност која се тиче стварних људи у стварном свету (Williams, 2012). Стога, синергија практичног и теоријског јесте оно што треба да одликује образовање као пут и средство до безбедности, која представља основну тежњу људског друштва, односно предуслов за остваривање свих других потреба појединаца и заједница.

Безбедносна култура као одраз образовних потреба савременог друштва

Промене у безбедносној стварности, оличене у савременим изазовима, ризицима и претњама, имплицирају и промене у нашем односу према њима, те константно расту и мењају се захтеви и потребе за новим знањима, вештинама, способностима које ће водити и унапређењу објективног стања безбедности. То пак, не значи поништавање или занемаривање претходних сазнања и достигнућа. Напротив, одржавање безбедности, као научне дисциплине, „живом, виталном и развојном“ подразумева да се, не губећи из свести филозофску и историјску идеју о безбедности, сагледавају и проверавају досегнуте спознаје, а истовремено и усавршавају начини за разумевање новог и непознатог. Вилијамсовим (*Paul D. Williams*) речима, овај процес подразумева „тумачење прошлости

(посебно шта су различите групе људи мислиле о безбедности и како су је спроводиле), разумевање садашњости и покушај да се утиче на будућност“ (Williams, 2012: 0).

Конкретно, образовне потребе цивилних кадрова безбедности, које треба да опредељују садржај и форме студија безбедности, у савременим условима није могуће разумети без познавања нове безбедносне парадигме (Катић и сар., 2012). Већ поменуто *проширивање* (војна, политичка, економска, социјетална, еколошка) и *продубљивање* истраживачког поља безбедности (глобална, регионална, национална и људска безбедност), најбоље осликавају нову парадигму безбедности, те и промене образовних потреба у области безбедности и друштву уопште. „Безбедносна функција“ образовања посебно је значајна у периоду адолесценције, будући да најраније уобличавање свести о безбедности почиње кроз васпитно-образовни процес, и то је период када код деце и младих треба остварити најснажнији утицај на изградњу критичког расуђивања, које ће обликовати даља понашања и активности. Тако почетно образовање, од породице, преко предшколског, основног и средњег образовања и опште културе, поставља базу за опште и посредно разумевање безбедности. Низ безбедносних проблема који су карактеристични за младу популацију, попут вршњачког насиља и различитих видова асоцијалног понашања, у спречи са безбедносним ризицима на интернету, изнедрили су потребу за безбедносном културом као превентивним „инструментом“ за обликовање свести о важности безбедности, али и о последицама сопственог небезбедног понашања. Стога се нужност увођења посебног наставног предмета из области безбедности огледа не само у потреби да се разумеју процеси који у безбедносном смислу обликују друштва и државе, већ и у потреби да млади, на бази стечених знања и компетенција, активно утичу на сопствену и безбедност окружења чији су део.

Инострана искуства – Финска, Пољска, Словенија, Русија, Аустрија, Немачка

Као резултат препознате важности безбедносне културе у школској средини, а услед пораста насиља, малтретирања, али и усамљености и беспомоћности међу ученицима, у Финској је 2010. године покренут пројекат под називом Мрежа за развој безбедносне културе у школама (*The Developing Network of Safety Culture*

in Schools – OPTUKE). Присутно је настојање да се подржи развој безбедносне културе и у основним школама и на универзитетима. Иако не постоји засебан наставни предмет посвећен безбедносним темама, један од циљева је проучавање и развој наставних модула чији би саставни део били садржаји безбедносне културе (OPTUKE, 2021). На том путу реализовани су значајни пројекти који се односе на Имплементацију безбедносног образовања у програм образовања наставника и педагога на универзитетима (*Teacher Safe*), Безбедну школу (*Safe School*), Промоцију безбедности у образовању (*EduSafe*), Развој модела евалуације за процену мера превенције (EVAPREM).² Истовремено је и у академској литератури присутан став да елементима безбедносне културе не треба да се управља фрагментарно, као делом неког засебног подручја, већ их треба адекватно интегрисати у општу школску културу (Vallinkoski, Koirikivi, 2020).

Већ помињани предмет из пољског образовног система, „Образовање за безбедност“, спада у опште предмете чији главни циљеви укључују знања о одбрамбеним структурама државе, припрему за понашање у ванредним ситуацијама и савладавање принципа прве помоћи. Ти циљеви су преточени у специфичне наставне садржаје који се могу генерализовати на следеће категорије: 1) структура и принципи функционисања система безбедности; 2) војни и невојни подсистем у систему безбедности; 3) претње током мира и рата; 4) прва помоћ у хитним случајевима (Drapikowska, 2018: 110). За све наведене области постоје и детаљни електронски приручници,³ како би се теоријска знања поткрепила вештинама потребним у кризним ситуацијама, организују се и специјализовани кампови за обуку током летњих и зимских распуста (111).

Значајан је и пример Словеније, где је у основне школе 2010. године уведен изборни наставни предмет „Заштита у природним и другим несрећама“ (Управа Републике Словеније за цивилну заштиту и помоћ у катастрофама, 2009). Између осталог, као садржаји изучавања овог предмета наводе се: идентификовање врста, узрока и последица катастрофа у непосредном и ширем окружењу, познавање основних спасилачких служби и организација које су део система заштите од природних и других катастрофа, сти-

² Више о томе видети на: <https://sites.utu.fi/optuke/en/projects/>, доступно 22. 5. 2021.

³ Више о томе видети на: <https://epodreczniki.pl/a/kiedy-mamy-do-czynienia-z-sytuacja-kryzysowa/DD6FUKyWE>, доступно 22. 5. 2021.

цање искустава и развијање вештина и способности за одговарајући одговор током и након катастрофа, развијање вредности солидарности и волонтирања, учење о основама евакуације у случају катастрофе, развијање плана евакуације и тестирање.⁴

У Русији још од 1991. године у основним и средњим школама постоји обавезни предмет „Основе безбедног живљења“ (*Основы безопасности жизнедеятельности*). Предмет је замишљен тако да омогући развијање основног нивоа безбедносне културе, тј. да оспособи ученике за препознавање претњи, избегавање опасности, неутрализацију конфликтних ситуација, решавање сложених друштвених питања и правилно понашање у ванредним ситуацијама. Садржај програма обухвата три кључне тематске области: лична безбедност и очување здравља; систем јавне безбедности; темељи државне одбране и војне дужности (Институт развита образованија Омској области – ИРООО, 2018). Поред тога, значајни су и пројекти и програми у области безбедности младих, као што су „Школа безбедности“, „Школа *Стоп претњи*“, „Покрет руских школараца“ (Радојевић, 2021: 103–104).

Решења примењена у Аустрији и Немачкој врло су слична. У обе земље су теме из области безбедности присутне кроз постојеће формалне наставне садржаје, а у већој мери се изучавају путем неформалних облика едукације, уз тенденцију да се најважнији садржаји, као што су саобраћајна безбедносна култура, превенција насиља у школама и злоупотреба психоактивних супстанци, као и безбедно коришћење медијских садржаја, успоставе као обавезни наставни садржаји на целој територији обе државе и на свим нивоима школског образовања (Кековић, 2021).

Искусва Републике Србије

Док је општи део безбедносног образовања на примеру Србије сагледан кроз актуелне наставне планове и програме и кључна стратешка опредељења у области безбедности и образовања, овде ће фокус бити на пројектима и иницијативама, који су одраз настојања да се у основне и средње школе уведе јединствени предмет посвећен безбедности.

⁴ Више видети на: https://www.os-volicina.si/kon_sola.php, доступно 22. 5. 2021.

Досадашње активности на том пољу могу се посматрати као својеврстан процес припреме, еволуције и уобличавања теоријских и практичних решења. Најпре, треба истаћи да је концепт безбедносне културе код нас теоријски актуелизован и афирмисан издавањем монографије *Безбедносна култура* (Стајић, Мијалковић, Станаревић, 2005). Наведена монографија је подстакла покретање пилот-пројекта Министарства просвете под називом „Учењем до безбедности“, у оквиру којег је током школске 2005/2006. године у двадесет средњих школа уведен факултативни предмет „Безбедносна култура“ (Стајић, Станаревић, 2011). Пројекат је резултирао објављивањем књиге *Безбедносна култура младих – како живети безбедно* (Стајић, Мијалковић и Станаревић, 2006), која је требало да послужи као уџбеник за ученике који слушају поменути предмет. Даљи ток активности обухватио је и програм „Школски полицајац“⁵, затим укључивање и реализацију одређених садржаја из области безбедности и одбране у наставни програм четвртог разреда средњих школа током 2019. године,⁶ као и јавно заговарање, пројекте, активности и сарадњу државних и академских институција и невладиних организација.

На крају, могу се издвојити и пројекат Београдског центра за безбедносни политику (БЦБП) и истраживача Факултета безбедности у области безбедности младих⁷, пројекат „Безбедно детињство – развој безбедносне културе младих“⁸ у реализацији Министарства унутрашњих послова и Министарства просвете, као и округли

5 Програм је уведен 2002. године, а поред примарног циља подизања нивоа безбедности у школама, на секундарном плану има за циљ подизање нивоа и квалитета безбедносне културе у школама и заједници, а на терцијарном изградњу и дефинисање комплетне безбедносне платформе за побољшање укупне безбедносне ситуације у школама и заједници (Спасић, Кекић, 2012).

6 Може се рећи да ова активност такође представља пилот-пројекат, покренут на иницијативу Министарства одбране, на основу Закона о војној радној и материјалној обавези (Министарство одбране РС, 2019), а као својеврстан вид оживљавања некадашњих безбедносних образовних садржаја (ОНО и ДСЗ).

7 Пројекат је реализован 2009. године, а циљ је било идентификовање највећих безбедносних изазова, ризика и претњи који погађају популацију младих у Србији, као и развијање безбедносне културе младих. Пројекат је укључио анкетање младих, израду *Појмовника безбедносне културе младих* и његову дистрибуцију и презентацију канцеларијама за младе и средњим школама широм Србије (БЦБП, 2009).

8 Пројекат је спроведен током 2010. године, с циљем да се унапреди ниво безбедности ученика и школа и омогући одржив модел информисања ученика о безбедносној култури. Више о овом пројекту и о другим превентивним акцијама у реализацији МУП-а, видети на: http://arhiva.mup.gov.rs/cms_lat/decaipolicija.nsf/index.html?OpenFrameSet&Frame=Centar&Src=%2Fcms_lat%2Fdecaipolicija.nsf%2Fprojekat_bezbedno_detinjstvo%3FOpenPage%26AutoFramed.

столови Факултета безбедности током 2019. године посвећени имплементацији безбедносне културе у образовне програме. Уопште, приметно је да Факултет безбедности, као релевантна академска институција, има значајну улогу у промоцији безбедносне културе на општем нивоу и у контексту образовања, те се међу најновијим активностима може истаћи и зборник радова под називом *Образовање за безбедност у систему основног и средњег образовања: упоредни преглед*, који је настао као резултат анализе страних искустава у овој области, а укључује и предлоге изборних предмета за изучавање садржаја из области безбедности у Републици Србији (Станаревић, Роквић, 2021).

Извесно је да се све поступне активности одвијају на основу континуираног праћења усаглашености образовних програма са потребама друштва и променама у сфери безбедности и евалуације ефеката реализованих пројеката, укључујући и истраживања која пружају увид у стање о овој проблематици. Тако су резултати истраживања о стању националне безбедносне културе код средњошколаца у Србији, показали да млади средњошколског узраста сматрају наркоманију и корупцију за највеће претње безбедности, а субјекти који према њиховим ставовима имају најзначајнију улогу на плану превенције угрожавања јесу полиција, службе безбедности и приватно обезбеђење (Бодин и сар., 2019). Значајан сегмент безбедносне културе јесте и еколошко образовање, а тиме и проеколошко понашање. У том контексту, истраживање фактора утицаја на знање и перцепцију средњошколаца у Београду о природним катастрофама изазваним клизиштима показало је да су значајни фактори, између осталог, успех у школи, знање о природним катастрофама стечено у школи и породици, као и познавање безбедносне процедуре реаговања. Уопштено, ниво знања о природним катастрофама оцењен је као низак, те се наглашава да би добијени резултати могли послужити приликом креирања образовних програма и у циљу унапређења безбедносне културе ученика (Цветковић, 2015). С друге стране, истраживање о ставовима ученика средњих школа у Србији о увођењу безбедносне културе као наставног предмета у образовни програм показује да највећи део ученика није сигуран у погледу увођења предмета (47,8%). За његово увођење било је 26,2%, а против тога 24,7% (Цветковић, Филіповић, 2018).

Такође, треба имати у виду да школа, као један од пресудних медијума социјализације, не само што одсликава актуелне прилике социјалних, економских, еколошких, политичких, демографских и осталих токова у савременом друштву, већ готово директно утиче и на околности у којима ће данашње школске генерације бити креатори друштвене атмосфере на макронивоу (Ђурић и сар., 2012). Стога би се могло очекивати да подизање нивоа безбедносне културе ученика, кроз обогаћивање наставних садржаја у вези са безбедношћу, допринесе развоју генерација оријентисаних ка вредностима демократског и безбедносно освешћеног друштва. С обзиром да је овај процес у Србији још увек току, претпоставка је да ће даљи напори водити проналажењу најбољих решења за имплементацију јединственог предмета из области безбедности у образовне програме основног и средњег образовања, што је дугорочан и стратешки важан циљ у образовању, а уједно и пројекат од друштвеног и националног значаја.

Закључак

Сложеност и динамичност области безбедности константно постављају нове захтеве за прилагођавање доминантним претњама и ризицима, како држава и друштва тако и појединаца, и то кроз нове оквире промишљања и практиковања безбедности. Тако се безбедносна култура, као теоријски конструкт и потенцијално нов наставни предмет у образовним програмима, развија и уобличава управо под утицајем промена и процеса у сфери безбедности. О значају безбедносне културе у образовном контексту и важности безбедности младих уопште говори и тенденција укључивања све више садржаја из области безбедности у образовне системе земаља широм света. Анализа различитих пракси и искустава у одређеном броју држава показала је да, осим Пољске, у којој постоји наставни предмет „Образовање за безбедност“, Словеније са изборним предметом „Заштита у природним и другим несрећама“ и Русије са обавезним предметом „Основе безбедног живљења“, анализирани државе у својим образовним системима немају наставни предмет који целовито обухвата најзначајније теме из области безбедности, али је евидентно да се и кроз друге форме наставе ти садржаји обрађују и приближавају потребама младих. Када је реч

о Републици Србији, на основу сумирања остварених постигнућа у области безбедносног образовања, релевантних предлога академске заједнице, као и анализе страних искустава, могуће је извести закључак о потенцијалним начинима унапређења безбедносне културе младих путем формалног образовања. Најпре, позитивна искуства у вези са увођењем предмета „Безбедносна култура“ у наставу 2005. године, као и ставови појединих аутора (Ивановић, 2011; Илић, 2021), указују на важност постојања посебног предмета посвећеног темама из области безбедности, управо под називом „Безбедносна култура“. Узимајући у обзир потребе и узраст ученика, као адекватна се намеће опција да предмет „Безбедносна култура“, као изборни, буде уведен у средње школе, док би се у основним школама теме из области безбедности изучавале у оквиру постојећих наставних садржаја. Сходно искуствима из досадашњих истраживања и пројеката, као и захтевима које намеће савремена безбедносна стварност, као неке од области које би требало да се изучавају у оквиру предмета „Безбедносна култура“, могу се навести: питања вршњачког насиља, малолетничке делинквенције, девијантног понашања, питања људских права и толеранције, безбедности у саобраћају, безбедности на интернету и информатичке писмености, заштите животне средине, здравствене безбедности, итд. Наравно, док би средњошколски ниво подразумевао продубљено, интерактивно бављење овим темама, ниво основног образовања би захтевао примеренији приступ, усмерен ка стицању базичних знања и вештина из наведених области. Напоследку, претпоставља се да би подизање нивоа безбедносне културе ученика, увођењем и константним иновирањем садржаја из области безбедности у образовне програме, могло да допринесе не само унапређењу њихове објективне безбедности, већ и изградњи њихових личности, кроз развој безбедносне свести и критичког мишљења и подстицање одређених модела понашања.

Литература

1. Ajzen, I. (2014). The theory of planned behaviour is alive and well, and not ready to retire: A commentary on Sniehotta, Pesseau, and Araújo-Soares. *Health Psychology Review* (7199), 1–7.
2. Austrian Federal Ministry of Education, Science and Research.

- (2021). Teaching principles. https://www.bmbwf.gv.at/en/Topics/school/ev_sl/tp.html. Приступљено 22. маја, 2021.
3. Buluc, R., Lungu, C., Deac, I. (2018, May). Perceptions On Security Culture. Paper presented at the *7th International Conference on Redefining Community in Intercultural Context, RCIC-Nation Branding, Identity and Security*. Bucharest: Editura Acad Fortelor Aeriene Henri Coanda, pp. 149–156.
 4. Chernova, E., Bobrova, I., Movchan, I., Trofimov, E., Zerkina, N., Chusavitina, G. (2016). Teachers Training for Prevention of Pupils Deviant Behaviour in ICT. In: *Information Technologies in Science, Management, Social Sphere and Medicine* (pp. 294–297). Paris: Atlantis Press. Преузето 27. априла, 2020. ca: file: ///C: /Users/ OsobaX/Downloads/25856093.pdf
 5. Cieślarczyk, M., Filipek, A. (2016). Methodological foundations of the security culture study on the example of the crisis management system. *Security Culture* (3–4), 15–25.
 6. Cieślarczyk, M., Filipek, A., Świdorski, A., Wazniewska, J. (2014). *Istota kultury bezpieczeństwa i jej znaczenie dla człowieka i grup społecznych*. Преузето 21. маја, 2021. ca: <https://core.ac.uk/download/pdf/322887129.pdf>.
 7. Drabik, K. (2018). The subjective dimension of Security Education. *Security and Defence Quarterly*, 21(4), 24–37.
 8. Drapikowska, B. (2018). Students' opinions about the subject of security education in upper secondary schools. *Security and Defence Quarterly*, 21(4), 108–123.
 9. Guerra, N. G., Williams, K. R., Sadek, S. (2011). Understanding bullying and victimization during childhood and adolescence: A mixed methods study. *Child development*, 82(1), 295–310.
 10. Hentea, M., Dhillon, H. S., Dhillon, M. (2006). Towards changes in information security education. *Journal of Information Technology Education*, 5(1), 221–233.
 11. Hviid, P., Märtsin, M. (eds). (2019). *Culture in education and education in culture: Tensioned dialogues and creative constructions*. Cham: Springer.
 12. International Atomic Energy Agency (IAEA). (1992). *Safety Report, Safety Series No. 75-INSAG-7*. Vienna: IAEA. Преузето 20. маја, 2021. ca: https://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub913e_web.pdf.

13. Low, S., Van Ryzin, M. (2014). The moderating effects of school climate on bullying prevention efforts. *School psychology quarterly*, 29(3), 306–319.
14. Lytvynova, S. H., Burov, O. Y., Slobodyanyk, O. V. (2019). The technique to evaluate pupils' intellectual and personal important qualities for ICT competences. In: *Proceedings of the 15th International Conference on ICT in Education, Research and Industrial Applications. Integration, Harmonization and Knowledge Transfer* (pp. 170–177). Преузето 27. априла, 2020. са: http://ceur-ws.org/Vol-2393/paper_382.pdf.
15. National directorat—general for disaster protection. (2012). <https://katasztrofavedelem.hu/33290/katasztrofavedelmi-ismeretek-anemzeti-alpantantervben>. Приступљено 21. маја 2021.
16. Pieczywok, A. (2018). Security education in dangerous times. *Security and Defence Quarterly*, 21(4), 7–22.
17. Seaward, B. L. (1999). *Managing stress: Principles and strategies for health and wellbeing*. Sudbury, MA: Jones and Bartlett.
18. Stephens, D. (2007). *Culture in education and development: Principles, practice and policy*. UK: Symposium Books.
19. Vallinkoski, K. K., Koirikivi, P. M. (2020). Enhancing Finnish basic education schools' safety culture through comprehensive safety and security management. *Nordic journal of studies in educational policy*, 6(2), 103–115.
20. Williams, P. D. (2012). *Security Studies: an introduction*. London: Routledge.
21. Zadorożna, M. (2018). Types of security education in Poland. Selected examples. *Security and Defence Quarterly*, 21(4), 124–136.
22. Ziemska, M. (1977). *Family and personality*. Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
23. Београдски центар за безбедносну политику – БЦБП. (2009). *Истраживање и подизање нивоа безбедносне културе младих*. <http://www.bezbednost.org/Svi-projekti/700/Istrazivanje-i-podizanje-nivoabezbednosne.shtml> Приступљено 15. априла, 2020.
24. Бодин, М., Радојевић, К. и Кесић, Д. (2019). Стање националне безбедносне културе младих у Србији. *Социолошки преглед*, 53(2), 627–647.
25. Ђорђевић, О. (1986). *Лексикон безбедности*. Београд: Партизанска књига.

26. Ђурић, С., Поповић-Ћитић, Б. и Марковић, М. (2012). Позитивна школска клима као кључни социјално-психолошки аспект безбедности образовно-васпитних установа. У Б. Поповић-Ћитић, С. Ђурић и Ж. Кешетовић (ур.), *Безбедносни ризици у образовно-васпитним установама* (стр. 73–88). Београд: Факултет безбедности.
27. Ивановић, Ч. (2011). Безбедносном културом ка безбедној школи – истраживање. У *Међународни симпозијум Технологија информатика и образовање за друштво учења и знања* (стр. 1–12). Чачак: Технички факултет. Преузето 18. априла, 2020. са: [http://www.ftn.kg.ac.rs/konferencije/tio6/radovi/3\)%20Nastavnici%20i%20skola%20u%20informaciono-tehnoloskom%20okruzenju/PDF/316%20Cedomir%20Ivanovic.pdf](http://www.ftn.kg.ac.rs/konferencije/tio6/radovi/3)%20Nastavnici%20i%20skola%20u%20informaciono-tehnoloskom%20okruzenju/PDF/316%20Cedomir%20Ivanovic.pdf)
28. Институт развита образованя Омской области (ИРООО). (2018). Преузето 30. маја, 2021. са: http://irooo.ru/images/files/гумо/29_12_2018_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86_%D0%9E%D0%91%D0%96.pdf.
29. Катић, Љ. (2018). *Образовањем до безбедности – професионално припремање кадрова безбедности*. Београд: Факултет безбедности.
30. Катић, Љ., Бралић, Ж. и Станаревић, С. (2012). Образовне потребе и стратегије развоја студија безбедности. *Андрогошке студије*, 13(2), 143–160.
31. Кекић, Д. (2004). Култура безбедности у савременим схватањима безбедности. *Међународни проблеми*, 56(2–3), 1–22.
32. Кековић, З. (2021). Образовање за безбедност и безбедносна култура у Ребулици Немачкој и Републици Аустрији. У С. Станаревић и В. Роквић (ур.), *Образовање за безбедност у систему основног и средњег образовања* (стр. 77–97). Београд: Факултет безбедности.
33. Кешетовић, Ж. (2021). Образовање за безбедност у школским програмима у образовним системима земаља насталих распадом СФРЈ – предуниверзитетски ниво. У С. Станаревић и В. Роквић (ур.), *Образовање за безбедност у систему основног и средњег образовања* (стр. 204–220). Београд: Факултет безбедности.
34. Кешетовић, Ж. (2021). Образовање и обука за безбедност у школским програмима Мађарске – предуниверзитетски ниво. У С. Станаревић и В. Роквић (ур.), *Образовање за безбедност у*

- систему основног и средњег образовања* (стр. 60–76). Београд: Факултет безбедности.
35. Мијалковић, С. (2005). Актуелни проблеми безбедности у школи. *Безбедност*, 47(5), 800–820.
 36. Мијалковић, С. и Поповић-Манчевић, М. (2018). Теорија безбедносне културе. У С. Мијалковић и М. Поповић-Манчевић (ур.), *Увод у студије безбедности: методолошко-истраживачке и теоријске основе безбедности* (стр. 57–66). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
 37. Милановић, З., Радовановић, Р. (2015). Информационо-безбедносна култура – императив савременог друштва. *Наука, безбедност, полиција*, 20(3), 45–65.
 38. Министарство одбране Републике Србије. (2019). Одбрана и безбедност поново у средњој школи, 26 фебруар 2019. Приступљено 21. маја 2021. <http://www.mod.gov.rs/lat/13671/odbrana-i-bezbednost-ponovo-u-srednjoj-skoli-13671>.
 39. *Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. године*. (2015). „Службени гласник Републике Србије“, бр. 22/2015. Преузето 21. маја 2021. са: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2015/22/1/reg>
 40. Предлог Стратегије развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године. (2021). Преузето 30. маја, 2021. са: http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/1-SROVRS-2030_MASTER_0402_V1.pdf.
 41. Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназије. (2020). „Службени гласник РС – Просветни гласник“, бр. 4/2020. <https://zuov.gov.rs/wp-content/uploads/2020/08/pravilnik-gimnazija.pdf>. Приступљено 30. маја, 2021.
 42. Радојевић, К. (2021). Образовни и васпитни садржаји који се баве темом безбедности у Руској Федерацији. У С. Станаревић и В. Роквић (ур.), *Образовање за безбедност у систему основног и средњег образовања* (стр. 98–110). Београд: Факултет безбедности.
 43. Спасић, Д., Кекић, Д. (2012). Безбедност у школама и ангажовање школских полицајаца. У Б. Кордић, А. Ковачевић и Б. Бановић (ур.), *Реаговање на безбедносне ризике у образовно-васпитним установама* (стр. 181–196). Београд: Факултет безбедности.

44. Стајић, Љ. (2011). *Основи система безбедности*. Нови Сад: Правни факултет.
45. Стајић, Љ., Станаревић, С. (2011). Модели остваривања безбедности у школама у Републици Србији. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2011(1), 127–140.
46. Стајић, Љ., Станаревић, С. (2012). Одговор цивилног друштва на безбедносне ризике у школи. У Б. Кордић, А. Ковачевић и Б. Бановић (ур.), *Реаговање на безбедносне ризике у образовно-васпитним установама* (стр. 153–166). Београд: Факултет безбедности.
47. Стајић, Љ., Мијалковић, С. и Станаревић, С. (2005). *Безбедносна култура*. Београд: Драганић.
48. Стајић, Љ. Мијалковић, С. и Станаревић, С. (2006). *Безбедносна култура младих – како живети безбедно*. Београд: Драганић.
49. Станаревић, С. (2012). *Концепт безбедносне културе и претпоставке његовог развоја*. Докторска дисертација. Београд: Факултет безбедности.
50. Станаревић, С. (2017). Механизми или начини развијања и унапређења безбедносне културе. *Зборника радова Правног факултета у Новом саду*, 2017(2), 369–385.
51. Станаревић, С., Роквић, В. (ур.) (2021). *Образовање за безбедност у систему основног и средњег образовања*. Београд: Факултет безбедности.
52. *Стратегија националне безбедности Републике Србије* (2019). „Службени гласник Републике Србије“, бр. 94/19. <https://www.pravno-informacionisistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2>. Приступљено 30. маја, 2021.
53. Тадић, М. (2016). *Смернице за укључивање безбедности у локалне акционе планове за младе*. Београд: Кровна организација младих Србије. Преузето 26. априла, 2020. са: <http://media.crps.org.rs/2016/04/Smernice-za-uklju%C4%8Divanje-bezbednosti-u-LAPZM.pdf>.
54. Управа Републике Словеније за цивилну заштиту и помоћ у катастрофама. (2009). *Изборни предмет Заштита од природних и других несрећа*. Преузето 21. маја 2021. са: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/izbirni/1-letni/Varstvo_pred_naravnimi_nesrecami.pdf.

55. Цветковић, М. В. (2015). Фактора утицаја на знање и перцепцију ученика средњих школа у Београду о природним катастрофама изазваним клизиштима. *Безбедност*, 57 (1), 32–50.
56. Цветковић, В., Филиповић, М. (2018). Испитивање ставова ученика о увођењу наставног предмета безбедносна култура у средњим школама. *Култура полиса*, 15(35), 277–286.

The Contribution of the Teaching Contents of Primary and Secondary Education to the Development of the Security Culture of Young People

Abstract: *The paper considers teaching contents in comparative systems of primary and secondary education, which are important for the development of security culture of young people and based on the expanded security agenda and new educational needs in that context. Methodologically, the paper is based on a review of the existing literature and the analysis of certain strategic documents in the field of education and security. Special focus was placed on the practice in the Republic of Serbia and previous activities in this field. The initial aim was to gain insight into certain foreign experiences and experiences of the Republic of Serbia, regarding the representation of security contents in primary and secondary education, and - on the basis of this - to try to consider the development of security culture in the educational context. It was found that among the analyzed countries Poland, Slovenia and Russia have a special subject dedicated to security topics within their education systems and it is noticeable that there is such an effort in other countries, but for now, security contents are mostly implemented in the existing subjects. Regarding the Republic of Serbia, it is concluded, that the potential introduction of a special subject dedicated to security topics in secondary schools and the enrichment of existing subjects with the security content in primary schools, may result in the improvement of general security of the youth.*

Keywords: *security culture, education system, security education, educational needs, prevention*

Др Биљана ТЕШИЋ*

Факултет здравствених и пословних студија Ваљево,

Др Драган ОБРАДОВИЋ**

судија, Виши суд у Ваљеву

ДОИ: 10.5937/bezbednost2103187Т

УДК: 656.1:[351.74:004(497.11 Ваљево)

Прегледни научни рад

Примљен: 20. 11. 2020. године

Ревизија: 13. 9. 2021. године

Датум прихватања: 1. 12. 2021. године

Значај информационо-комуникационих технологија на повећање безбедности саобраћаја на путевима из угла полиције у Ваљеву

***Апстракт:** Саобраћај је један од предуслова општег друштвеног развоја, али истовремено и глобални проблем са бројним негативним последицама, од којих је најдрастичнија губитак људских живота. У циљу унапређења безбедности саобраћаја на путевима, полиција се широм света, па и у Србији, перманентно труди да искористи све напредније технологије, које имају широку примену у побољшању безбедности уопште. У раду смо представили развој примене појединих техничких средстава у оквиру МУП-а Србије, значајних за безбедност саобраћаја у Србији, и указали на важност јединственог информационог система и аутоматског препознавања регистарских таблица. Циљ аутора је било утврђивање како се конкретне мере (камере) рефлектују на рад полиције, да ли се након њих повећао број регистрованих прекршаја, односно како се оне рефлектују на рад Прекршајног суда у Ваљеву у погледу броја осуђујућих пресуда и конкретних санкција. На примеру града Ваљево, помоћу званичних података за период од десет година, анализиран је значај примене информационо-комуникационих технологија (ИКТ) за откривање два врло честа прекршаја у градском*

* btesic@singidunum.ac.rs

** dr.gaga.obrad@gmail.com

саобраћају и њихово санкционисање од стране надлежног прекршајног суда. Разлика између броја откривених и санкционисаних прекршаја у периоду пре почетка употребе ИКТ и после тога, говори више него јасно о значају што шире примене ових средстава (не само у насељима него и ван њих) ради повећања безбедности саобраћаја на путевима у Ваљеву, и безбедности уопште. Примена ИКТ из овог истраживања на исти начин може бити корисна и за друге градове у Србији.

Кључне речи: полиција, безбедност саобраћаја, информационо-комуникационе технологије.

Увод

Страдање у саобраћају је глобални проблем савременог човека. Саобраћај је предуслов укупног друштвеног развоја, а на данашњем нивоу техничко-технолошког развоја има бројне негативне ефекте, међу којима се истичу: смртне последице и повређивање, материјална штета, загађивање животне средине буком и издувним гасовима, болести у вези са смањивањем физичке активности, исцрпљивање природних и других ресурса, итд. И материјалне и нематеријалне последице тих негативних ефеката су огромне. Оне изазивају патњу и социјалне, хумане и економске проблеме за све учеснике саобраћајних незгода – породице остају без храниоца, родитеља, деце итд.

Највећи број саобраћајних незгода у свету и у Србији догађа се у друмском саобраћају – на путевима. Саобраћајне незгоде са смртном последицом у току 1990. године биле су на деветом месту на светској ранг листи узрочника смрти, са проценом да ће се до 2020. године попети на треће место³, иза клиничке депресије и болести срца. Према Светској здравственој организацији, у саобраћајним незгодама сваке године погине 1,2 милиона људи (сваких 25 секунди погине једна особа), а 30–50 милиона буде повређено. Повреде у саобраћајним незгодама први су узрок смрти младих узраста 15–29 година⁴. Због тога је неопходно обезбедити да се даљи развој саобраћаја, посебно

³ International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies: World disasters Report 1998, Oxford University Press Inc., New York, 1998.

⁴ <https://www.abs.gov.rs/%D1%81%D1%80/o-nama/medjunarodna-saradnja-i-eu-integracije/erasmus-trafsaf>, доступно 7. 7. 2020.

у градовима, планира са свешћу о негативним ефектима саобраћаја. Најразвијеније земље су доказале да је могуће стратешко управљање безбедношћу саобраћаја, тј. смањивање негативних последица саобраћаја, уз неометани развој друштва и економије.

Проверена искуства земаља које су у области безбедности саобраћаја оствариле добре резултате указују да су у смањивању броја саобраћајних незгода и њихових последица најуспешније биле средине које су доследно спроводиле принципе стратешког управљања. То подразумева квалитетно праћење постојећег стања, дефинисање жељеног стања и координисано спровођење добро смишљених управљачких мера у циљу приближавања постојећег стања жељеном стању (Липовац et al., 2010:15).

Страдање на путевима широм света препознато је као глобални проблем и од стране Уједињених нација. Како би се најбоља пракса развијених земаља у погледу повећања безбедности саобраћаја на путевима проширила на остатак света, а посебно на неразвијене земље и земље у развоју, Генерална скупштина УН је 2010. године усвојила *Глобални план за деценију акције за безбедност саобраћаја 2011–2020*. Република Србија је, у складу са најбољим искуствима унапређења безбедности саобраћаја, преузела ову активност и у наведеном периоду активно радила на повећању безбедности саобраћаја на путевима.

Србија и Ваљево – стање безбедности саобраћаја на путевима и казнена дела из ове области

У првој деценији 21. века у Републици Србији је у саобраћајним незгодама (СН) живот изгубила 9.031 особа, а повређено је 188.767. Годишње се у просеку догађало више од 60.000 саобраћајних незгода, у којима је 800 особа изгубило живот. Највише страдалих је старости од 18 до 25 година, док су деца најрањивија категорија и представљају 10% свих страдалих учесника у саобраћају. Током 2015. године усвојена је и Стратегија безбедности саобраћаја на путевима Републике Србије за период од 2015. до 2020. године.

Према подацима Агенције за безбедност саобраћаја (АБС) у периоду од 2014. до 2018. године у саобраћајним незгодама у Републици Србији смртно је страдало 2.867 особа, тешке телесне повреде задобило је 16.926 особа, а лаке телесне повреде 83.143 особе (Табела 1).

Табела 1. Подаци Агенције за безбедност саобраћаја: основни показатељи стања безбедности саобраћаја у Републици Србији, период 2014–2018.

Година	СН ПОГ	СН ПОВ	СН НАСТ	СН МШ	Укупно СН	ПОГ	ТПП	ЛТП	ПОВ	Укупно НАСТ
2014.	476	12.568	13.044	21.969	35.013	536	3.275	14.720	17.995	18.531
2015.	548	13.108	13.656	20.515	34.171	599	3.448	15.902	19.350	19.949
2016.	551	13.846	14.397	21.570	35.967	607	3.362	17.277	20.639	21.246
2017.	525	14.231	14.756	21.721	36.477	579	3.504	17.773	21.277	21.856
2018.	489	13.734	14.223	21.592	35.815	546	3.338	17.479	20.817	21.363
Укупно	2.589	67.479	70.068	107.359	177.427	2.867	16.926	83.143	100.069	102.936

Град Ваљево припада Колубарском округу. Укупна дужина путне мреже на територији Ваљева је 544,9 км. На територији града, према попису из 2011. године, живи 90.312 становника.

Подаци АБС показују да се на подручју града Ваљева од 2001. до 2013. године догодило 10.686 саобраћајних незгода, од којих је 117 са погинулим лицима, а 2.973 са повређеним лицима. У Ваљеву је у тим саобраћајним незгодама погинуло 127 особа, док је теже и лакше повређено 4.087. У последњем званично објављеном податку АБС за град Ваљево (*Извештај о основним показатељима стања безбедности саобраћаја у периоду 2014. до 2018. године – Град Ваљево*) наводе се најважније чињенице о стању безбедности саобраћаја на његовој територији. У датом периоду догодила се укупно 2.221 саобраћајна незгода, од чега 908 са настрадалим лицима. У саобраћајним незгодама погинуле су 43 особе, а теже или лакше су повређене 1.172. Није успостављен опадајући тренд броја погинулих и повређених.

После саобраћајних незгода следе различити казнени поступци (кривични, прекршајни, а понекад и поступци за привредне преступе). Када се казнени поступци окончају, поступци у вези са саобраћајним незгодама се не завршавају. Напротив, следе поступци накнаде штете пред надлежним судовима. Од свих посебних случајева одговорности, у судским поступцима је најзаступљенија одговорност за штету проузроковану моторним возилима у покрету. Крајња последица свих саобраћајних незгода, после различитих судских поступака, јесте исплата накнаде штете од стране поје-

диних осигуравајућих друштава. Трошкови саобраћајних незгода мере се у милијардама америчких долара.

С обзиром да су предмет овог рада поједини прекршаји, неопходно је указати на врсте прекршајних санкција и заштитних мера које су прописане у осуђујућим пресудама донетим на основу *Закона о прекршајима* (ЗОП)⁵. Одредбама тог закона прописане су прекршајне санкције које се, у случају доношења осуђујуће пресуде, изричу учиниоцима прекршаја. То су: казна, казнени поени, опомена, заштитне мере и васпитне мере (чл. 32).

Као прекршајне санкције ЗОП прописује казне које се могу изрећи пунолетним учиниоцима прекршаја: затвор, новчана казна и рад у јавном интересу. За прекршаје против безбедности саобраћаја на путевима могу се, уз казну или опомену, изрећи и казнени поени у распону од 1 до 25. Исти закон прописује и 13 заштитних мера, а за потребе овог рада указаћемо само на једну – забрану управљања моторним возилом одређене врсте и категорије, која се изриче у трајању од 30 дана до једне године.

Осим према пунолетним учиниоцима прекршаја, ЗОП прописује да се, само од стране суда, поједине прекршајне санкције могу изрећи и малолетним учиниоцима прекршаја, међу којима су и прекршаји против безбедности јавног саобраћаја. При томе ЗОП прави разлику између млађих и старијих малолетника, па се према млађим малолетницима (узраст између 14 и 16 година у време извршења прекршаја) могу изрећи само васпитне мере, а према старијим малолетницима (узраст између 16 и 18 година у време извршења прекршаја) могу изрећи васпитне мере, казнени поени и казне (новчана казна и казна малолетничког затвора), али и заштитне мере.

Примена појединих техничких средства и безбедност саобраћаја

Рад полиције, као важне институције у сваком друштву, током различитих периода такође је зависио од примене технологије, а данас је утицај технологије толико значајан да се без ње практично не може замислити одвијање ниједног задатка (Томашевић et al., 2020). Прва асоцијација на употребу техничких средстава у саобраћају, за

⁵ Службени гласник Републике Србије, бр. 65/13, 13/16, 98/16, 91/19.

грађане који у њему учествују као возачи, годинама уназад по правилу су радари. И у том погледу уочава се напредак у развоју технолошких достигнућа, У Србији су се 2008. године, уместо ручних радара за контролу и мерење брзине, у раду полиције на откривању саобраћајних прекршаја појавили нови радари, *FAMA Laser 3*, за стационарно мерење (са постољем) и за мерење из возила у покрету. Ти радари имају монтирану видео-камеру са пратећом електроником која служи за откривање и документовање саобраћајних прекршаја у форми видео-записа односно фотографије. На снимку се бележе бројни детаљи који се нису могли регистровати помоћ ручног радара⁶. Током 2017. године Управа саобраћајне полиције МУПРС набавила је педесет најсавременијих радара који могу да мере брзину и ноћу⁷. Наравно, то је био само почетак модернизације српске полиције у овој области, који се паралелно са развојем технологије наставља и данас. Радари за контролу и мерење брзине возила морали су да задовољавају услове прописане у појединим подзаконским прописима. Имајући у виду период на који се односи спроведено истраживање, за овај рад су важна два правилника: *Правилник о метролошким захтевима за мерење брзине возила у саобраћају*⁸ и *Правилник о мерилима брзине возила у саобраћају*.⁹

Тек у последњој деценији 21. века привикавамо се на употребу других средстава из области информационо-комуникационих технологија, као што су аутоматске контролне камере, које су све више у употреби и чија је примена у полицији све значајнија. Прва камера у оквиру система видео-надзора за аутоматско препознавање регистарских таблица у Београду постављена је крајем 2009. године, када је почело тестирање могућности и подешавање система (Николић, Ђикановић, 2015: 146). У склопу видео-надзора саобраћаја у Београду у почетку је било 14 стационарних камера које су бележиле саобраћајне прекршаје на најпрометнијим градским улицама. Тада су евидентиране три групе саобраћајних прекршаја – пролазак кроз црвено светло, недозвољено кретање жутом траком и прекорачење брзине¹⁰. Након периода тестирања закључено је да су сви

6 Сат Плус, Прекршај у слици и речи, 180/181, 6. март 2008, 30-31.

7 Информер, Стигло 50 нових радара, К. Пауновић, А. Црномарковић, 21. август 2017, 14-15.

8 Службени гласник Републике Србије, бр. 40/09.

9 Службени гласник Републике Србије, бр. 119/2014, 111/2015, 117/17 и 50/19.

10 Сат Плус, Шта камере стварно виде, 323, 29. август 2013, 16-19.

елементи система довољно поуздани. Систем видео-надзора за аутоматско препознавање регистарских таблица уведен је у оперативну употребу у граду Београду 1. јуна 2011. године (Николић, Ђикановић, 2015: 146). Техничке могућности и број камера временом су се повећавали, а пример Београда следили су скоро сви српски градови. Осим у градовима, камере се постављају и на новим саобраћајницама, тамо где је саобраћај најфреквентнији – на делу аутопута Е10 који пролази кроз Србију, на деоници Београд–Ниш. Такође, последњих година у Србији се све више користе покретне аутоматске камере у тзв. пресретачима – службеним возилима која служе за контролу безбедности саобраћаја и откривање прекршаја ван града и у појединим градовима.

Камере у градовима и на отвореном путу контролишу безбедност саобраћаја и бележе (региструју) поједине, најчешће саобраћајне прекршаје, попут проласка кроз црвено светло. Оне бележе и тренутну и средњу брзину на одређеној деоници пута, као и обилажење возила на пуној линији, погрешно престројавање возила и непропуштање пешака. Са наведеним прекршајима повезан је и прекршај који се састоји у недостављању података о лицу које је управљало моторним возилом у тренутку прекршаја.

Осим што омогућавају откривање већег броја прекршаја, камере су све значајније и као доказ за откривање извршилаца различитих кривичних дела, а не само оних из групе против безбедности саобраћаја на путевима. Поједини аутори указују и да су се са развојем савремених информационо-комуникационих технологија и прогресивном информатизацијом друштва појавиле нове, специфичне преварне технике за обмањивање корисника ових технологија (Милошевић, Путник, 2019: 69).

Информациони систем за видео-надзор

У претходне две деценије, институције јавне управе у Србији су у свим сегментима и на свим нивоима, а посебно на локалном, ставиле акценат на развијање и имплементацију информационих система који аутоматизују пословне процесе. У почетку није постигнута интегрисаност информационих инфраструктура и технологија. Основни разлози слабе примене интегрисаног приступа и комуникације са интерним и екстерним окружењем, а посебно

недостатка интероперабилности на нивоу целе републике, били су релативна нефлексибилност постојећих софтвера и недостатак савремених информационо-комуникационих технологија. Због тога је изостала и поуздана основа за дугорочно планирање, што је условило потребу за интегрисањем подсистема и функција у оквиру јавне управе на централном и на локалном нивоу (Тешић, 2017).

Министарство унутрашњих послова (МУП), у циљу унапређења и ефикасног и безбедног рада државне управе, успоставило је и константно развија Јединствени информациони систем (ЈИС), у складу са својим конкретним потребама, техничко-технолошким и безбедносним стандардима, расположивим ресурсима и развојем информационо-комуникационих технологија. Начин функционисања ЈИС-а обезбеђује прикупљање (аквизицију) идентификационих података (алфанумерички подаци и биометријски подаци – фотографија лица, отисак прстију, отисак длана, потпис и др.). Врше се обрада података, интеграција обрађених података са постојећим базама података, формирање нових база података, надзор прикупљања, достављања и обраде података, као и надзор коришћења ЈИС-а. Такође, обезбеђена је могућност за пројектовање, развој и одржавање ЈИС-а, што укључује инсталирање и одржавање информатичке опреме и софтвера.

У складу са растућим потребама везаним за безбедност саобраћаја, са ЈИС-ом је интегрисан и систем видео-надзора за аутоматско препознавање регистарских таблица моторних возила. На тај начин је омогућено да се на основу ознаке регистарске таблице утврди власник возила и провери да ли се возило налази у некој од евиденција у бази података.

Аутоматско препознавање регистарских таблица, познато и као АНПР (*Automatic Number Plate Recognition – ANPR*), представља технологију о којој се данас много говори, нарочито у полицијском сектору и у областима јавне безбедности и транспорта (Patel, S. et al., 2013). Она углавном подразумева употребу висококвалитетних камера и софтвера који препознаје регистарску таблицу, прави њену слику, интерпретира знакове на њој, даје приказ њеног садржаја, тј. алфанумеричког низа (*OCR – Optical Character Recognition*) (Cheriet, M. et al., 2008), и то чува у бази података.

АНПР системи се обично састоје из хардвера (камере) за прикупљање слике, софтвера за препознавање и менаџмента базе података.

така. Један од највећих изазова оптичког препознавања јесте идентификација знакова на регистарским таблицама које је камера регистровала. Алгоритми који се користе у АНПР системима укључују детекцију подручја регистарске таблице и његову сегментацију. За издвајање и препознавање знакова на таблици значајна је и примена алгоритама за детекцију ивице у дигиталној слици. У тај поступак укључени су математички принципи и принципи вештачке интелигенције (Chong, J. et al. 2013, Lalimi, M. A. et al, 2013).

Методологија истраживања

Град Ваљево је следио пример Београда и других градова у Србији, па је током друге деценије 21. века почео са применом аутоматских камера, које су постављене на више места у граду.

У истраживању смо пажњу усмерили на мере које су на територији града Ваљева усвојене и спроведене у вези са прекршајима, као најбројнијом и у пракси најчешћом групом казних деликата, и које су у директној вези са применом стационарних камера. Циљ аутора је да на основу тог истраживања, у овом раду ограниченог обима, покажу утицај камера на стање безбедности саобраћаја на путевима на подручју града Ваљева, а самим тим и на квалитет контроле безбедности саобраћаја на путевима, као и на савест грађана, судске поступке који су вођени у вези са учињеним прекршајима и резултате тих поступака.

Посебан циљ је утврђивање како се увођење конкретних мера (постављања камера) рефлектује на рад полиције (да ли се повећао број регистрованих прекршаја), односно како се оно рефлектује на рад Прекршајног суда у Ваљеву у погледу броја осуђујућих пресуда и изречених санкција. Осим тога, циљ је био и да се утврди утицај података прибављених са камера на квалитет и правичност судског одлучивања (употреба снимака као доказа), као и да ли је све то заједно утицало на свест учесника у саобраћају и довело до постепеног смањења броја прекршајних пријава.

Аутори су анализирали добијене резултате за период пре и после постављања камера на подручју града Ваљева и њихов утицај на друштво и безбедност саобраћаја на путевима. Кључна мерила у истраживању била су број пријава за прекршаје које камере региструју, као и врсте одлука и санкција донетих по тим пријавама, пре

и после постављања камера 2015. године. Осим на савест друштва и безбедност саобраћаја, ова мера има утиче и на судски процес – конкретни докази у виду снимака и слика олакшавају и убрзавају судски процес односно одлучивање.

На основу захтева за приступ информацијама од јавног значаја упућених Прекршајном суду у Ваљево, истраживани су поједини прекршаји начињени у периоду од 2010. до 2019. године. Захтев је упућен за два прекршаја прописана у *Закону о безбедности саобраћаја на путевима* (ЗОБС)¹¹ – прекорачење брзине у насељу из чл. 332, ст. 1, тач. 8 и пролазак кроз црвено светло из чл. 331, ст. 1, тач. 39, и то за следеће податке:

1. број прекршајних пријава;
2. врсте и број донетих одлука (број осуђујућих и ослобађајућих пресуда, број обустава и др.);
3. врсте санкција и заштитних изречених у осуђујућим пресудама.

Анализа резултата истраживања

У Републици Србији брзина кретања возила у насељу ограничена је на педесет километара на час (чл. 43 ЗОБС), али се у оквиру насеља може одредити и већа или мања брзина. Предмет интересовања нису били сви прекршаји који се односе на прекорачење брзине у насељу, већ само тежи прекршаји на које се, осим новчане казне, примењују и остале законом прописане санкције – казнене поени односно заштитне мере. За мања прекорачења брзине у насељу може се применити и прекршајни налог, односно изрећи само новчана казна. У чл. 332, ст. 1, тач. 8 ЗОБС-а прописано је кажњавање за прекорачење дозвољене брзине у насељу за више од 30–50 километара на час, и за тај прекршај је предвиђена новчана казна у износу од 10–20 хиљада динара. Осим тога, за тај прекршај предвиђено је кумулативно изрицање четири казнене поена (чл. 335, ст. 1, тач. 9 ЗБС) и обавезно изрицање заштитне мере забране управљања моторним возилом дате категорије у трајању од најмање 30 дана (чл. 338, ст. 1, тач. 5 ЗБС).

Један од најчешћих прекршаја у граду, како у Ваљево тако и

¹¹ Службени гласник Републике Србије, бр. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013 (одлука Уставног суда), 55/2014, 96/2015, 9/2016 (одлука Уставног суда), 24/2018, 41/2018 (други закон), 41/2018, 87/2018, 23/2019.

широм Србије, чини возач који прође светлосни саобраћајни знак (семафор) онда када му је тим знаком пролаз забрањен, што је прецизно регулисано одредбама ЗОБС-а. Пролаз је забрањен је када је на семафору укључено црвено светло, као и жуто светло осим ако се возило не може безбедно зауставити испред знака (чл. 142, ст. 1, тач. 1 и 2 ЗОБС). Пролазак кроз црвено светло из чл. 331, ст. 1, тач. 39 ЗОБС-а један је од најтежих саобраћајних прекршаја и за њега је предвиђена новчана казна у износу од 20–40 хиљада динара или казна затвора у трајању до 30 дана. За тај прекршај предвиђено је кумулативно изрицање шест казних поена (чл. 335, ст. 1, тач. 62 ЗОБС) и обавезно изрицање заштитне мере забране управљања моторним возилом одговарајуће категорије у трајању од најмање три месеца (чл. 338, ст. 1, тач. 37 ЗОБС).

Анализа података о прекорачењу брзине у насељу

Полицијска управа у Ваљеву је сваке године подносила велики број захтева за покретање прекршајног поступка због овог прекршаја, што се види из табеле 2.

Табела 2: Број захтева за покретање прекршајног поступка због прекорачења брзине у насељу (по годинама)

Година	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Број захтева	1.975	2.001	2.136	2.746	1.533	2.267	3.226	4.406	3.154	3.374

На основу података из табеле 2 утврђује се број захтева Полицијске управе Ваљево за покретање прекршајног поступка због прекорачења брзине у насељу, у периоду 2010–2019. године, и јасна разлика између периода пре и после постављања камера. То је графички приказано на дијаграму 1.

Дијаграм 1: Број захтева за прекршаје прекорачења брзине у насељу (по годинама)

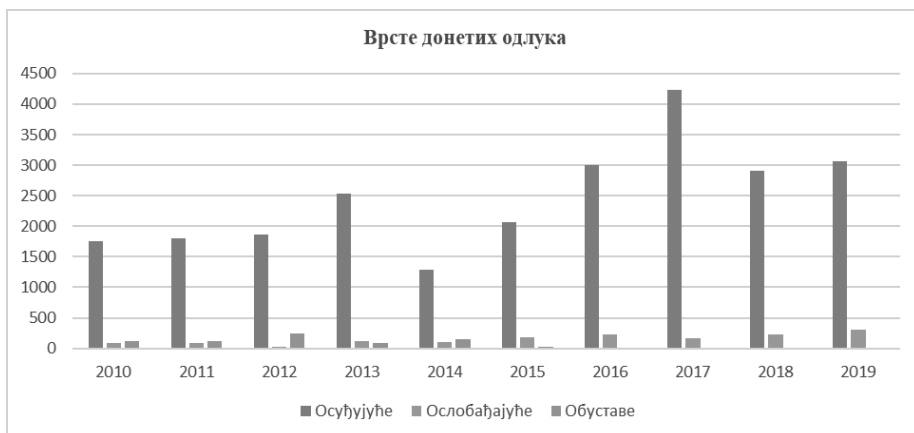
У периоду од 2010. до 2014. године (пре постављања камера) просечан број захтева био је 2.078, а у периоду од 2015. до 2019. године (после постављања камера) износио је 3.285. Из тих података се види да је након постављања камера регистрован већи број прекршаја (у просеку за **1.207** годишње) него пре постављања камера. Сходно томе, резултат спровођења мера које утичу на безбедност саобраћаја на путевима (постављања камера) јесте просечно **58%** више регистрованих прекршаја годишње.

Прекршајни суд у Ваљеву је сваке године доносио велики број одлука по захтевима за покретање прекршајног поступка због овог прекршаја, што се види из табеле 3.

Табела 3: Врсте донетих одлука за прекорачење брзине у насељу (по годинама)

Година	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Осуђујуће	1.760	1.806	1.862	2.540	1.291	2.073	3.000	4.239	2.908	3.064
Ослобађајуће	94	81	31	118	99	175	222	161	234	301
Обуставе	121	114	243	88	143	19	4	6	12	9

На основу података из табеле 3 утврђују се појединачно и по врсти одлуке Прекршајног суда у Ваљеву које се односе на прекорачење брзине у насељу у периоду 2010–2019. године. То је графички приказано на дијаграму 2.

Дијаграм 2: Врсте донетих одлука за прекршаје прекорачења брзине у насељу (по годинама)

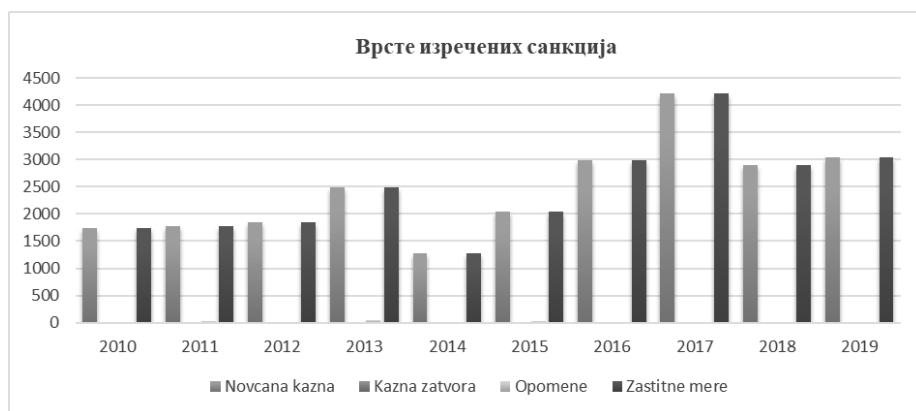
Просечан број осуђујућих пресуда у периоду 2010–2014. године био је **1.851**, а у периоду 2015–2019. године **3.056 (+65%)**. Просечан број ослобађајућих пресуда у периоду 2010–2014. године био је **84**, а у периоду 2015–2019. године **218 (+155%)**. Просечан број обустављених поступака у периоду 2010–2014. године био је **141**, а у периоду 2015–2019. године **10 (-93%)**. Види се да је након постављања аутоматских камера просечан број осуђујућих пресуда **већи за 65%**, а просечан број ослобађајућих пресуда **већи за 155%**. То доказује да увођење снимака са камера као доказа у прекршајном поступку омогућава правично суђење и лакше утврђивање чињеничног стања, чиме се спречава опструкција прекршајног поступка и повећава број осуђујућих пресуда за овај прекршај. Повећан је и број особа које су ослобођене одговорности, јер се на основу снимка може јасно утврдити да ли је особа извршила прекршај или није. Пре увођења камера то није било могуће, и утврђивање одговорности за прекршаје заснивало се на изјави сведока (полицијских службеника). Осим тога, у периоду након постављања камера број обустављених поступака смањен је за просечно **93%**, што доказује да су наведене мере имале велики утицај и на квалитет суђења, с обзиром да је број обустављених поступака сведен на минимум.

Када су у питању изречене санкције, и ту се уочавају одређене специфичности у периоду пре и после постављања камера, што се види из табеле 4.

Табела 4: Врсте изречених санкција за прекорачење брзине у насељу (по годинама)

Година	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Новчана казна	1.743	1.778	1.851	2.495	1.276	2.050	2.988	4221	2.897	3.045
Казна затвора	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Опомена	17	28	11	45	15	23	12	18	11	19
Заштитне мере	1.743	1.778	1.851	2.495	1.276	2.050	2.988	4221	2.897	3.045

Прекршајни суд у Ваљеву је у посматраном периоду за овај прекршај изрицао само две казне прописане ЗОП-ом: новчану казну и опомену. Казна затвора ниједном није изречена. Камере су постављене крајем 2014. године, а у периоду 2015–2019. повећан је број новчаних казни и, самим тим, број изречених заштитних мера забране управљања моторним возилима одговарајуће категорије. Друга изречена санкција (опомена) има стабилан просечан број у оба периода, а нарочито после постављања камера. Јасна разлика између изречених казни у периоду пре и после постављања камера графички је приказана на дијаграму 3.

Дијаграм 3: Врсте изречених санкција за прекршаје прекорачења брзине у насељу (по годинама)

Анализа података о проласку кроз црвено светло

Полицијска управа у Ваљеву је сваке године подносила велики број захтева за покретање прекршајног поступка због овог прекршаја, што се види из табеле 5.

Табела 5: Број захтева за покретање прекршајног поступка због проласка кроз црвено светло (по годинама)

Година	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Број захтева	202	197	146	136	101	124	871	598	876	911

На основу података из табеле 5 утврђује се број захтева Полицијске управе Ваљево за покретање прекршајног поступка због проласка кроз црвено светло у периоду 2010–2019. године, и јасна разлика између периода пре и после постављања камера. То је графички приказано на дијаграму 4.

У периоду 2010–2014. године (пре постављања камера) просечан број захтева био је **156**, а у периоду 2015–2019 године (после постављања камера) износио је **676**. Из тих података се види да је након постављања камера годишње регистровано **520** прекршаја више него пре постављања камера. Сходно томе, резултат спровођења мера које утичу на безбедност саобраћаја на путевима (постављања камера) јесте просечно **435%** више регистрованих прекршаја годишње.

Дијаграм 4: Број захтева за прекршаје проласка кроз црвено светло (по годинама)

Прекршајни суд у Ваљево сваке године је доносио велики број одлука по захтевима за покретање прекршајног поступка због овог прекршаја, што се види из табеле 6.

Табела 6: Врсте донетих одлука за пролазак кроз црвено светло (по годинама)

Година	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Осуђујуће	166	153	111	100	77	98	795	564	823	856
Ослобађајуће	9	8	11	22	11	15	62	27	45	49
Обуставе	27	36	24	14	13	11	14	7	8	6

На основу података из табеле 6 утврђују се појединачно и по врсти одлуке Прекршајног суда у Ваљево које се односе на прекорачење брзине у насељу у периоду 2010–2019. године. То је графички приказано на дијаграму 5.

Дијаграм 5: Врсте донетих одлука за прекршаје проласка кроз црвено светло (по годинама)

Просечан број осуђујућих пресуда у периоду 2010–2014. године био је **121**, а у периоду 2015–2019. године **627 (+417%)**. Просечан број ослобађајућих пресуда у периоду 2010–2014. године био је **12**, а у периоду 2015–2019. године **39 (+225%)**. Просечан број обустављених поступака у периоду 2010–2014. године био је **22**, а у периоду 2015–2019. године **9 (-59%)**. Види се да је након постављања камера просечан број осуђујућих пресуда **већи за 417%**, а просечан број ослобађајућих пресуда **већи за 225%**. То доказује

да се увођењем наведених мера постижу два циља. Прво, повећава се број откривених пролазака кроз црвено светло. Друго, доприноси се правичном суђењу и олакшава се извођење доказа захваљујући снимцима са камера, односно повећава се број особа које су ослобођене одговорности, без обзира што апсолутни бројеви нису тако велики као код откривања прекршаја о којем је реч. Наиме, на основу снимка који се изводи као један од доказа у прекршајном поступку, може се са већом сигурношћу закључити ли је окривљени извршио прекршај који му је стављен на терет (возилом прошао кроз укључено црвено светло на семафору), односно да ли је одговоран за тај прекршај или није. Раније, док није било камера на појединим локацијама у граду, то није било могуће, и одговорност лица зависила је искључиво од изјава сведока, тј. полицијских службеника, којима су судије прекршајних судова а priori веровале. Такође, може се приметити да се и број обустављених поступака смањило за просечно **59%**, без обзира што апсолутни бројеви нису велики, што доказује да су наведене мере имале утицај и на квалитет суђења.

Када су у питању изречене санкције, и ту се уочавају одређене специфичности у периоду пре и после постављања камера, што се види из табеле 7.

Табела 7: Врсте изречених санкција за пролазак кроз црвено светло (по годинама)

Година	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Новчана казна	155	139	101	91	67	90	785	554	807	843
Казна затвора	0	0	1	2	4	4	5	7	9	9
Опомена	11	14	9	7	6	4	5	3	7	4
Заштитне мере	155	139	102	93	71	94	790	561	816	852

Када је реч о санкцијама које је Прекршајни суд у Ваљевоу изрекао за овај прекршај, у скоро целокупном посматраном периоду изрицане су све три казне прописане ЗОП-ом: казна затвора, новчана казна и опомена. Казна затвора, као најтежа запређена казна, није изрицана сваке године, али јесте у континуитету од 2012. до 2019. године. У периоду 2016–2019. године уочава се постепени пораст

броја изречених казни затвора. У том периоду драстично је повећан и број изречених новчаних казни, а самим тим и заштитних мера забране управљања моторним возилима одређене категорије. Једина изречена санкција која има стабилан просечан број пре и после постављања камера јесте опомена, с тим што је у периоду после постављања камера број изречених опомена мањи.

Јасна разлика између изречених казни пре и после постављања камера графички је приказана на дијаграму 6.

Дијаграм 6: Врсте изречених санкција за прекршаје проласка кроз црвено светло (по годинама)

Закључак

Информационо-комуникационе технологије (конкретно, камере за регистровање возила) имају изузетно велики значај у повећању безбедности саобраћаја на путевима, пре свега у насељима. То се односи на све најважније градове у Србији, па и на Ваљево. Оне доприносе повећању броја забележених (регистрованих) саобраћајних прекршаја, као и броја захтева за покретање прекршајног поступка од стране полиције.

Истовремено, утицај камера јасно је уочљив у судским поступцима, у виду повећања броја осуђујућих пресуда и изречених заштитних мера забране управљања моторним возилом и смањења броја ослобађајућих пресуда односно решења о обустави поступка. То је показано кроз пример града Ваљева и Прекршајног суда у Ваљево, преко два прекршаја против безбедности јавног саобраћаја

која су у том граду најчешће регистрована и процесуирана. Употреба камера има позитиван утицај и на правичност суђења, због постојања материјалног доказа којим се потврђују наводи из захтева за покретање прекршајног поступка. Повољан је и њихов економски утицај, у виду повећања прихода у буџету Републике Србије, односно локалних самоуправа, због наплате новчаних казни и других трошкова прекршајних поступака (паушал од правноснажно осуђених извршилаца прекршаја).

Употреба камера је значајна и за свест учесника у саобраћају, пре свега за свест возача у градовима и другим насељима, где се догађа највећи број саобраћајних незгода. Пошто се прекршаји много лакше откривају, евидентирају и процесуирају, камере подстичу возаче да буду опрезнији како би, између осталог, избегли и удар на своје личне и породичне приходе. Оне су, такође, све значајније и за откривање и доказивање других кривичних дела, која нису повезана са безбедношћу саобраћаја на путевима.

Литература

1. Агенција за безбедност саобраћаја (2015). *Анализа стања безбедности саобраћаја и програма трошења средстава, Извештај о основним показатељима стања безбедности саобраћаја – Град Ваљево*. Београд.
2. Агенција за безбедност саобраћаја. *Извештај о основним показатељима стања безбедности саобраћаја у периоду 2014. до 2018. године – Град Ваљево*.
3. Агенција за безбедност саобраћаја, *Статистички извештај о стању безбедности саобраћаја у Републици Србији 2017*.
4. Агенција за безбедност саобраћаја, *Статистички извештај о стању безбедности саобраћаја у Републици Србији 2018*.
5. Билтен Агенције за безбедност саобраћаја, бр. 2/2011.
6. *Закон о безбедности саобраћаја на путевима*, Службени гласник Републике Србије, бр. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013 (одлука Уставног суда), 55/2014, 96/2015, 9/2016 (одлука Уставног суда), 24/2018, 41/2018 (други закон), 41/2018, 87/2018, 23/2019.
7. *Закон о прекршајима*, Службени гласник Републике Србије, бр. 65/13, 13/16, 98/16, 91/19.
8. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies

- (1998). *World Disastes Report 1998*, Oxford University Press Inc., New York, 1998.
9. Lalimi, M. A., Ghofrani, S., McLernon, D. (2013). A vehicle license plate detection method using region and edge based methods. *Computers & Electrical Engineering*, 39(3): 834–845.
 10. Липовац, К., Нешић, М., Јовановић, Д. (2010). Унапређење безбедности саобраћаја на путевима градова и општина према новом Закону о безбедности саобраћаја. *Безбедност*, 1: 9–40.
 11. Милошевић, М., Путник, Н. (2019). Специфичности извршења кривичног дела преваре уз коришћење информационо-комуникационих технологија. *Безбедност*, 2: 68–88.
 12. Николић, В., Ђикановић, П. (2015). Систем видео-надзора за аутоматско препознавање регистарских таблица моторних возила. *Безбедност*, 2: 135–150.
 13. *Правилник о мерилима брзине возила у саобраћају*, Службени гласник Републике Србије, бр. 119/2014, 111/2015, 117/2017 и 50/2019.
 14. *Правилник о метролошким захтевима за мерење брзине возила у саобраћају*. Службени гласник Републике Србије, бр. 40/2009.
 - Patel, C., Shah, D., Patel, A. (2013). Automatic Number Plate Recognition System (ANPR): A Survey, *International Journal of Computer Applications*, 69(9): 21–33.
 15. Сат Плус (2008). *Прекршај у слици и речи*, 180/181, 6. март.
 16. Сат Плус (2013). *Шта камере стварно виде*, 323, 29. август.
 17. *Стратегија безбедности саобраћаја*, Службени гласник града Ваљево, 6. јун 2017, бр. 5, св. 2. Стратегија безбедности саобраћаја на путевима Републике Србије за период од 2015. до 2020, Службени гласник РС, бр. 64/2015. Тешић, Б. (2017). *Веб базирани менаџмент информациони системи за управљање јавним финансијама на локалном нивоу*. Факултет здравствених, правних и пословних студија Ваљево, Универзитет Сингидунум, Београд.
 18. Томашевић, К., Виријевић Јовановић, С., Здравковић, Ј. (2020). Утицај дигиталне технологије на унапређење рада полиције. *Безбедност*, 1: 48–64.
 19. Cheriet, M., Kharma, N., Liu, C. L., Suen, S. (2008). *Character Recognition Systems: A Guide For Students And Practitioners*. Wiley.
 20. Chong, J., Tianhua, C., Linhao, J. (2013). License Plate Recognition Based on Edge Detection Algorithm. *Int. Conf. on Intelligent Information Hiding and Multimedia Signal Processing*, pp: 395–398.

The Importance of Information and Communication Technologies for Increased Road Safety from the City of Valjevo Police Perspective

Abstract: *Although traffic is a precondition for the overall social development, it is at the same time a global problem, worldwide and as such it is associated with numerous negative effects from various segments, in addition to the suffering of traffic participants. In order to improve traffic safety on the roads, the police around the world, including Serbia, are constantly trying to apply all the more advanced technologies, which have a wide application in terms of improving safety in general. In this paper, we presented the development of the application of certain technical means within the Ministry of the Interior of Serbia of importance for traffic safety in Serbia, pointed out the importance of a unified information system and automatic number plate recognition. The state of traffic safety on the roads in Serbia and in Valjevo in the period 2014-2018 is given. The aim of the author was to determine how the introduction of specific measure - the use of camera - reflects on the work of the police, whether the number of registered violations is on the increase, or how it reflects on the work of the Misdemeanour Court in Valjevo in terms of increasing the number of convictions and specific sanctions. On the example of the city of Valjevo, through official data over a period of 10 years, we presented the importance of information and communication technologies in detecting two very common traffic violations in the city and sanctioning those violations by the competent Misdemeanour Court. The difference in terms of the number of detected and then sanctioned violations in the period before the start of the use of information and communication technologies in the period 2010-2014 and afterwards, 2015-2019, speaks more than clearly about the importance of wider use of these tools, both in cities but also outside the settlements, on the open road. All this is in the function of increasing traffic safety on the roads in Valjevo and safety in general, because the cameras are becoming increasingly important as they are used to detect the perpetrators of and prove various crimes.*

Keywords: *police, traffic safety, information and communication technologies*

Радови објављени у часопису „Безбедност“ у 2021. години

Оригинални научни радови

1. Проф. др Зорица Вукашиновић Радојичић, Весна Чогурић (2021) Конвергенција и симбиоза принципа развоја јавне управе – утицај међународних и регионалних организација, *Безбедност*, год. 63. бр. 1.
2. Проф. др Александар Бошковић, проф. др Тања Кесић (2021) Резултати емпиријског истраживања о ефикасности примене хитних мера у Републици Србији, *Безбедност*, год. 63. бр. 1.
3. Др Радивоје Јанковић, др Филип Кукић, др Ненад Коропановски (2021) Разлике базично-моторичких спробности у односу на успех постигнут на пријемном испиту и ефикасност студирања, *Безбедност*, год. 63. бр. 1.
4. Проф. др Тијана Шурлан (2021) Забрана трговине људима под окриљем људских права, *Безбедност*, год. 63. бр. 2.
5. Проф. др Драгана Чворовић, проф. Винце Вари, проф. Елена Тиловска Кецхеги (2021) Финансијске истраге и адекватност одговора државе на имовински криминал (норма и пракса у Републици Србији), *Безбедност*, год. 63. бр. 2.
6. Проф. др Саша Мијалковић, доц. др Вера Арежина (2021) Извори сазнања у процесу научног истраживања безбедносних појава, *Безбедност*, год. 63. бр. 3.
7. Доц. др Владимир М. Цветковић, Марко Николић (2021) Улога друштвених мрежа у смањењу ризика од катастрофа: студија случаја Београд, *Безбедност*, год. 63. бр. 3.
8. Проф. др Александар Ђорђевић, проф. др Јелена Миловановић, Ања Златановић (2021) Последице шумског пожара по земљиште и популације ендемичних врста Старе планине, *Безбедност*, год. 63. бр. 3.

Прегледни научни радови

9. Проф. др Ненад Путник, др Бранислав Милосављевић (2021) Руске информационе операције у украјинском оружаном сукобу, *Безбедност*, год. 63. бр. 1.
10. Др Јасмина Милошевић Столић (2021) Могућност развијања лидерских компетенција кроз систем војног образовања – отвореност система, *Безбедност*, год. 63. бр. 1.
11. Енес Шакрак, др Милош Добројевић (2021) Прототип система за рано упозоравање на бујичне поплаве у брдско-планинским пределима заснован на интернету ствари, *Безбедност*, год. 63. бр. 1.
12. Невена Станковић (2021) Допринос вентовог идеализма студијама безбедности, *Безбедност*, год. 63. бр. 1.
13. Илија Рацић (2021) Ефекти примене полицијско-обавештајног модела у спречавању и сузбијању кривичног дела разбојништва у Републици Србији, *Безбедност*, год. 63. бр. 1.
14. Ива Д. Голијан (2021) Насиље у спорту и хулиганизам, *Безбедност*, год. 63. бр. 1.
15. Миљкан Карличић (2021) Осврт на историјат српско-британских односа, *Безбедност*, год. 63. бр. 2.
16. Проф. др Миле Шикман, проф. др Велибор Бајичић (2021) Кривичноправна заштита здравља људи у вријеме пандемије коронавируса (Ковид 19), *Безбедност*, год. 63. бр. 2.
17. Доц. др Весна Буха, проф. др Мирослав Бјеговић, проф. др Рада Лечић (2021) Дигитално доба – изазов за пројектног менаџера у безбедносним организацијама, *Безбедност*, год. 63. бр. 2.
18. Јасмина Андрић, проф. др Митар Ковач (2021) Савремени тероризам као претња безбедности, *Безбедност*, год. 63. бр. 2.
19. Доц. др Горан Николић (2021) Обавештајно-безбедносна заједница НР Кине, *Безбедност*, год. 63. бр. 2.
20. Др Иван Д. Милић (2021) Заштитна мера забране учествовања у поступцима јавних набавки у Закону о прекршајима, *Безбедност*, год. 63. бр. 2.
21. Бранко Лештанин (2021) Обезбеђење места догађаја од стране службеника обезбеђења, *Безбедност*, год. 63. бр. 2.

22. Мр Драган Пауновић (2021) Општа обележја института саучесништва у англосаксонском кривичном праву, Безбедност, год. 63. бр. 2.
23. Др Ромео Дробаров, Биљана Поповска, др Игор Гелев (2021) Ковид-19 и његов утицај на одрживост организација цивилног друштва у региону Западног Балкана, Безбедност, год. 63. бр. 3.
24. Проф. др Петар Станојевић, проф. др Горан Мандић (2021) Организационо-управљачки аспекти логистичког одговора на кризу изазвану „Ковид-19“ пандемијом у Србији, Безбедност, год. 63. бр. 3.
25. Бојан Кузмановић, проф. др Срђан Благојевић (2021) Значај политичке димензије оружане побуне на примеру Северне Ирске, Безбедност, год. 63. бр. 3.
26. Проф. др Даница Васиљевић-Продановић, Маја Денчић (2021) Друштвена реакција на употребу канабиса, Безбедност, год. 63. бр. 3.
27. Др Боро Мердовић, др Марина Ковачевић-Лепојевић (2021) Актуелност биосоцијалних истраживања у криминологији, Безбедност, год. 63. бр. 3.
28. Александар Сакач (2021) Фактори корупције са освртом на стање у Републици Србији, Безбедност, год. 63. бр. 3.
29. Слађана Ћурчић (2021) Допринос наставних садржаја основног и средњег образовања изградњи безбедносне културе младих, Безбедност, год. 63. бр. 3.
30. Др Биљана Тешић, др Драган Обрадовић (2021) Значај информационо-комуникационих технологија на повећање безбедности саобраћаја на путевима из угла полиције у Ваљево, Безбедност, год. 63. бр. 3.

Рецензенти објављених радова у 2021. години

31. Др Жељко Нинчић, Министарство унутрашњих послова Републике Србије;
32. Асс. мр Славиша Ђукановић, дипл. инж. ел., Министарство унутрашњих послова Републике Србије;
33. Проф. др Драгана Коларић, судија Уставног суда; Криминалистичко-полицијски универзитет;
34. Проф. др Бојан Милисављевић, Правни факултет Универзитета у Београду;
35. Проф. др Миле Шикман, МУП Републике Српске, Правни факултет Универзитета у Бања Луци;
36. Проф. др Добросав Миловановић, Правни факултет Универзитета у Београду;
37. Доц. др Иван Ђокић, Правни факултет Универзитета у Београду;
38. Доц. др Здравко Грујић, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;
39. Доц. др Саша Атанасов, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;
40. Доц. др Драган Благић, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;
41. Проф. др Миливоје Допсај, Факултет спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду;
42. Доц. др Владимир М. Цветковић, Факултет безбедности Универзитета у Београду;
43. Проф. др Младен Милошевић, Факултет безбедности Универзитета у Београду;
44. Проф. др Владимир Јаковљевић, Факултет безбедности Универзитета у Београду;
45. Проф. др Мирослав Младеновић, Факултет безбедности Универзитета у Београду;
46. Проф. др Светлана Станаревић, Факултет безбедности Универзитета у Београду;
47. Проф. др Зоран Драгишић, Факултет безбедности Универзитета у Београду;

48. Проф. др Божидар Форца, Факултет за пословне студије и право Универзитет „Унион – Никола Тесла“ у Београду;
49. Проф. др Предраг Дамњановић, Универзитет за пословне студије Б. Лука;
50. Проф. др Будислав Суша, Универзитет за пословне студије Бања Лука;
51. Проф. др Емир Ћоровић, Државни универзитет у Новом Пазару
52. Проф. др Станислав Стојановић, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране Министарства одбране;
53. Проф. др Бранко Крга, Институт за стратегијска истраживања Факултета за дипломатију и безбедност у Београду;
54. Проф. др Александар Растовић, Историјски институт;
55. Др Дејан Вулетић, научни сарадник, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране;
56. Љепосава Илијић, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд;
57. Проф. др Јасмина Ковачевић, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду;
58. Проф. др Момчило Сакан, Независни универзитет Бања Лука;
59. Проф. др Милан Вујанић, Факултет ФСКЛ Будва, Универзитет Адриатик Бар;
60. Доц. др Ивана П. Бодрожич, Криминалистичко-полицијски универзитет;
61. Доц. др Драгана Чворовић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
62. Доц. др Ана Бранковић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
63. Проф. др Саша Мијалковић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
64. Проф. др Саша Милојевић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
65. Проф. др Зорица Вукашиновић Радојичић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
66. Проф. др Биљана Симеуновић-Патић, Криминалистичко-полицијски универзитет;

67. Проф. др Ђорђе Ђорђевић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
68. Проф. др Жељко Никач, Криминалистичко-полицијски универзитет;
69. Проф. др Ивана Бјеловук, Криминалистичко-полицијски универзитет;
70. Проф. др Сретен М. Југовић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
71. Проф. др Зоран Т. Ђурђевић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
72. Проф. др Звонимир Ивановић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
73. Проф. др Кристијан Кук, Криминалистичко-полицијски универзитет;
74. Проф. др Драган Млађан, Криминалистичко-полицијски универзитет;
75. Др Раша Димитријевић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
76. Др Марија Мићовић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
77. Др Данијела Спасић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
78. Марија Поповић Манчевић, Криминалистичко-полицијски универзитет;
79. Проф. др Радомир Мудрић, у пензији;
80. Проф. др Миленко Крећа, у пензији;
81. Проф. др Василије Мишковић, дипломирани инжењер с.р., у пензији;

Уредништво часописа „Безбедност“ захваљује се ауторима, ко-ауторима, рецензентима и стручној редакцији, који су својим радом допринели његовом квалитету, уз жељу, да сарадњу наставимо и у наредним годинама.

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Безбедност“ објављује научне и стручне радове из подручја наука о безбедности, на српском и енглеском језику, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње.

Рукописи се достављају преко система за online уређивање часописа, посредством платформе *Assistant* - Српски цитатни индекс (SCIndex), путем опције „Пријави рукопис“, за који је потребно регистровати налог, уколико сте нови корисник (<https://aseestant.ceon.rs/index.php/bezbednost/login>).

Текст рукописа би требало да буде урађен на рачунару (фонт Times New Roman, ћирилично писмо, величина слова 14 pt за наслов – bold, 12 pt за основни текст, 65 словних знакова у једном реду, од 26 до 30 редова на једној страници, стандардне маргине). Научни и стручни радови могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова укључујући размаке). Прикази нових књига из области наука о безбедности могу бити обима до три стране.

На самом почетку писања текста обавезно укључити аутоматску хифенацију текста (Page Layout, Hyphenation, Automatic), а како не би долазило до непотребног размака између речи у реченици.

Рад треба да садржи: апстракт, кључне речи, текст чланка, закључак, литературу и резиме на енглеском језику. Код оригиналних научних радова апстракт садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак (од 100 до 250 речи које читаоцу омогућавају да брзо и тачно оцени релевантност чланка кроз кратак информативни приказ). Апстракт на српском језику би требало да стоји између заглавља (име аутора и наслов рада) и кључних речи. После апстракта налазе се кључне речи (до пет) на српском и енглеском језику.

Након апстракта следи текст чланка чију структуру за оригиналне научне радове чини: увод, материјал и методи, резултати, дискусија и закључак.

Код прегледних и стручних радова структуру текста чини увод, поднаслови, закључак и литература. Називи подналова у раду пишу се фонтом величине 12 pt, bold, центрирано на средини и без коришћења редних бројева.

Резиме на енглеском језику иде на крају текста, после одељка Литература, са називом рада (величина фонта 14 pt – bold, текст 12 pt – italic). Резиме на енглеском језику даје се у проширеном облику (300–400 речи) са детаљнијим презентовањем резултата истраживања.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној назнаци при дну прве стране чланка.

Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, с тим што се називи табела пишу изнад, а називи графичких приказа испод. Прикази се могу дати и у виду посебног прилога на крају чланка, с тим што је потребно у тексту нагласити позивање на њихов садржај (Прилог 1, Прилог 2, ...). Пожељно је да наслови свих приказа буду дати двојезично, на српском и на енглеском језику (величина фонта 11 pt, italic), у формату JPEG или EPS, и да њихова резолуција износи минимум 300 dpi. За графичке прилоге урађене у Excel-у и другим апликативним софтверима треба користити различите растерске тонове црне боје.

Фусноте (напомене) користити само за суштинска запажања, нужне пропратне коментаре, упућивање на корисну литературу (*Више о томе ...*) и назнаке о коришћеним помоћним изворима (на пример, о научној грађи, законској регулативи, приручницима, документима, извештајима итд.), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Цитате (навођење) у тексту не обележавати фуснотама, већ на крају цитата или при позивању на нечије дело (Мијалковић, 2006). Обавеза је аутора да се приликом позивања на изворе у оквиру чланка, тј. цитирања других аутора, њихова имена пишу у оригиналу, са годином објављеног рада и бројем странице у загради, која је одвојена једним табулатором након знака интерпункције – две тачке (Мијалковић, 2009: 147), а уколико се цитира више од два аутора, тада се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. (Урошевић et al., 2009: 92). Зарезом се одваја аутор од године издања, а тачка-зарезом (;) различити аутори различитих дела (Симоновић, 2012; Ђорђевић, 2013), при чему се низ референци даје абecedним редом у оквиру једног пара заграда. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз наредне радове додају абecedна слова поред године, као на пример: (Милојковић, 2013a), (Милојковић, 2013b)

итд. Страна имена у тексту би требало транскрибовати на српски језик, с тим што се у загради наведе име у оригиналу. Референце у заградама би требало писати у оригиналу.

Ако је аутор институција или се ради о колективном носиоцу ауторских права, наводи се минимум података неопходан за идентификацију (Републички завод за статистику, 2009).

Приликом цитирања извора са Интернета наводи се Интернет адреса, на пример: (<http://www...> , доступан 10. 1. 2010. године). Због сталне измене [www](http://www...) окружења, наводи се датум када је текст скинут са мреже. За референце у електронском облику потребно је нагласити да се ради о електронском извору – Електронска верзија и/или Интернет адреса.

Од суштинске је важности да се цитати у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Сваки цитат из текста мора да се нађе на листи библиографских јединица и обрнуто. Такође, само цитати из текста је потребно да буду на листи библиографских јединица.

У списку литературе радови се наводе у оригиналу (референце се не преводе на језик рада), са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то на следећи начин:

Врста рада	Референце
Часопис	Симоновић, Б. (2009). Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе. <i>Безбедност</i> , 51(1-2): 236-253.
Монографија	Мијалковић, С. (2009). <i>Национална безбедност</i> . Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
Зборник радова	Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). <i>Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права</i> , У Зборник радова „Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство“, XLII Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦГ, Златибор-Београд, стр. 509-543.

Законски прописи	<i>Закон о полицији</i> , Службени гласник Републике Србије, бр. 101/2005, 63/2009 - Одлука УС 92/2011 и 64/2015.
Е-извор	Witkowski, J., (2002). <i>Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images</i> , Journal of Law & Policy, 10: 267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf . доступан 10. 1. 2010.

Наслови цитираних домаћих часописа, монографија, уџбеника и зборника радова дају се у оригиналном, пуном облику, али никако у преведеном облику.

Рукописи подлежу анонимној рецензији два рецензента. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензије, актуелности рада, увида у рад и вођене евиденције одлучи да ли ће, када и у ком обиму рад бити објављен. Могуће примедбе и сугестије рецензента и/или уредника достављају се ауторима ради исправке.

Објављени радови се хонораришу, а необјављени се не враћају ауторима. Аутори би требало Уредништву да доставе: пуно име и презиме, адресу, е-mail, број телефона, фотокопију личне карте и банковне картице, на адресу: Уредништво часописа „Безбедност“, Булевар Зорана Ђинђића 104, 11070 Нови Београд, телефон: 011/3148-734, телефакс: 011/3148-749, е-mail: upobr@mur.gov.rs.

Позивамо све досадашње и нове ауторе да својим стручним, научним прилозима обогате садржај нашег, у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са дугогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, подигне ниво безбедносне културе, и обезбеди праћење савремених научних и стручних достигнућа у безбедносној проблематици. Такође, напомињемо да је могућ заједнички – коауторски наступ страних и домаћих аутора.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
 ЧАСОПИСА „БЕЗБЕДНОСТ“
 доц. др Божидар Оташевић

